

M M G A R O N

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ
YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE E-JOURNAL

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION

CİLT (VOLUME) 5 - SAYI (NUMBER) 2 - YIL (YEAR) 2010

"EBSCO Host Art & Architecture Complete" ve DOAJ dizini'nde yer almaktadır.
Indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete and DOAJ.

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
© 2010 *Yıldız Technical University Faculty of Architecture*

KARE YAYINCILIK
İSTANBUL

M M G A R O N

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

GENEL YAYIN YÖNETMENİ (MANAGING DIRECTOR)

Zekai GÖRGÜLÜ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı

KURULUŞ DÖNEMİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ VE EDITÖRÜ (FOUNDER MANAGING DIRECTOR AND EDITOR)

Emre AYSU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Çiğdem POLATOĞLU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

EDİTÖR (EDITOR)

Faruk TUNCER

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

YARDIMCI EDİTÖRLER (CO-EDITORS)

Yiğit EVREN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

M. Tolga AKBULUT (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

YAYIN KURULU (ASSOCIATE EDITORS)

Alev Erkmen ÖZHEKİM (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

Aynur ÇİFTÇİ (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

Ebru SEÇKİN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Elif Örnek ÖZDEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*)

Sevgül LİMONCU (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*)

ULUSAL BİLİMSEL DANIŞMA KURULU (NATIONAL EDITORIAL BOARD)

Fusun ALİOĞLU (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

İlgi Yüce AŞKUN (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)

Ayfer AYTUĞ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ayşe BALANLI (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Cengiz CAN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Feridun ÇILI (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

Sengül Öymen GÜR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Suna GÜVEN (*Ortadoğu Teknik Üniversitesi*)

Alaattin KANOĞLU (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

Ayşe Nur ÖKTEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Oya PAKDİL (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Haluk PAMİR (*Ortadoğu Teknik Üniversitesi*)

Müjgan Şerefhanoglu SÖZEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Betül ŞENGEZER (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Bülent TANJU (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Uğur TANYELİ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ayhan USTA (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)

Zekiye YENEN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Ahmet YILDIZCI (*İstanbul Teknik Üniversitesi*)

ULUSLARARASI BİLİMSEL DANIŞMA KURULU (INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD)

Joseph ABRAM (*L'ecole d'Architecture de Nancy, France*)

Marcel BAZIN (*Uni. De Reims Champagne Ardenne, France*)

Sulan KOTALAN (*Columbia University, USA*)

Manuel da Costa LOBO (*Portugal*)

Milan ZACEK (*Ecole Nationale Supérieure D'architecture de Marseille, France*)

John LOVERING (*Cardiff University, UK*)

Luigi MAFFEI (*Seconda Uni. Degli Studi di Napoli, Italy*)

Fernando Nunes da SILVA (*Portugal*)

François TRAN (*L'ecole d'Architecture de Lyon, France*)

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi adına

Sahibi (Owner) Zekai GÖRGÜLÜ
Genel Yayın Yönetmeni (Managing Director) Zekai GÖRGÜLÜ
Editör (Editor) Faruk TUNCER
Editör yardımcıları (Co-Editors) Yiğit EVREN
M. Tolga AKBULUT

Yazışma adresi (Correspondence address) Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul, Turkey

Tel +90 (0)212 2366537
Faks (Fax) +90 (0)212 2610549
e-posta (e-mail) megaron@yildiz.edu.tr
Web www.megaronjournal.com

Yayına hazırlama (Publisher): KARE Yayıncılık

Tel: +90 (0)216 550 6 111 - Faks (Fax): +90 (0)216 550 6 112 - e-posta (e-mail): info@kareyayincilik.com.tr

Yayınlanma tarihi (Publication date): Eylül (September) 2010

Yayın türü (Type of publication): Süreli yayın (Periodical)

Sayfa tasarımı (Design): Ali CANGÜL

İngilizce editörü (Linguistic editor): Katherine HUNTER

Megaron amblem tasarımı (Emblem): M. Tolga AKBULUT

Dört ayda bir yayınlanır. (Published three times a year).

Megaron Dergisi 2008 yılından itibaren EBSCO Host Art & Architecture Complete tarafından taranmaktadır. Dergi 07.04.2008 tarihinde TÜBİTAK tarafından ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı listelerinde "Ulusal Hakemli Dergi" statüsüne alınmıştır.

DOAJ'da dizinlenmektedir.

As from 2008 Megaron has been indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete. On 07.04.2008 it was recognised as national refereed journal in the Social Science Data Base of ULAKBİM by TUBİTAK. Indexed in DOAJ.

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Türkçe ve İngilizce tam metinlere İnternet ulaşımı ücretsizdir. (www.megaronjournal.com)
Free full-text articles in Turkish and English are available at www.megaronjournal.com.

İçindekiler / Contents

Yazarlara Bilgi vi

MAKALE (ARTICLES)

Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)
*A Contribution to Anatolian-Turkish Urban History: The Anatolian Seljuk City
(From the Beginning of the 12th Century to the End of the 13th Century)*

Özcan K, Yenen Z 55

Yerleşmelerde İmaj Analizi Konusunda Bir Yöntem: Kastamonu Örneği

A Method of Analysing Urban Image: Lessons from Kastamonu

Erkan NÇ, Yenen Z 67

Farklı Konut Bölgelerinde Yaşayanların Fiziksel Aktivite Alışkanlıklarının Karşılaştırılması

Comparison of Physical Activity Levels of People in Different Residential Areas

Çubukçu E, Zeybek R, Shafei N 82

Türkiye’de Tarım Alanı Tahribatı ve Çevresel Etki Değerlendirmesini Yeniden Düşünmek

Re-thinking the Agricultural Land Destruction and Environmental Impact Assessment in Turkey

Özgül MD 91

Information for the Authors 102

Yazarlara Bilgi

Megaron Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nin yayın organıdır. Megaron, planlama, mimarlık, tasarım ve yapı alanındaki orijinal makaleleri, araştırma özetlerini, kitap incelemelerini ve meslek alanına ilişkin öncelikle tartışma ve görüşleri yayınlar. Dergide araştırma yazılarına öncelik verilmekte, bu nedenle derleme türündeki yazılarda seçim ölçütleri daha dar tutulmaktadır. Bir e-dergi olan Megaron yılda üç kez yayınlanmaktadır. 2008 yılından itibaren EBSCO Host Art & Architecture Complete tarafından taranmakta olan Megaron Dergisi, 07.04.2008 tarihinde TÜBİTAK tarafından ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı listelerinde "Ulusal Hakemli Dergi" statüsüne alınmıştır.

Dergide Türkçe ve İngilizce yazılmış makaleler yayınlanabilir. Makaleler için tercih edilen yazı uzunluğu dipnotlar ve kaynakça dahil 6000, görüş ve araştırma özetleri için 2000-2500 kelimedir. Tüm yazılar önce editör ve yardımcıları tarafından ön değerlendirmeye alınır; daha sonra incelenmesi için danışma kurulu üyelerine gönderilir. Tüm yazılarda yazar adları gizlenerek anonim değerlendirme ve düzeltmeye başvurulur; gerektiğinde, yazarlardan bazı soruları yanıtlanması ve eksikleri tamamlanması istenebilir. Dergide yayınlanmasına karar verilen yazılar yayına hazırlık sürecine alınır; bu aşamada tüm bilgilerin doğruluğu için ayrıntılı kontrol ve denetimden geçirilir; yayın öncesi şekline getirilerek yazarların kontrolüne ve onayına sunulur.

Dergiye yazı teslimi, çalışmanın daha önce yayınlanmadığı, başka bir yerde yayınlanmasının düşünülmediği ve Megaron Dergisi'nde yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından uygun bulunduğu anlamına gelmektedir. Yazar(lar), çalışmanın yayınlanmasının kabulünden başlayarak, yazıya ait her hakkı Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne devretmektedir(ler). Yazar(lar), izin almaksızın çalışmayı başka bir dilde ya da yerde yayınlamayacaklarını kabul eder(ler). Gönderilen yazı daha önce herhangi bir toplantıda sunulmuş ise, toplantı adı, tarihi ve düzenlendiği şehir belirtilmelidir. Lisansüstü tez çalışmalarından üretilmiş yazılarda tezin ismi ve hazırlandığı kurum yazının başında dipnot ile belirtilmeli ve tez yürütücüsü ikinci yazar olarak eklenmelidir.

Yazıların hazırlanması: Yazılar (A4) kağıda, 12 punto büyüklükte "Times New Roman" yazı karakterinde iki satır aralıklı olarak hazırlanmalıdır. Sayfanın her bir yüzünde üçer cm boşluk bırakılmalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Sayfalara göre sıralama, başvuru mektubu (1. sayfa); başlık sayfası (2. sayfa); Türkçe özet (3. sayfa); yazının İngilizce başlığı ve özeti (4. sayfa) şeklinde yapılmalıdır. Sonraki sayfalarda ise yazının bölümleri ile varsa teşekkür ve kaynaklar yer almalıdır.

Başvuru mektubunda yazının tüm yazarlar tarafından okunduğu, onaylandığı ve orijinal bir çalışma ürünü olduğu ifade edilmeli ve yazar isimlerinin yanında imzaları bulunmalıdır. Başlık sayfasında yazının başlığı, yazarların adı, soyadı ve unvanları, çalışmanın yapıldığı kurumun adı ve şehri, eğer varsa çalışmayı destekleyen fon ve kuruluşların açık adları yer almalıdır. Bu sayfaya ayrıca "yazışmadan sorumlu" yazarın isim, açık adres, telefon, faks, mobil telefon ve e-posta bilgileri eklenmelidir. Özetler 250 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Tablo, şekil, grafik ve resimler: Tüm tablo, şekil ve grafikler metnin sonunda, her biri ayrı bir kâğıda basılmış olarak ve her birinin altına numaraları ve açıklayıcı bilgiler yazılmış olarak gönderilmelidir. Şekillerin ana metin içerisindeki yerleri metin içinde, ayrı bir paragraf açılarak yazı ile (örneğin "Şekil 1 burada yer alacaktır" ifade-

si kullanılarak) belirtilmelidir. Yazarlara ait olmayan, başka kaynaklarca daha önce yayınlanmış tüm resim, şekil ve tablolar için yayın hakkına sahip kişilerden izin alınmalı ve izin belgesi yazıyla birlikte gönderilmelidir.

Kaynak gösterimi: Makale içinde geçen kaynaklar, "kısaltılmış kaynak bilgisi" olarak, diğer açıklama notları ile birlikte metin içindeki kullanım sırasına göre numaralandırılarak ve sayfa sonuna dipnot halinde verilmelidir. Kısaltılmış kaynak bilgisinde, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, sadece yazarın soyadı, yılı ve alıntı yapılan sayfası belirtilmelidir.

1 Kuban, 1987, s. 43.

2 Ünsal, 1972, s. 135.

3 Alkım, 1958, s. 201.

4 Yazar her ne kadar bu konuda...

5 Kuban, 2002, s. 97.

Kullanılan tüm kaynakların bir listesi ise alfabetik sıra ile ana metnin sonunda aşağıdaki örneğe uygun olarak verilmelidir. Eğer kullanılan kaynaklarda aynı yazarın o yıla ait birden fazla eseri varsa 2008a, 2008b, 2008c düzeninde gösterilmelidir.

Sürelili yayın için; (makale, ansiklopedi maddesi)

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi, Sayı 27, s.57-84.

Kitap içinde bölüm için;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F.Bayramoğlu Yıldırım (editör) Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s.15-27.

Kitap için;

Demircanlı, Y. (1989) İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Basılmış bildiri için;

Kılınçaslan, T. ve Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Basılmamış tez için;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

İnternet kaynakları ise kaynakça listesinin en sonunda ve ayrı bir başlık altında aşağıdaki gibi verilmelidir:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Erişim tarihi 14 Nisan 2008]

Makale gönderme: Yazılar (şekil, resimler ve tablolar ile birlikte) üç takım çıktı halinde ve CD'ye kopyalanmış olarak Megaron Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul adresine gönderilmelidir. CD üzerine okunaklı bir şekilde yazı başlığı, birinci yazarın adı ve gönderildiği tarih yazılmalıdır. Bu şartlara uymayan yazılar değerlendirmeye alınmaz. Editörün, kabul edilmeyen yazıların bütününe ya da bir bölümüne (tablo, resim, vs.) iade etme zorunluluğu yoktur.

İletişim: Tel: +90 (0)212 2366537 Faks: +90 (0)212 2610549

E-posta: megaron@yildiz.edu.tr

Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek)

*A Contribution to Anatolian-Turkish Urban History: The Anatolian Seljuk City
(From the Beginning of the 12th Century to the End of the 13th Century)*

Koray ÖZCAN,¹ Zekiye YENEN²

Bu araştırmanın amacı, Anadolu'da Selçuklu döneminde örgütlenmiş yerleşme sisteminin ve ulaşım ağı içindeki mekânsal ve işlevsel rollerinin Anadolu Selçuklu kentlerinin morfolojik karakteristikleri üzerinde etkili olup olmadığının tartışılmasıdır. Araştırmada "Anadolu Selçuklu kenti" kavramıyla (Müslüman) Selçuklu ile (Hıristiyan) Bizans kültürleri arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik karşılıklı etkileşim sürecinin Anadolu coğrafyasındaki mekânsal ortaklığı sözkonusu edilmektedir. Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin özgün tarihi kaynakların, arkeolojik-mimari kalıtlar eşliğinde irdelenmesi ve elde edilen bulguların harita ve planlar üzerinden mekânsal çözümlere dönük değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır. Araştırma sonunda, Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde gelişen Anadolu Selçuklu kentlerinin, mekânsal örgütlenme düzeni üzerinde Anadolu öncesi Türk yerleşim pratiklerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Bu tespit eşliğinde, Anadolu Selçuklu kentleri, mekânsal ve işlevsel kimlik farklılıkları açısından, "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere üç farklı kategori altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar sözcükler: Anadolu; kent modelleri; Selçuklu; Anadolu Selçuklu kenti.

Anatolian Seljuk cities reflect the morphological characteristics in terms of their spatial and functional roles in the urban network and transportation system set up in Anatolia. Within this scope of definition, (the meaning of) the concept of "the Anatolian Seljuk city" is conceived as the result of the impact of the social, cultural and economic symbiosis between Christian-Byzantine and Muslim-Seljuk on spatial organization in Anatolia. In order to establish the Anatolian Seljuk city, in terms of research sources and its methodology, it is considered that the use of original historical and manuscript sources and their spatial dimension should be used. Within this framework, the spatial organization and morphologies of Anatolian Seljuk cities are defined using maps based on manuscript sources and archaeological or architectural ruins. As a result, Anatolian Seljuk cities developed based on Byzantine urban heritage, and also organized spatially under the impact of pre-Anatolian Turkish urban culture. In this regard, three categories were defined, namely "fortified city", "open city" and "external focused city" models, according to their distinguishing spatial and functional characteristics.

Key words: Anatolia; urban models; Seljuk; the Anatolian Seljuk city.

¹Bu makale 1. yazarın, 2. yazar danışmanlığında Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde gerçekleştirdiği "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

¹Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Konya, Türkiye;

²Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul, Türkiye

This paper reveals some of the findings of 1st author's PhD. research titled as "Urban Network and Urban Models in Anatolia During Seljuk Period" at Selçuk University, Institute of Natural and Applied Sciences, supervised by 2nd author.

¹Department of City and Regional Planning, Selçuk University Faculty of Engineering and Architecture, Konya, Turkey;

²Department of Urban and Regional Planning, Yıldız Technical University Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey

Giriş

“...vasat bir doktora tezi, kemiklerin bir mezardan diğerine taşınmasından başka bir şey değildir...”.

Frank. J. DOBIE

Bakış Açısı ve Varsayımlar

Bu araştırma, yukarıdaki alıntı temel ilke edinilerek, Selçuklu döneminde Anadolu Türk yerleşim sürecine ilişkin oldukça kısıtlı sayılabilecek yazılı ve görsel malzeme ile mimari kalıt ve arkeolojik bulguların, ortaya konan bir dizi varsayımlar eşliğinde ayrıntıda irdelenmesi üzerine odaklanan tez çalışmasının sonuçlarına dayanmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın amacı, Anadolu'nun erken dönem Türk yerleşim süreci olarak tanımlanan Anadolu Selçuklu dönemi Türk kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin tanımlanmasıdır.

Anadolu Selçuklu egemenlik dönemi (1075-1308), Türklerin Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya uzanan yaklaşık iki yüzyıllık göç hareketi sonucunda, Doğu Roma/Bizans egemenliğindeki Anadolu kent coğrafyasına eklenme süreci olarak tanımlanabilir. Bu eklenme sürecinde; Orta Asya, İran Türk-İslam ve Anadolu coğrafyaları arasında kültürel bir sentez/birliktelik oluşturulmuştur. Bu birliktelik, Doğu Roma/Bizans egemenliğinden devralınan kırsal ve kentsel yerleşmeler yığınının oluştuğu Anadolu kent coğrafyasının, Selçukluların uyguladığı askeri ve ekonomik temellere dayanan sistemli kolonizasyon politikaları ile Bizans-Selçuklu ikili siyasal-yönetimsel egemenlik düzeninin gerektirdiği öncelikler kapsamında gerek mekânsal gerekse işlevsel açıdan yeniden örgütlenmesi biçiminde olmuştur.

Zaman ve mekân boyutunda Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemini ele alan bu araştırma, Anadolu'da Selçuklu dönemi kentlerini belirli ve tanımlı bir yerleşme sistemi ve ulaşım ağı organizasyonunun mekânsal bileşenleri olarak değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin, yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konumsal nitelikleri kapsamında biçimlendiği öngörülmektedir. Bu nitelikler, Anadolu'nun özgün coğrafi altyapısı üzerinde dönemin sosyal-ekonomik ilişkiler ağı ile askeri-siyasal koşullarına dayanmaktadır.

Bu bakış açısı kapsamında, üç varsayım ortaya konmuştur:

Birinci varsayım, bölgesel kent tarihi yaklaşımı temelinde Anadolu Selçuklu kentlerinin bütüncül bir kentler sistemi ve ulaşım ağı kurgusunun mekânsal ve işlev-

sel bileşenleri olduğudur. Başka bir ifadeyle, Selçuklu döneminde Anadolu coğrafyasında örgütlenmiş kentler sistemi ve ulaşım ağının Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusu üzerinde etkin olduğu ve hiyerarşik bir düzen gösterdiği'dir.

İkinci varsayım, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunun “çağdaş olma” boyutunda Ortaçağ Batı ve İslam kent kültürleri ile benzerlik gösterdiği'dir.

Üçüncü varsayım ise Anadolu Selçuklu kentlerinin, Türklerin Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya uzanan yaklaşık iki yüzyıl süren göç hareketi sürecinde, Anadolu'ya taşıdıkları-aktardıkları göçebe yaşam kültürü ve yerleşik yaşam geleneklerinin, Anadolu'da devraldıkları Doğu Roma-Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde uyarlanmış ya da birleştirilmiş ortak mekânsal ürünleri olduğudur.

Hedeflenen Katkı ve Önem

Bu araştırma, Anadolu'nun erken Türk kentleşme süreci olarak tanımlanabilecek Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik çözümlenmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu yönüyle, Anadolu-Türk kent tarihi üzerine hazırlanacak araştırmalara kuramsal temeller ve yöntem kurgusu düzeyinde katkı koymasının yanısıra geleceğe dönük planlama çalışmalarına kentler sistemi ve yerleşmeler kademelenmesi düzeyinde tarihsel ve mekânsal arka plana dayalı geçmişe dönük değerlendirmeler yapabileme olanağı açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma, başlangıcı 70'li yıllara tarihlenen mekânsal tarih araştırmalarından bugüne dek uzanan süreçte vakâyî-name ya da vakıf-name/mülk-nâme veya ahid-nameler gibi Selçuklu dönemine ilişkin yeni ve özgün tarihi kaynakların yayınlanması ve arkeolojik araştırmalarda elde edilen yeni bulgular eşliğinde Selçuklu dönemi kentleri üzerine bugüne dek bilinen oldukça kısıtlı ve tartışmalı bilgilerin, sistem yaklaşımına dayanan bir yöntem izlencesi eşliğinde yeniden gözden geçirilmesi-güncellenmesi ve yeniden tanımlanması açısından önem taşımaktadır.

Zaman-Mekân Belirleme ve Kapsam Sınırlandırması

Araştırmada, XII. yüzyıl başından XIII. yüzyıl sonuna dek uzanan zaman aralığında, dönemin değişken askeri, siyasal ve yönetimsel koşulları ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler ağının değişen/dönüşen şartlarının biçimlendirdiği Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerek siyasal ve yönetimsel gerekse sosyal, kültürel ve ekono-

mik örgütlenme düzeni açısından egemen olduğu süreç tanımlanmaktadır.

Bu çerçevede, Anadolu Selçuklu siyasal-yönetimsel egemenlik alanı olarak tanımlanan coğrafya;

- Batıda; Uc olarak tanımlanan Makri (Fethiye) Körfezi ve Dalaman Çayı-Denizli-Kütahya-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan Bizans İmparatorluğu sınırları,
- Güneyde; Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarına dek uzanan Antalya-Silifke hattı sahil bölgeleri,
- Kuzeyde; Trabzon Rum İmparatorluğu sınırlarına dek uzanan Sinop-Ordu hattı sahil bölgeleri,
- Doğuda; Arap/İran-İslâm kültür ve medeniyeti egemenlik alanları dışında kalan Elbistan-Malatya-Erzincan-Erzurum hattından, Çoruh vadisine dek uzanan bölgeyle sınırlanmaktadır (Şekil 1).

Araştırmanın kapsam sınırlandırması; Anadolu Selçuklu kentlerinin Türk-İslâm ve Bizans-Hıristiyan kültürlerinin mekânsal birlikteliğine dayandığı öngörüsü üzerine odaklanmıştır. Bu açıdan, Arap-İslâm kültür ve medeniyeti etkileşim bölgesinde yer alan Mardin, Diyarbakır, Adıyaman ve Urfa kentlerinden oluşan ve Selçuklu döneminde Güneydoğu Eyaleti olarak tanımlanan bölge, araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Yöntem Kurgusu

Araştırma, Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşim

sürecine ilişkin vakâyi-name, menâkıb-name ve vakıf-name gibi dönemin özgün tarihi kaynakları niteliğindeki yazılı malzemenin, mimari kalıt ve arkeolojik araştırma bulgularından oluşan görsel malzemeler eşliğinde ayrıntıda irdelenmesi, elde edilen bulguların sistem yaklaşımı temelinde üretilen bir dizi varsayımlar eşliğinde harita ya da planlar kullanılarak mekân boyutunda değerlendirilmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Bu değerlendirme sürecinde, kuramsal altyapının oluşturulması ve Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimliklerinin biçimlendirdiği kentsel modellerin tanımlanabilmesi açısından eş zamanlı olma niteliği ile "İslâm Kenti" ve "Ortaçağ Batı Kenti" üzerine araştırmalar Anadolu Selçuklu kentleri ile karşılaştırılmalı irdelenmiştir.

Diğer taraftan, Anadolu'da örgütlenen belirli ve tanımlı bir yerleşme sistemi ve kademelenmesinin bileşenleri olduğu öngörüsünden hareketle, kentler dizgesinin mekânsal ve işlevsel kuruluşunu yönlendiren temel dinamikler tarihsel kaynaklar eşliğinde araştırılmıştır.

Bu dinamiklerin içeriği ve öncelikleri, Selçukluların Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerinden gelen yerleşim politikalarına dayanmaktadır. Dolayısıyla, Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlikleri Selçuklu yerleşim politikalarına ilişkin yazılı ve görsel malzemeler kullanılarak üretilen kent modelleri üzerinden tartışılmıştır.

Şekil 1. Anadolu Selçuklu egemenlik bölgesi, kentler sistemi ve ulaşım ağı.

Selçuklu Yerleşim Politikaları

"...Sultanların görevi, yeraltı suyu ve kanallar açmak, büyük akarsular üzerinde köprüler yapmak, toprakların verimini arttırmak için çareler aramak, hisarlar, yeni şehirler kurmaktır...".

NİZAMÜ'L MÜLK

Siyaset-name, 29.

Kırsal-Kentsel Yaşamın Canlandırılması

Selçukluların, Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu coğrafyasının Arap-Sasânî ve takiben Türk fetihleri sürecinde kesintiye uğrayan kırsal ve kırsal yaşamını canlandırmak amacıyla sosyal-ekonomik ve askeri-siyasal olmak üzere iki temele dayanan sistemli bir yerleşim politikası izlediği söylenebilir.

Bu politikaların ilki, Anadolu'nun bölgelerarası geçiş noktası niteliğindeki coğrafi konum avantajının, bölgelerarası ticaret olanaklarının geliştirilmesine yönelik olarak yeniden yapılandırılarak, kervansaray-köprüler gibi vakıf kurumu yoluyla örgütlenen anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde ticaret faaliyetlerine uygun mekânsal altyapının (üretim-dağıtım/ulaşım sistemi) kurulmasıdır. Bu çerçevede, Selçuklu sultanları başkent Konya odak olmak üzere Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney yönünde kateden milletlerarası ticaret yolları boyunca kervansaray ve köprüler ağı ile desteklenen bir üretim-dağıtım sistemi örgütlemişlerdir.^[1]

Arkeolojik araştırma bulguları; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında büyük bir kısmı XIII. yüzyılın ilk kırk yılında inşa edilen yaklaşık 120 kervansarayın varlığına işaret etmektedir.^[2] Selçuklu kervansaraylarının mekânsal dağılımı irdelendiğinde, başkent Konya'dan doğuya doğru yönelen Aksaray-Kayseri-Sivas hattı üzerinde yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır. Bu tespit, Selçuklu döneminde Anadolu'nun ekonomik etkinlikler açısından odak niteliği taşımış merkezlerine vurgu yapması bakımından önemlidir.

İkinci politika; Anadolu'nun Arap-Sasânî ve takiben Türk fetihleri sürecinde tahrip edilen kırsal ve kentsel yerleşmeleri ile kesintiye uğratılan tarımsal üretim ve zanaat-ticaret faaliyetlerinin yeniden canlandırılmasıdır. Bu kapsamda, Selçuklu sultanlarının, Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneklerine dayanan bir yerleşim politikası izlediklerini söylemek olanaklıdır.

Nitekim Selçuklular, Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya yönelen göçebe-yarı göçebe ve yerleşik Türk gruplarından oluşan nüfus kitlesinin yanısıra Anadolu'nun yerli Hıristiyan halklarını da toprak-çiftlik, tarımsal araç-gereç gibi çeşitli vergi muafiyetleri ve teş-

vik ya da destek verilmesi yoluyla Anadolu'nun kırsal ve kentsel alanlarında yerleştirmişlerdir.^[3]

Tarihsel kayıtlar, Selçuklu sultanlarının tarımsal üretimin canlandırılmasına yönelik izledikleri iskân-yerleştirme politikalarının içeriği ve önceliklerini göstermesi açısından oldukça aydınlatıcıdır: Selçuklu vakâyî-name kayıtları,^[4] Selçuklu sultanlarının, özellikle fethedilen ve yeniden iskân edilen kentsel ve kırsal yerleşmelerde, Türklerin yanısıra yerli Hıristiyan halkları da din ve etnik köken farkı gözetmesizin iskân ettiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, vakâyî-name kayıtları, Bizans egemenliğinden devralınan Aksaray, Sinop, Antalya ve Alâiyye kentlerinde kilise, şapel vb. Hıristiyan kurumlarının cami ya da mescid gibi İslamî kurumlara dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Bu tespitler, Selçuklu yerleşim politikalarının öncelikli mekânsal bildirgesinin sosyal-ekonomik temellere dayandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anadolu Selçuklu Kentlerinin Örgütlenmesi

İşlevsel Örgütlenme

"...Bazı sanatlar, bazı şehirlere mahsustur...".

İBN HALDUN

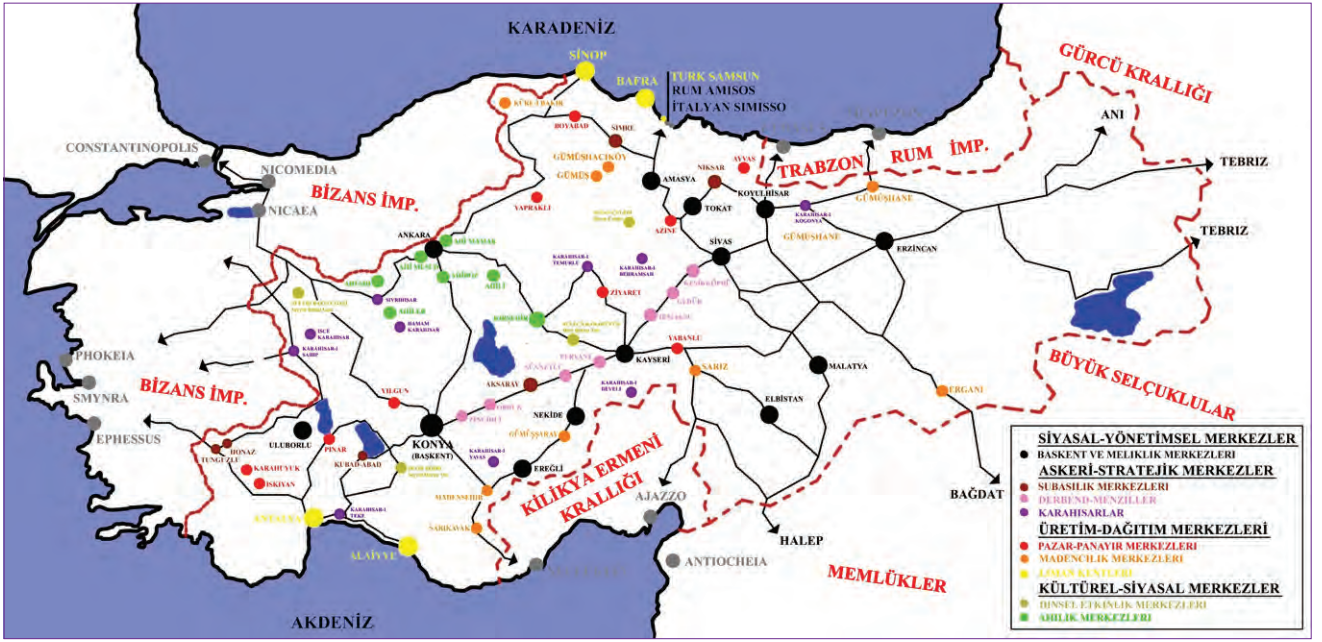
Mukaddime II, 886.

Anadolu Selçuklu kentlerinin işlevsel kimliklerini, Anadolu'nun coğrafi koşullarının biçimlendirdiği mekânsal altyapı üzerinde, Selçuklu ve Bizans askeri ve siyasal koşullarının ve bölgelerarası ticaret potansiyellerine dayanan ekonomik ilişkiler ağının belirlediği öngörülmektedir. Başka bir ifadeyle, Selçukluların Anadolu yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içinde konum açısından yaşam verdikleri ya da canlandırdıkları kentlerin nitelikleri kapsamında askeri-stratejik, yönetsel-siyasal ve ekonomik etkinlik merkezleri olarak farklı işlevlerde uzmanlaşma gösterdiği düşünülmektedir.

Bu işlevsel uzmanlaşma ya da işlevsel farklılıklara dayanan kentlerarası kademelenmenin bileşenleri; Selçuklu savunma sisteminden yönetim mekanizmasına, üretim-dağıtım organizasyonlarından kültürel-dinsel örgütlenmelere ve ekonomik faaliyetlere dek çeşitlenmektedir. Anadolu Selçuklu kentlerinin, bu bileşenler kapsamında (konum temel ölçüt olmak üzere) farklı işlevlerde uzmanlaşma gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 2).

Siyasal ve Yönetimsel Merkezler ya da Meliklik Merkezleri

Selçuklu döneminde Anadolu topraklarının, Orta

Şikil 2. Anadolu Selçuklu kentleri, işlevsel örgütlenme.

Asya ve İnan Türk-İslam devlet geleneklerindeki ülüş sistemine benzer olarak hanedan üyeleri arasında alt yönetim merkezlerine ayrıldığı söylenebilir. Nitekim Selçuklu vakâyî-name metinleri irdelenirse, siyasal açıdan başkent Konya yönetimine tâbi olmakla birlikte özerk ya da muhtar bir yönetim sistemine sahip birtakım Selçuklu idari birim ya da meliklik merkezlerinin varlığı belirlenebilmektedir.

Bu tespitler, Selçuklu döneminde birtakım kentlerin yönetsel merkez işlevi üstlendiğini ortaya koymasından önemlidir. Bu merkezler arasında; Aksaray, Amasya, Ankara Elbistan, Ereğli, Kayseri Koyulhisar, Malatya, Niğde, Sivas, Tokat ve Uluborlu sayılabilir.^[5]

Askeri ve Stratejik Organizasyon Merkezleri

Subaşılık merkezleri

Selçuklu dönemi anıtsal yapı kitabeleri -Konya, Alâiyye ve Sinop kaleleri yapım/tamir kitabeleri gibikentlerin işlevsel kimliği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu kitabelerde geçen, fetih ve fetih sonrasında imar faaliyetleri ile kale inşa faaliyetlerine katılan Selçuklu emirlerinin subaşı (ilbay) veya sahip (vülât) gibi askeri kimlikler ile Selçuklu döneminde Anadolu kentlerine verilen unvanlardan, Selçuklu döneminde askeri-stratejik merkez işlevi üstlenmiş birtakım yerleşmelerin varlığını belirlemek mümkündür.

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerine verilen unvanlardan, Kayseri-Dârü'l feth (fetih yeri, Aksaray-Dârü'z zafer (zafer üssü, Ankara-Dârü'l hisn

(müstâhکم yer), Niğde-Dârü'l pehlevânîniye (pehlivanlar yeri), Alâiyye-Dârü'l eman (emin yer), Tunguzlu ve Antalya-Dârü's sagr (Uc yeri) gibi, belirli sayıda daimi askeri güç bulundurulan ve Subaşılık merkezleri olarak adlandırılan yerleşmelerin varlığı belirlenebilmektedir.^[6]

Derbend veya menziller

Selçuklu dönemi vakâyî-nâme kayıtlarında, Akça Derbend, Yunus Derbendi ve Göksu Derbendi ya da İrmaksu Menzili, Zincirli Menzili, Gedük Menzili ve Obruk Menzili veya Kılıç Aslan Ribâtı (Kervansarayı), Pervane Ribâtı ve Kesikköprü Ribâtı gibi toponomi verilerinin varlığı, Selçuklu dönemi Anadolu üretim-dağıtım sistemi kapsamında konaklama işlevinin yanısıra savunma sistemine de hizmet eden birtakım yerleşmelerin varlığına işaret etmektedir.^[7]

Karahisarlar

Selçukluların Anadolu'da dönemin askeri ve siyasal koşullarına dayalı olarak; Anadolu yerleşme ve ulaşım sisteminin stratejik bağlantı-geçiş noktalarında, sarp ve erişilmesi güç kayalıklar üzerine inşa edilmiş Roma-Bizans döneminden devralınan castron (kale kentler) niteliğindeki yerleşmeleri, Türk toponomi geleneği kapsamında Karahisar olarak adlandırdıkları ve Anadolu savunma sisteminin mekânsal unsuru olarak askeri ve stratejik açıdan harekât üssü işlevi yüklenmiş merkezler olarak kullandıkları belirlenmiştir. Bu yerleşmeler arasında İsce Karahisar, Karahisar-ı Teke, Karahisar-ı Develi, Karahisar-ı Osmancık, Hamam Kara-

hisar, Karahisar-ı Demirlü, Karahisar-ı Yavaş ya da Nevas, Karahisar-ı Behramşah, Karahisar-ı Kögonya (Şapın Karahisar) ve Karahisar-ı Sahip (Karahisar-ı Devle) sayılabilir.

Üretim-Dağıtım ya da Aktarma Merkezleri

Pazar ya da panayır yerleşmeleri

Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında, milletlerarası ticarete ve ulaşım teknolojisine bağlı olarak deniz ya da akarsu veya dağ silsileleri gibi coğrafi eşik ya da siyasal sınır noktalarında, genellikle kentsel yerleşmelerden uzak geniş kırsal alanlarda, hayvansaltarım ürünler ve el sanatları ürünlerinin mübadele edildiği pazar ya da panayırlar kurulmaya başlanmıştır. Pazar ve panayırların, coğrafi konum avantajları, doğal kaynak varlığı, geniş kırsal artbölge ya da ulaşım olanaklarına dayalı olarak örgütlendiği söylenebilir. Bu nitelikleri ile başlangıçta mevsimlik/geçici yerleşmeler niteliğindeki pazar ve panayırlar, süreç içinde bölgelerarası ya da bölgesel ölçekteki ticaret potansiyellerine dayalı olarak, düğüm ve aktarma merkezlerine dönüşmüştür.

Selçuklu dönemine ilişkin vakâyî-name, menâkıb-name ve vakıf-name gibi tarihsel kayıtlar irdelenirse; Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasında Yabanlu Panayırı, Ziyaret Pazarı, Yılgün (Ilgın) Pazarı, Âzine (Ezine) Pazarı, Alâmeddîn-i Bazârî (Alâmeddin Pazarı, Pınar Pazarı ve Koçhisar (Dunaysar) Pazarı gibi pazar ya da panayır yerleşmelerinin varlığını belirlemek mümkündür.

Madencilik merkezleri ve liman kentleri

Dönemin siyasal bağımsızlık ve güç simgesi olmasının ötesinde, Selçuklular ekonomik mübadele aracı olarak da önem taşıyan gümüş ya da özellikle dokuma sanayiinde boya maddesi olarak kullanılan stratejik değere sahip şap gibi maden kaynaklarını, teknolojik olanaklar düzeyinde bölgelerarası ticaret taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak işletmişlerdir. Bu tür ekonomiye sahip yerleşmeleri madencilik merkezleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yerleşmeler arasında Gümüşhacıköy, Gümüş, Bayburt, Gümüşhâne (Eski Gümüşhâne, Gümüşsaray, Madenpazar, Sarız ve Sarıkavak yerleşmeleri sayılabilir.^[8]

Selçuklu döneminde özellikle Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki liman kentlerinin ise askeri-stratejik işlevlerin yanısıra Anadolu'nun sahip olduğu doğal kaynakların-hammaddelerin dış satım ya da dış alım merkezleri olarak işlevlendirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim tarihi kayıtlar, Akdeniz kıyısındaki Antalya ve Alâîyye ile Karadeniz kıyısındaki Sinop limanlarının askeri-siyasal boyutta Kuzey ve Güney Sahil Eyalet-

leri merkezi olarak deniz aşırı fetihler için askeri deniz üssü işlevini üstlendiğine işaret etmektedir. Bu kentlerin, aynı zamanda, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tüccarların yerleşmesiyle bölgelerarası mübadele merkezleri ve Selçuklular tarafından inşa edilen dâr-us-sinâa (tersane) ve artbölgelerindeki zengin orman varlığına dayalı olarak orman ürünleri dış satımı ve askeri-ticaret amaçlı gemi üretim merkezleri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.^[9]

Kültürel ve Siyasal Yapılanma Merkezleri

Dinsel etkinlik merkezleri

Selçuklu döneminde şeyh ya da derviş gibi dini kimlikli kişiliklerin örgütlediği tekke-zaviyeler kurulması yoluyla gerçekleşen Türk-İslam kolonizasyon faaliyetleri, Türklerin Anadolu'da tarımsal üretim faaliyetlerine katılmasının yanısıra göçebe Türkmen grupların yerleşik düzene geçmesi ve kırsal yerleşmelerin kurulması ve gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan Şeyh ya da dervişlerin yaşamlarına ilişkin menâkıb-name kayıtları -ihtiyatla kullanılmak kaydıyla- oldukça ayrıntılı mekânsal çözümlemelere olanak sağlamaktadır.^[10]

Bu kayıtlardan, Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran yöresinden Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişlerin, Hacı Bektaş Veli ve Sulucakarahöyük ya da Seyyid Harun Veli ve Seydî-Şehri örneklerinde olduğu gibi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal kuruluş-gelişim sürecindeki dinamik rolü ile Anadolu yerleşim politikaları üzerindeki etkileri belirlenebilmektedir.^[11] Nitekim bu yerleşmeler, Türk-İslam kolonizasyon sürecinde Anadolu'nun dinsel etkinlik-propaganda merkezleri işlevini üstlenmiştir.

Ahilik merkezleri

Anadolu'da mesleki dayanışma örgütü niteliğindeki Ahilik kurumunun kurucusu Ahi Evran'ın yerleştiği Kırşehir, Kızılırmak Vadisi'nde önemli bir Ahilik merkezi olarak üretim-zanaat faaliyetlerinde uzmanlaşmış, ticaret-zanaat merkezi işlevi kazanmıştır.^[12]

Kırıkkale yakınındaki Ahili, Eskişehir yakınındaki Ahiler ve Ahişih ile Ankara yakınındaki Ahiboş, Ahi Mesud ve Ahi Mamak gibi yerleşmelere ilişkin toponomi verilerinden Anadolu'da Ahiler tarafından kurulan ya da yeniden iskân edilen Ahilik merkezlerinin varolduğu anlaşılmaktadır.^[13]

Tarımsal Üretim Merkezleri

Kırsal yerleşmeler ya da köyler

Selçukluların, Anadolu öncesi Türk-İslâm devlet gelenegi mirası kapsamında; Büyük Selçuklu Devleti ve-

ziri Nizamü'l Mülk tarafından göçebe ve yarı göçebe Türkmen topluluklarının siyasal sınır boylarında aşiretler ve boylar halinde yaylak ve kışlak alanları vermek yoluyla iskân edilmesi politikasını, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecine aktardıkları söylenebilir.^[14]

Anadolu kırsal yerleşmeleri üzerine yapılan arkeoloji-etnoloji ve toponomi araştırmaları; Arap-Sasânî istilaları ya da Türk fetih dönemleri sürecinde harap olmuş ya da terkedilmiş kırsal yerleşmelerin, Selçukluların göçebe karakterli Türkmen gruplarının yerleştirilmesine dayanan yerleşim politikaları çerçevesinde, yeniden iskân edildiğini düşündürmektedir.^[15] Nitekim Anadolu'da Viranşehir ya da Ören gibi yer adları ile Bozok, Üçok, Bayat, Kınık, Kayı, Yürük, Akkoyunlu, Menteşe, Çepni, Bayındır ve Döğer gibi Türk aşiret ve boy adlarına izafe edilen kırsal yerleşme adlarının varlığı, Selçuklu döneminde yeni kırsal yerleşmelerin kurulduğunu ortaya koymasından önemlidir.

Mekânsal Örgütlenme

“...Tacirlerin ve iğdişlerin evleri, zanaat erbabının evlerinden, emirlerin sarayları, tacirlerin, Sultan ve meliklerin köşkleri ve takları hepsinden yüzlerce derece yüksek ve büyüktür...”

MEVLANA CELALEDDİN
Ariflerin menkıbeleri, I, 100.

Mekânsal Karakter/Kentsel Modeller

Selçuklu kent modellerini, Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik/yarı-yerleşik yaşam kültürü kökeninden gelen Selçukluların, XII.-XIII. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında devraldıkları Hıristiyan-Bizans kent kültürü mirası üzerinde Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarında kurguladıkları, Türk-İslâm yönü hakim, özgün kentsel mekân organizasyonları olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer taraftan, Selçuklu kentleri mekânsal örgütlenme düzeni ya da dinamikleri açısından eş zamanlı çağdaş olma boyutunda, “Sanayi Öncesi Kenti”, “Ortaçağ Batı Kenti” ve “İslâm Kenti” gibi mekânsal gelişme modelleri ile karşılaştırılırsa; sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerin mekânsal örgütlenme düzeni üzerindeki belirleyici etkileri açısından benzerlikler görülebilir.

Söz konusu kent modellerinde; insan-hayvan gücüne dayalı üretim-dağıtım sistemi ve kentsel mekân ya da cami veya kilise gibi dinsel yapıların kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik merkezini biçimlendirmesi, loncalar halinde örgütlenen kentsel üretim eylemlerinin mekânsal uzmanlaşma göstermesi, kentsel mekânların dini ya da etnik köken farklılıklarına dayalı olarak mescid

odaklı alt toplumsal ünitelerden oluşan mekânsal yapılanmalar veya mahalleler halinde örgütlenmesi, güvenlik unsurlarına dayalı olarak kale, sur ve hendek gibi savunma yapılarının kentsel mekânları biçimlendirmesi olgularının Selçuklu kentleri ile benzerlik göstermektedir.^[16]

Bu noktada, Selçuklu dönemine ilişkin kaynaklarda mahalle mescidlerine imam atanması hususundaki kayıtlar, İslâm kent modellerinde olduğu gibi, Selçuklu döneminde de kentsel alt kademe birimler olarak kent nüfusunun mahalleler halinde örgütlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.^[17]

Selçuklu dönemi Anadolu Türk kentleri, çağdaş “Batı Kenti” ya da “Ortaçağ Avrupa Kenti” veya “Sanayi Öncesi Kenti” üzerine üretilmiş “açık kent” ve “kapalı kent” olarak tanımlanan kent modelleri açısından değerlendirilirse, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin fiziksel olarak daha çok surlarla çevrili “kapalı kent” olarak tanımlanan mekânsal gelişme modeline benzer bir mekânsal kurguya sahip olduğunu söylemek mümkündür.^[18]

Alâaddin Keykubad ile İzzeddin Keykavus arasında Kayseri ve daha sonra Ankara'da geçen taht mücadelesine ilişkin olarak vakayi-name metinlerinde geçen mekânsal tasvirler, sözkonusu kentlerin tamamen surlar içinde olduğuna ve kent dışında hiçbir yapılaşmanın bulunmadığına işaret etmektedir.^[19] Yine Sultan Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237) merkezi yönetim mekanizmasının kurulması ve bölgelerarası ticaretin gelişmesine dayalı olarak hızlı büyüme gösteren ve sur dışına taşıdığı anlaşılan Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan kentlerinin yeni yerleşik alanlarının -yeni- surlarla çevrilmesine dayanan imar faaliyetlerine ilişkin kayıtlar, Selçuklu döneminde kentlerin surlar içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.^[20] Ancak burada gözardı edilmemesi gereken nokta, sözkonusu dönemde Moğol istilası tehdidinin ortaya çıkardığı yeni askeri-siyasal koşulların, mekânsal yansımalar açısından, kentsel mekân organizasyonları üzerinde etkili olduğudur.

Öte yandan, arkeolojik bulgular ve mimari kalıtlar; Selçuklu döneminde sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki anıtsal-kamusal hizmet yapıları (külliyeler) inşa faaliyetlerinin -Konya Sahip Ata Külliyesi (1283), Kayseri Huand Hatun (1238) ve Hacı Kılıç (1249) külliyesi, Ankara'da ulucami işlevindeki Arslanhane Camisi (1280-1290), Çankırı'da Cemaleddin Ferruh Dârü's Şifâsı (1235) ve Ankara'da Kızıl Bey Camisi (XIII. yy. ortası) gibi- XIII. yüzyıl sonuna tarihlendiğini göstermektedir.^[21]

Bu tespitlerden, Selçuklu döneminde kentlerin dönemin özgün siyasal-askeri koşullarında bütünüyle surlarla çevrili kentler olduğu ve kentsel gelişmenin surlar dışına yayılması olgusunun ancak bölgelerarası ticaretin doruk noktasına ulaştığı XIII. yüzyıl ortalarında başladığı söylenebilir.

Özetlenirse, Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecinde, XIII. yüzyıldan başlayarak organize edilen merkezi yönetim mekanizması ve bölgelerarası ticaret potansiyelinin yarattığı sosyal-ekonomik gelişmelere dayalı olarak evrimleşen kentler, süreç içinde sahip oldukları işlevsel potansiyel ve dinamikler etkisinde kapalı kent modelinden surlar dışında, tamamen dağıntık biçimde yapılanan erken dönem külliyesi olarak tanımlanabilecek medrese-cami odakları ile açık kent modeline doğru evrimleşme göstermiştir.

Selçuklu kentlerinin mekânsal kurgusu, vakıf kurumu kapsamında yapılandırılan cami-medrese ya da cami-medrese-türbe kompozisyonlarından oluşan Türk-İslam anıtsal-kamusal hizmet yapıları eşliğinde örgütlenmiştir. Başka bir ifadeyle, Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren/yönlendiren ana gelişme odakları, Selçuklu Sultan, emirleri ya da hatunları tarafından finanse edilerek, vakıf olarak yapılandırılan Türk-İslam anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleridir. Bu yapı faaliyetleri, fethedilen kentlerdeki kilise, şapel ya da bazilika gibi Hıristiyan-Bizans kurumlarının, cami ve mescid gibi Türk-İslam kurumlarına dönüştürülmesi biçimindedir. Bu pratik yapılaşma yöntemi; dönemin askeri-siyasal değişken koşullarında uzun dönemli program ve kapsamlı bir inşaa faaliyetine ayrılacak yeterli zaman olmamasına dayandırılabilir.

Edinilen bilgilendirmelerden; Anadolu Selçuklu kentlerinin "kale kent", "açık kent" ve "dış odaklı büyüme" modelleri olmak üzere temelde üç farklı gelişme biçimi gösterdiği belirlenmiştir:

Kale kentler, siyasal-yönetimsel merkezler ile askeri organizasyon merkezi niteliğindeki kale yerleşmeleri ve askeri-stratejik işleve sahip liman kentleridir. Kale kentler, konumsal ve işlevsel kimliklerin tanımladığı mekânsal gelişme biçimleri ya da karakteristikleri açısından iki alt kategoride değerlendirilmiştir.

A tipi kale kent modeli, dönemin üretim-dağıtım ve savunma-güvenlik sistem ve teknolojileri ile sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmaları kapsamında örgütlenmiş siyasal-yönetimsel merkezler için geçerlidir. Demografik boyutta ise ortaçağ/sanayi öncesi kentleri için tanımlanmış 10.000 nüfus sınırını aşabilmişlerdir.

Bu kentler temelde surlarla çevrili olmakla birlikte kent surları içinde yeterli mekân bulamayan ekonomik

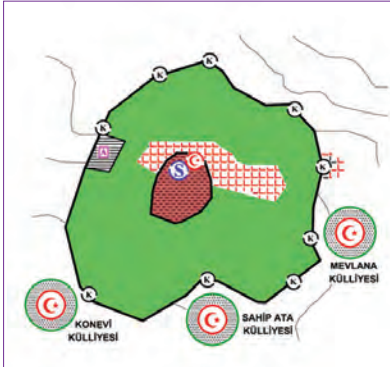
faaliyet ya da tekke ve zaviyeler gibi dini kolonizasyon yapıları ya da Sultan veya diğer devlet görevlilerince vakıf kurumu kapsamında örgütlenen anıtsal-kamusal yapı faaliyetleri ile gerçekleştirilen cami-medrese gibi erken dönem külliyesi öncülüğünde surlar dışına yayılan kentler olarak tanımlanabilecek, kısmen deforme olmuş "eklemlili kale-kent" modeli olarak nitelenebilir. Bu model Konya, Kayseri ve Erzen-i Rum gibi kentler için geçerlidir (Şekil 3).

B tipi kale kent modeli, Anadolu'nun siyasal ve yönetimsel koşullarında idare merkezi ve askeri harekât üssü işlevindeki Kastamonu ve Niğde ya da bölgelerarası ticaret potansiyeli kapsamında örgütlenmiş üretim-dağıtım ve yerleşme sisteminin dışa açılan aktarma-dağıtım merkezi ve askeri üs işlevindeki, tamamen surlar içinde gelişme/büyüme gösteren Antalya, Alâiyye ve Sinop gibi kıyı yerleşmeleri ile siyasal-yönetimsel işlevinin yanısıra ulaşım sisteminin odak noktasında konumlanmış bölgelerarası mübadele merkezi niteliğindeki Sivas ve Anadolu'da örgütlenmiş Selçuklu savunma sisteminin mekânsal bileşenleri olan sınırlı sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere sahip olmakla birlikte, temelde bölgesel askeri faaliyet ve organizasyon merkezleri işlevi ile yüksek kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kent niteliğindeki Karahisar-ı Sahip, Karahisar-ı Köğonya, Osmancık Karahisarı gibi hisar yerleşmeleri için geçerlidir (Şekil 4).

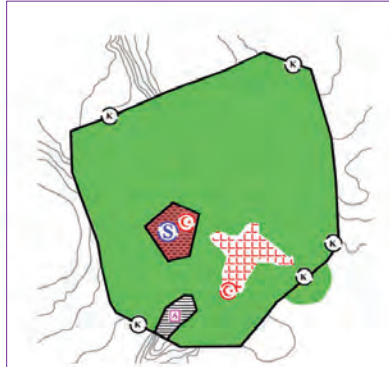
Açık kentler, Anadolu'da Selçuklu üretim-dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgelerinde, kırsal artbölgelere hizmet veren üretim-dağıtım merkezleri niteliğindeki yerleşmeler ile mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleridir. Açık kent modeli ekonomik etkinlik düzeyi ve mekânsal-konumsal karakteristikler açısından iki alt kategoride ele alınmıştır.

Buna göre, Doğu Roma/Bizans egemenliğinden devralınan, topografik koşullar ve mekânsal boyut açısından fiziki gelişme olanakları sınırlı olan kale-kent (castron) niteliğindeki yerleşmeler A tipi açık kent modeli ya da "çok odaklı gelişme modeli" olarak tanımlanmıştır. Bu model, Amasya ve Tokat gibi, Anadolu'da örgütlenen Selçuklu ulaşım ve yerleşme sisteminin yarattığı yeni sosyal-ekonomik dinamikler etkisinde anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetlerinin kale-kent surları dışındaki yerleşilebilir alanlarda konumlanmasıyla surlar dışı alanlarda gelişme gösteren kentler için geçerlidir (Şekil 5).

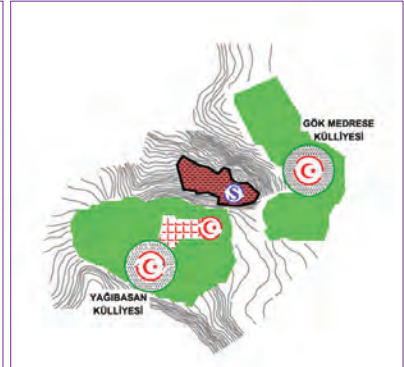
B tipi açık kentler ise bölgelerarası ticaret faaliyetlerine dayanan Selçuklu üretim-dağıtım sisteminin aktarma-bağlantı ya da coğrafi geçiş noktalarında, yerli-yabancı tüccarlara dönemin ulaşım-iletişim

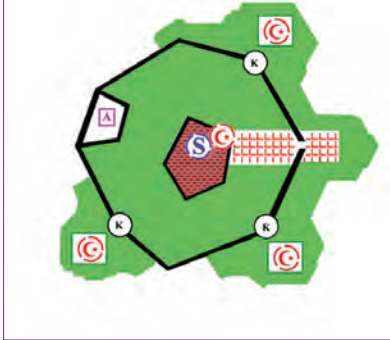
Konya

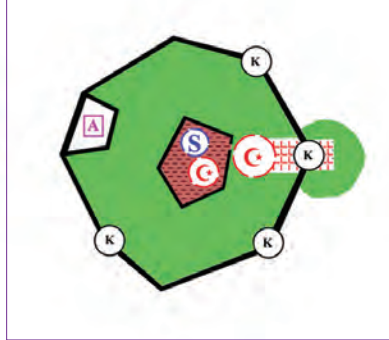
Sivas

Tokat

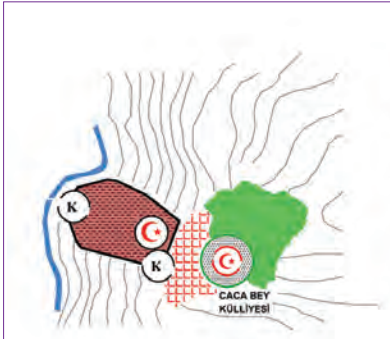
Şekil 3. Kale kent, A tipi.

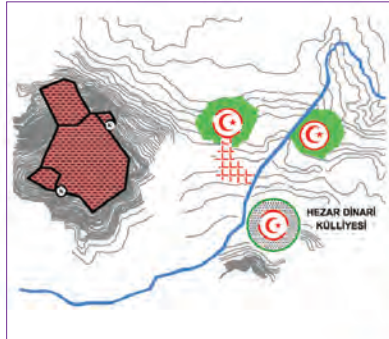
Şekil 4. Kale kent, B tipi.

Şekil 5. Açık kent, A tipi.

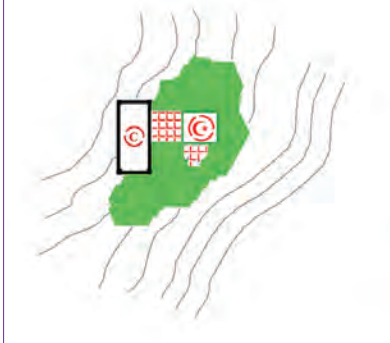
Kırşehir

Kütahya

Gösterim

Şekil 6. Açık kent, B tipi.

Şekil 7. Diş odaklı büyüme.

Gösterim

- KENTSEL ANA ODAK
YÖNETİMSEL MERKEZ: İÇ KALE ve SARAY
- DİNSEL ODAK
ULUCAMI ya da CUMA CAMISI
- EKONOMİK ODAK
ÇARŞI ve PAZAR, İMALATHANE ve HANLAR
- ASKERİ-STRATEJİK ODAK
AHMEDEK: ASKERİ GARNİZON
- İKİNCİL ODAKLAR
SUR DIŞI GELİŞME ODAKLARI : KÜLLİYELER
- DÜĞÜM NOKTALARI
KENT KAPILARI
- SINIRLAYICILAR
GÜVENLİK UNSURLARI: KENT SURLARI

- SARAY
- AHMEDEK ya da EHMEDEK
- KERVANSARAY ya da HAN
- PAZAR ya da ÇARŞI
- YERLEŞİM ALANI
- CAMİ: Fethiye ya da Fetih Camisi
genellikle Kilise ya da Şapelden dönüştürülmüştür.
- BÜYÜK CAMİ ya da CUMA CAMISI
genellikle fetih sonrası inşa edilmiştir.
- DİŞ GELİŞME ODAĞI: KÜLLİYE
genellikle Cami-Türbe ya da Cami-Medrese
kompozisyonlarından oluşturulmuştur.

teknolojisi ve siyasal koşullarında güvenli konaklama-hizmet (lojistik destek) olanağı sağlayan kervansaray yapıları odak olmak üzere gelişen yerleşmeler olarak tanımlanmıştır. Ziyaret Pazarı, Yabanlu Pazarı, Yılgun Pazarı gibi pazar yerleşmeleri ile Ahi örgütlenmeleri kapsamında ticaret/zanâat faaliyetlerine dayalı olarak gelişen Kırşehir gibi Ahilik merkezleri için “B tipi açık kent modeli” geçerlidir (Şekil 6).

Dış odaklı büyüme modeli, Anadolu’nun Bizans-Selçuklu ikili siyasal yapısının mekânsal yansıması olarak Uc bölgeleri olarak tanımlanan savunma ya da güvenlik unsurlarının kentsele mekân organizasyonları üzerinde egemen olduğu karşılıklı kültürel, ekonomik ve askeri temas bölgelerinde, Türk-İslâm kolonizasyon ve yerleşimini teşvik amacıyla sur dışı yapılanma odakları niteliğindeki tekke ve zaviye ya da cami ve mescid gibi İslâmî anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde mekânsal gelişme gösteren Ankara, Çankırı, Kütahya ve Tunguzlu gibi Uc kentleri için geçerlidir (Şekil 7).

Dolayısıyla, Bizans yerleşim mirası üzerinde gelişen ya da Türk-İslâm yerleşim kültürü etkisinde yeni kurulan, Anadolu Selçuklu kentlerinin; Selçuklu dönemi Anadolu üretim-dağıtım sistemi içindeki konumsal nitelikleri ile ekonomik ve siyasal-askeri ilişkilere dayanan işlevsel kimlikleri açısından mekânsal/fiziksel fark-

lılıklar gösterebilen modellerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Araştırmanın Anadolu Selçuklu kentleri olarak tanımlanan erken dönem Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik çözümlenmeleri üzerine odaklanan bu kısmı sonunda elde edilen bulgular üç başlık altında özetlenebilir.

Birincisi, Anadolu Selçuklu kentlerinin belirli ve tanımlı bir kentler sistemi ve ulaşım ağının mekânsal bileşenleri olarak, Anadolu coğrafyasının özgün mekânsal altyapısı üzerinde dönemin askeri ve siyasal koşulları ile ekonomik potansiyellerine dayalı olarak örgütlenmiştir. Bu örgütlenme düzeni kapsamında Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlikler düzeyinde hiyerarşik açıdan farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, aynı zamanda kentlerarası işlevsel kademelenmenin varlığına da işaret etmektedir. Bu kademelenmeyi tanımlayan/belirleyen unsur ise Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konuma bağlı nitelikleridir.

İkincisi, Anadolu Selçuklu kentlerinin yerleşme sistemi ve ulaşım ağı içindeki konumsal niteliklerine dayanan işlevsel kimliklerinin kentlerin mekânsal karakteristikleri üzerinde belirleyici olduğudur. Daha açık bir

Tablo 1. Kent modelleri matrisi

Kentsel model	Konumsal nitelik	İşlevsel kimlik	Mekansal karakteristik
Kale kent			
A Tipi	İç bölgeler, üretim-dağıtım sistemi odak-bağlantı noktaları	Yönetimsel ve siyasal merkezler	Kent kapıları yakınında inşa edilen külliyele eşliğinde kısmen sur dışında gelişme
B Tipi	Kıyı bölgeleri ya da kıyı kentleri	Ticaret merkezleri ve deniz aşırı askeri operasyon-üs merkezleri	Tamamen surla çevrili
	Askeri ve stratejik bölgeler	Askeri organizasyon merkezleri	
Açık kent			
A Tipi	Üretim-dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgeleri	Kırsal alanlara hizmet veren bölgesel üretim-dağıtım merkezleri	Kent surları ötesinde inşa edilen Külliyele odak olmak üzere tamamen sur dışı gelişme
B Tipi		Bölgesel yıllık-mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleri	Ticaret merkezi işlevine ek olarak kale işlevi de üstlenen kervansaray ya da han gibi hizmet yapıları odak olmak üzere sursuz gelişme
Dış odaklı büyüme			
Dış odaklı büyüme	Anadolu Selçuklu-Bizans siyasal sınırları, Uc bölgeleri	Göçebe Türkmen grupların sınır ötesi operasyonlar için örgütlendiği Türk-İslâm kolonizasyon merkezleri	Sur dışında inşa edilen Türk-İslâm kolonizasyon yapıları odak olmak üzere gelişme

ifadeyle, Anadolu Selçuklu kentlerinin üstlendiği işlevsel kimlikler, kentlerin mekânsal kurgusu ya da fiziki gelişme biçimleri üzerinde etkili olmuştur. Bu biçimlenme süreci, Anadolu öncesi Orta Asya Türk ve İran Türk-İslam yerleşim kültürü deneyimlerinin, Anadolu'da devralınan Doğu Roma/Bizans kentlerinin mekânsal kurgusu üzerinde birleştirilmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

Üçüncüsü ise, Anadolu Selçuklu kentlerinin “kale kent”, “açık kent” ve “dış odaklı büyüme” modelleri olmak üzere temelde üç farklı yerleşim modeli göstermiştir (Tablo 1).

Bu yerleşim modellerinin “Sanayi Öncesi Kenti”, “Ortaçağ Batı Kenti” ve “İslâm Kenti” gibi eş zamanlı kent modelleri ile benzerlikler gösterdiği belirlenmiştir. Bu benzerlikler, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal gelişme biçimi ya da yerleşim modelleri üzerinde döneme özgü sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerin ortak etkilerine dayanmaktadır. Bu noktada, Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarının tanımladığı konuma dayalı nitelikler, Anadolu Selçuklu yerleşim modellerini, eş zamanlı kent modellerinden mekânsal karakteristik ve işlevsel kimlik açısından farklılaştıran ve Anadolu'ya özgü kılan temel değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

Teşekkür

Bu araştırmanın dayanağı olan “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri” başlıklı doktora tezinin yürütücülüğünü üstlenmesinin ötesinde, bilgi birikimi ve deneyimi ile zihnimdeki bilim insanı kavramının yeniden anamlanmasına ve akademik kimliğimin biçimlenmesine katkı koyan, akademik yaşantım boyunca daima “bilimsel yol gösterici” olarak kabul edeceğim Sayın Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ) teşekkürle anılır.

Kaynaklar

1. Erdmann, K., (1961), *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Katalog-Text, Verlag, Berlin. Turan, O. (1946). Selçuk Kervansarayları, TTK Belleteni X/39 471-496. Rogers, JM. (1976). Waqs and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence, *Anatolian Studies* XXVI, 69-103. Rogers, JM. (1978). Royal Caravansarays and Royal Inscriptions in Seljuk Anatolia, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Albert Louis Gabriel Özel Sayısı, 397-431.
2. Özerin, M.K., (1959), *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
3. Cahen, C., (2001), *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, London.
4. Anonim Selçuk-name, (1952), *Anadolu Selçukluları Tarihi*, Uzluk Basımevi, Ankara. Süryani Michael (Tarih-

5. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935), Müneccimbaşıya göre: *Anadolu Selçukluları*, Türkiye Yayınları, İstanbul. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (2001). *Camiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi*; *Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, Akademi Yayınları, İzmir. Ibn Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umurü'l-Ala'ıye* (Selçuk Nâme), I-II, TTK Yayınları, Ankara. Ibn Bibi (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi* (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme), Uzluk Basımevi, Ankara. Aksarayî (1943). *Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi*, Recep Ulusoglu Yayınevi, Ankara. Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l Ahbar*, TTK Yayınları, Ankara. Cenâbî (2000) *Cenâbî'ye Göre Anadolu Selçukluları*, i.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 36, 213-259.
6. Ülkütaşır, M.Ş., (1949), *Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler*, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi V,112-151. Erzi, AS. (1950). *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar*, TTK Belleteni XIV(53), 85-100. Artuk, İ. ve Artuk, C. (1986). *Ortaçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilen Unvanlar*, Türk Kültürü Araştırmaları XXIV(2), 65-69. Artuk, İ. ve Artuk, C. (2003). *Bazı İslâm Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş*, TTK Belleteni LXVII(249), 421-446.
7. Ibn Bibi, (1996), *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umurü'l-Ala'ıye* (Selçuk Nâme). Ibn Bibi (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi* (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme). Aksarayî (1943). *Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi*, Recep Ulusoglu Yayınevi, Ankara. Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l Ahbar*, TTK Yayınları, Ankara. Anonim Selçuk-name (1952). *Anadolu Selçukluları Tarihi*, Uzluk Basımevi, Ankara. Abü'l Farac, G. (1945). *Abü'l Farac Tarihi*, I-II, TTK Yayınları, Ankara. Al-Melik Al-Zâhir (1941). *Baybars Tarihi*, II, TTK Yayınları, İstanbul.
8. Erkiyetlioğlu, H., Güler, O., (1996), *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
9. Uzunçarşılı, İ.H., (1933), 13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret, *Ülkü Mecmuası* I(4), 287-291. Aslanapa, O. (1974). *Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri*, Türk Kültürü 146, 69-77. Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara.
10. Abdülkerim bin Şeyh Musa, (1991), *Makâlât-ı Seyyid Harun Veli*, TTK Yayınları, Ankara. Hasluck, WF. (1970). *Christianity and Islam under the Sultans*, II, Octagon Books Press, New York. Âşıkpaşaoğlu (1970). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (Tevârih-i Al-i Osman), 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
11. Wolper, E.S., (2003), *Cities and Saints; Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, Pennsylvania University Press, Pennsylvania. Blair, SS. (1990). *Sufi Saints and Shrine Architecture in the Early Fourteenth Century*, *Muqarnas*, 7, 35-49.
12. Bayram, M., (1991), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilat'ının Kuruluşu*, Konya. Çağatay, N. (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara.
13. Anonim, (1946), *Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu*, I, TC. İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

14. Shaw, S.J., (1985), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey; Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire: 1280-1808*, I, Cambridge University Press, London.
15. Yinanç, M.H., (1944), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, Anadolu'nun Fethi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. Orkun, HN. (1935). *Anadolu'da Oğuz Boyları*, *Ülkü Mecmuası* 5(27), 189-199. Vryonis, S. (1981). *Nomadization and Islamization in Asia Minor, Byzantina kai Metabuzantina; Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans*, II (IV), 42-71, Undena Publications, Malibu. Tunçdilek, N. (1980). *Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Tarihsel Evrimi*, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 23, 1-25.
16. Sjoberg, G., (1965), *The Preindustrial City; Past and Present*, The Free Press, New York. Morris, AEJ. (1979). *History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions*, George Godwin Limited Press, London. Weber, M. (2000). *Batı Şehri, Şehir ve Cemiyet*, 131-166, İz Yayınları, İstanbul. Von Grunebaum, GE. (1961). *The Structure of the Muslim Town, Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, 141-158, Routledge and Kegan Paul Limited, London. Lapidus, IM. (1967). *Muslim Cities in The Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge.
17. Turan, O., (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara.
18. Braudel, F., (2004), *Maddi Uygarlık; Gündelik Hayatın Yapıları*, İmge Yayınları, Ankara.
19. İbn Bibi, (1996), *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Nâme)*. İbn Bibi (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935). *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*. Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (2001). *Camiü'd-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*.
20. İbn Bibi, (1996), *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Nâme)*. İbn Bibi (1941). *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*.
21. Crane, H., (1993), *Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XXXVI, 1-57.

Yerleşmelerde İmaj Analizi Konusunda Bir Yöntem: Kastamonu Örneği

A Method of Analysing Urban Image: Lessons from Kastamonu

Nilgün Ç. ERKAN,¹ Zekiye YENEN¹

Bu çalışma bir yerleşmenin nasıl algılandığının araştırılmasına ilişkin bir yöntem denemesini anlatmaktadır. Çalışmada topografya, ölçek, doku gibi kente ilişkin özelliklerin yanısıra cinsiyet, eğitim düzeyi, ulaşım tipi ve yerleşmede yaşama süresi gibi kenti algılayanın kişisel özelliklerinin kent algısını nasıl etkilediği ortaya konulmaktadır. Ortaya konulan yöntem denemesinin Kastamonu kenti aracılığıyla örneklendiği makalede kentsel imaj ve zihinsel haritalar ile ilgili araştırmalarda ifade edilen yöntem ve tekniklerden benzeri çalışmalarda nasıl ve ne ölçüde yararlanılabileceği de açıklanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Algılama; algılamada cinsiyet; Kastamonu; kentsel imaj.

This study is about the research method of perception experiment of a settlement. The study displays the role of topography, scale, nature and mode of circulation as environmental peculiarities as well as personal characteristics such as gender, level of education, duration of residency in the perception procedure of the city. The article explains how and to what degree one could benefit from this study of methods and techniques of urban image and mental map researches.

Key words: Perception; gender differences; Kastamonu; urban image.

Giriş

Bir yerleşmenin algılanabilmesi ve öğrenilebilmesinin en temel yolu kent ve kentli iletişimidir. Bu iletişimin doğru ve sağlam olması kentin bazı yapısal öğelerinin anlaşılabilir olması ile sağlanabilir. Kentin algılanması konusundaki çalışmaların temelini atan Kevin Lynch (1968)^[2] yerleşmelerin tanımlanmasını sağlayan öğeleri 'kentlin imaj öğeleri' olarak adlandırmıştır. İmaj öğeleri yerleşmenin farklı özellikler sergileyen bölgeleri, bu bölgelerin sınırlarını tarif eden sınır/kenar öğeleri, kanal mekânları olan yollar, toplanma dağılıma ve aktarma mekânları odak noktaları, dikkat çeken, özel-

likli yapısal öğeleri olan simgeleri / işaret öğeleri olmak üzere beş alt başlıkta tarif edilmektedir.

Çalışmada yerleşmelerin algılanmasını anlamak amacı taşıyan bir yöntem ele alınmaktadır. Yerleşmenin imaj öğelerinin analizi konusunda yapılan bu araştırmada izlenen yöntemin ortaya çıkardığı sonuçlar da makale kapsamında değerlendirilmektedir.

Araştırma örneği olarak kentsel algılamada ölçek konusunda öğretici bir makroforma sahip, iyi korunmuş geleneksel dokular içeren, ek olarak imaj öğeleri konusunda zengin olan örneklerin içinden Kastamonu ken-

¹Bu makale 1. yazarın 2. yazar danışmanlığında Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde gerçekleştirdiği doktora tez çalışmasından üretilmiştir.^[1] Bu doktora tezi YTÜ Araştırma Fonu ve Türk Amerikan İlimi Araştırmalar Enstitüsü tarafından desteklenmiştir.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

¹This paper reveals some of the findings of 1. authors's PhD research at Yıldız Technical University, Institute of Science, supervised by 2nd author. This doctoral thesis has supported by YTU Research Fund and the American Research Institute in Turkey (ARIT).

¹Department of Urban and Regional Planning, Yıldız Technical University Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey

MEGARON 2010;5(2):67-81

Başvuru tarihi: 1 Eylül 2009 (Article arrival date: September 1, 2009) - Kabul tarihi: 31 Ekim 2010 (Accepted for publication: October 31, 2010)

İletişim (Correspondence): Dr. Nilgün Ç. Erkan. e-posta (e-mail): nilerkan@yildiz.edu.tr, yenen@yildiz.edu.tr

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

ti seçilmiştir. Kastamonu'nun seçilme nedenleri aşağıda detayları ile açıklanmaktadır.

Kastamonu

Araştırma örneğinin seçimi aşamasında Lynch'in imaj öğeleri yaklaşımının daha önce uygulanmadığı / denenmediği, geleneksel dokusu korunmuş Anadolu kenti nitelikleri gösteren, kentsel imaj öğeleri açısından belirli elemanlara sahip olan bazı kentler (Afyon, Kastamonu, Kütahya, ...) saptanmıştır. Bu kentlerin arasından Kastamonu kentinin araştırma alanı seçilmesinin nedeni bu yerleşmenin üzerinde yer aldığı topografya ve sahip olduğu imaj öğelerinin yanısıra bu unsurların etkileşiminden ortaya çıkan özgün kentsel imaj özellikleridir.

Kastamonu Türkiye'nin Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nde yer alan, kuzey ve güney doğrultusunda

Kastamonu Çayı tarafında ikiye bölünen bir kenttir. İlk önce Kastamonu Çayı'nın batı yamaçlarında kurulduğu bilinen kentin geleneksel dokusu çayın iki yakasındaki kısmen düz alanlardan daha sert eğimli yamaçlara değin konumlanmıştır.

Kastamonu'da Roma Döneminden başlayarak, Bizans Dönemi, Selçuklu Dönemi, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemine ait kent kimliği açısından önem taşıyan öğeleri olan dokular ve yapılar yer almaktadır. 14 yüzyıllık kent kültürüne sahip olduğu bilinen Kastamonu yerleşmesi imaj öğeleri açısından değişim ve dönüşümün kent ölçeğinde izlenebildiği oldukça zengin ve öğretici bir örnektir.

Kastamonu kenti, 11. yüzyıl sonrasında Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliklerinin merkezi olmuş, Osmanlı Döneminde sancak merkezliği yapmış, 19. yüzyıldan itibaren vilayet merkezliği gibi önemli yönetsel roller üstlenmiş ve buna bağlı olarak imar faaliyetlerine sahne olmuş bir yerleşmedir. Cumhuriyet döneminden sonra il merkezi konumuna getirilmesine rağmen ekonomisi tarıma dayalı olduğundan ve sanayileşme gerçekleşmediğinden gelişmesi ve göreceli olarak kentsel yapılanması durgunluk dönemine girmiştir.^[3,4] Bu dönemde işsizlik nedeniyle yerleşme nüfus kaybetmeye başlamıştır. Bu durum özgün geleneksel doku özelliklerinin bozulmadan kalmasına neden olmuş, Kastamonu'nun geleneksel kent dokusu, mekânsal özellikleri ve kentsel öğeler açısından günümüzün nadir Anadolu kentlerinden biri konumuna gelmesinde etkili olmuştur (Şekil 1, 2).

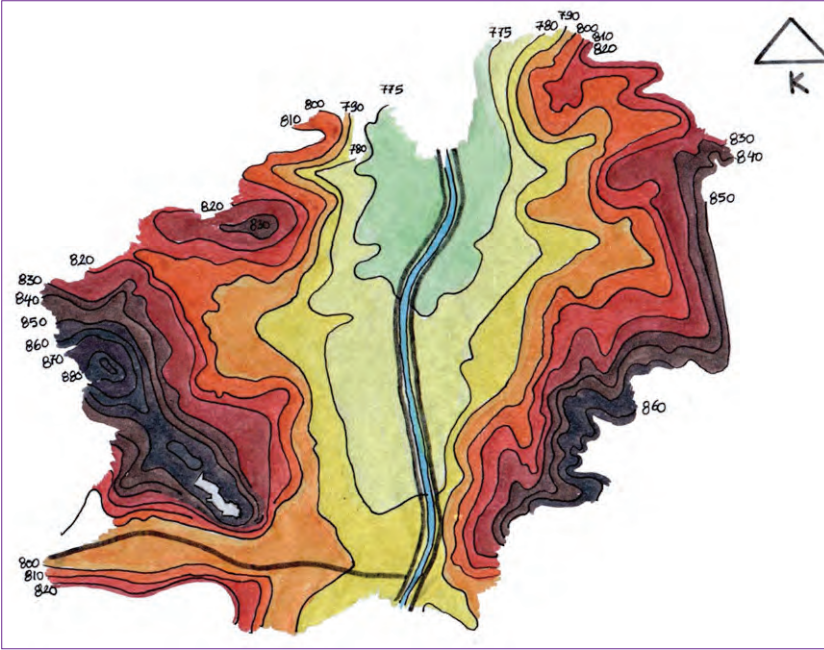
Kentin araştırma amaçlı seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, yukarıda açıklanan nedenlere bağlı olarak, geleneksel dokunun bütünlüğü bozulmadan günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Topografik özelliği de dikkate alındığında Kastamonu'nun özellikle eski yerleşme dokusunun kentsel imaj açısından oldukça etkili bir yerleşme olduğu görülmektedir. Yerleşmenin çekirdeğini oluşturan geleneksel doku çanak biçimli bir topografyada konumlanmaktadır. Bu biçim tepe-

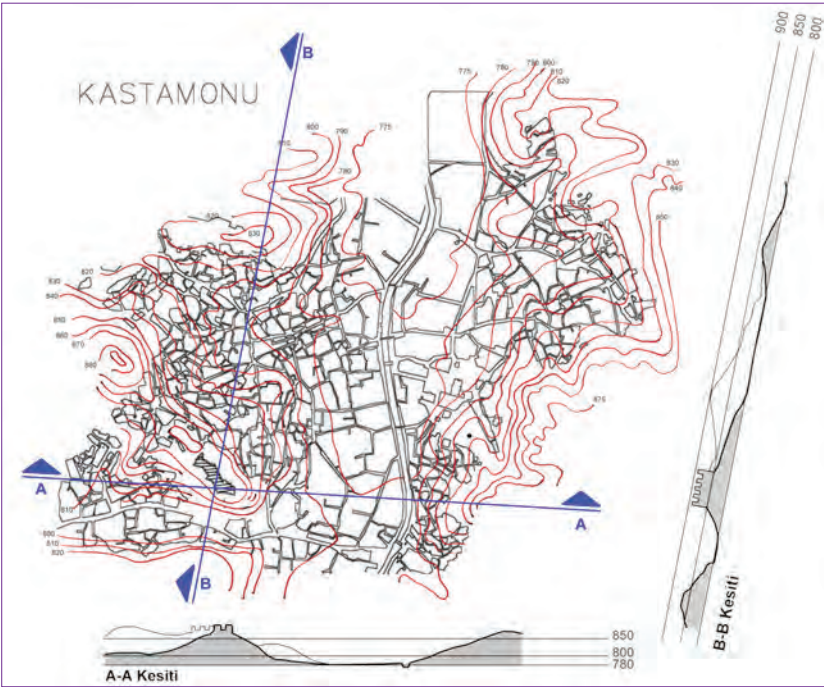
Şekil 1. Kastamonu'nun tarihi kesiminin görünümü (2000).

Şekil 2. Kastamonu'nun doğu yamaçlarındaki tarihi kesiminin görünümü (2000).

Şekil 3. Kastamonu'nun tarihi kesiminin topoğrafik yapısı.

Şekil 4. Kastamonu'nun tarihi kısmından topoğrafya kesitleri.¹

lerden yerleşmeyi izleyen ziyaretçilerin geleneksel dokunun hemen tümünü algılamasında yardımcıdır. Buna ek olarak kentin tarihi yerleşmesine giriş ve çıkışlarında kuzey ve güney yönlerinde, topografya daralmasına bağlı olarak ulaşılabilirlik sınırlanmaktadır (Şekil 3).

Ancak Doğu Anadolu'dan ve kendi kırsalından kente göçle gelenlerin eski dokudaki geleneksel konutlara yerleşmeleri, yapılar ve dokuda bozulmaların artmasına neden olmuştur. Kentsel rant, kentlerimizde görülen günün moda uygulamaları ve benzeri etkiler ile ge-

Bu durum kente girişlerin topografyanın daraldığı alanlardan gerçekleşmesine neden olmakta, bu da yerleşmenin konumlandığı vadi de dokunun fark edilebilirliğini artırmakta ve kentsel ortamın etkisini güçlendirmektedir.

Kastamonu'nun tarihi kesiminin yamaçlarda gelişmiş geleneksel dokusu ölçek bağlamında değerlendirildiğinde doğu - batı doğrultusunda yerleşmenin genişliği yaklaşık 950 m'dir. Bu uzaklık insanın çevre ve ışık şartlarına bağlı olarak objelerin niteliğini ayırdedebildiği sınırlar (500 - 1000 m) içindedir (Gehl, 1987:67).^[5]

Eski dokuda yerleşmeye hakim, birbirine en uzak iki noktada yer alan Kale ile İsmailbey Külliyesi arasındaki uzaklık ise kuş uçuşu yaklaşık 1250 m'dir. Bu uzaklık ise Spreiregen'in (1965:73-76)^[6] dış mekanlar için tanımladığı üç tip ölçekten en büyüğü olan 'anıtsal ölçek' kapsamına (1300 m) girmektedir. Anıtsal ölçek kavramı ile yapılaşmanın ve açık alanların algılanabildiği boyutlar tarif edilmektedir. Bu bilgiler ışığında, Kastamonu'nun 1970'lere kadarki yerleşme alanı arazinin çanak biçiminin de yardımıyla anıtsal ölçek dahilinde kavranabilir bir büyüklüğe sahiptir. Kastamonu geleneksel yerleşmesi yamaçlardan çıplak göz ile bir uçtan diğer uca algılanabilmekte, sınırları kavranabilmektedir. Bu geleneksel dokudaki sokaklarda hareket eden insanlar yamaçlara tırmandıkça yerleşmenin bu özelliğini izleme şansını pek çok noktada yakalamaktadırlar (Şekil 2, 4).

¹ Harita altlığı 1925 yılında Mösyö Pekof olarak anılan mühendisin yaptığı, Kutgün Eyüpgiller'in derlediği kent planı üzerinden, bu çalışmanın amacına uygun bir biçimde yeniden düzenlenerek ve topografya belirlenerek müellif tarafından elde edilmiştir. Kesitlerdeki kale burçları semboliktir.

leneksel dokuda giderek artan baskılar da geleneksel dokunun korunmasını giderek güçleştirmektedir. Bu sorunların yarattığı kentin tarihi kesimini yaşatamama riski Kastamonu'nun seçilmesindeki etkenlerden bir diğeridir. Özellikle eski kentin kuzeyinde, geleneksel doku ile karşılaştırılabilecek kentsel tasarım, görsel değerler ve imaj açısından niteliksiz altbölgelelerin varlığı da araştırma açısından ilgi çekici yönlerden biridir (Şekil 5).

Yöntem

Çalışmada yararlanılan analiz yöntemleri sırasıyla gözlem, anket ve çizili sorgulama olarak üç temel grup halinde uygulanmıştır. Önce gözlem süreci başlatılmış, daha sonra her bir analiz birbirine koşul olarak yürütülmüştür. Kenti anlamak ve elde edilen verileri ifade etmek için haritalar ve fotoğraflar kullanılmıştır.

Okuma ve gözlem

Çalışma öncelikle bu tür araştırmalar konusundaki literatürün taranması ile başlamıştır. Özellikle psikoloji, çevre psikolojisi, çevre/mekân algılama konularındaki kaynaklar taranmıştır.^[1,7-11] Bu kaynaklardan sağlanan bilgiler ışığında, anket sürecinin başlamasından dokuz ay önce, yerleşme N. Erkan tarafından bir atölye³ çalışması kapsamında uzman bakış açısı ile gözlenmiş ve yorumlanmıştır.

Anket yöntemi

Görsel mekân analizi çalışmaları kapsamında yapılan anketlerde önemli olan konulardan birisi anketörün, cevaplayıcıların anlık tepki ve dolaylı cevaplarını yakalayarak konu ile ilgili detayları ilişkilendirebilme olanağının olmasıdır. Bu nedenle Kastamonu'da tümüyle araştırmacı N. Erkan tarafından gerçekleştirilen bu analiz çalışması ile;

a. önceden hazırlanmış anketin uygulanması esnasında, çevre-insan ilişkileri sorgulanmış,

b. görüşmenin akışı içinde ek sorular sorularak bireylerin cevapları not alınmış,

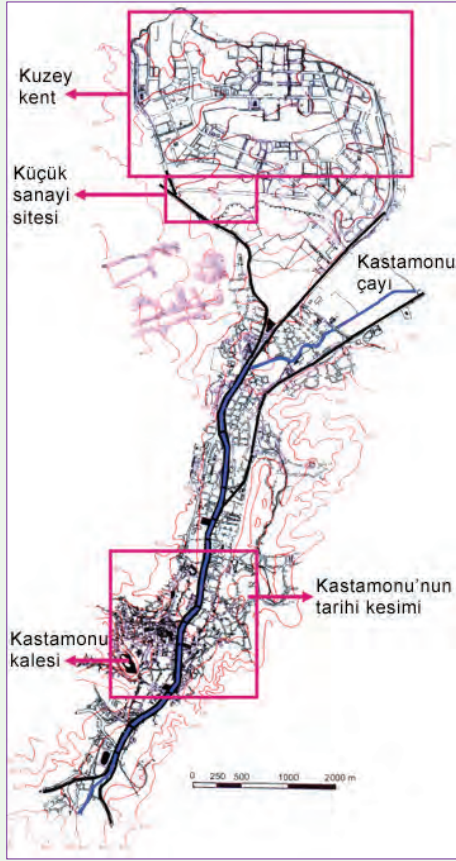
c. anket sorularının sonunda ankete katılanlardan araştırma örneği olarak seçilen kentin haritasını çizimleri istenmiştir.

Bu türdeki anket çalışmaları 'sosyo-psikolojik yapı / davranış / mekân ilişkisi'ni sorgulayan çalışmalar olduğundan kullanılan ifadelerin yerelliği kadar kişiselliği de önemlidir. Bu nedenle sadece sözlü ifadelerle dayanarak değil, katılımcının mekân ile ilgili kullandığı sözcükler, konuşmasındaki tonlamalar, vücut ve yüz ifadeleri de gözlenerek değerlendirilmiştir.

Anketin tasarımında benzer çalışmalardaki örnekler ışığında, açık uçlu sorular ve çoktan seçmeli sorular sıralı olarak kullanılmış ve sorgulanan kişilerin samimi fikirleri alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle belirli konular ile ilgili yönlendirme olmaması için açık uçlu sorulardan önce, çoktan seçmeli sorular daha sonra yer almıştır.

Çalışmada yerleşmenin nasıl algılandığının araştırılması amaçlı kullanılan yöntem sözlü sorgulamaya ek olarak çizili sorgulama yöntemini de kapsamaktadır. Kastamonu kenti imaj öğelerinin uzman olmayanlar tarafından nasıl algılandığını tespit etmek ve karşılaştırmalar yapabilmek amacıyla iki benzer anket, iki farklı gruba uygulanmıştır. 1 numaralı anket Kastamonu'da yaşayan bireylerden seçilmiş yetişkinlerle, 2 numaralı anket Kastamonu Abdurrahman Paşa Lisesi son sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma süreci içinde İstanbul'da yaşayan Kastamonulular'la Kastamonulular Derneği aracılığı ile benzer bir anket gerçekleştirilmiştir. Ancak kayda değer cevaplar alınmadığından bu anket çalışması araştırmaya dahil edilmemiştir.

Konu ile ilgili yapılan toplam anket sayısı 106 ankettir.⁴ Kastamonu Merkezi'nde 50 yetişkin ve 56 lise öğ-

Şekil 5. Kastamonu yerleşme bütünü içinde tarihi kesimi ve kuzeydeki gelişme alanları.²

² Harita altlığı Kastamonu ili eski eserler ve turizm haritası,^[12] halihazır haritalar ve Kuzey Kent nazım imar planından çalışmanın amacına uygun bir biçimde yeniden düzenlenerek elde edilmiştir.

³ 1-10 Temmuz 1999 tarihinde, İTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından düzenlenen 'Kastamonu Workshop on Tradition and Built Form' isimli atölye çalışması.

⁴ Pazar araştırmaları, seçim araştırmaları ve benzeri niceliksel araştırmalarda tesadüfi örnekleme sözkonusu olduğundan ilgili kişi sayısı içinden belirli oranda örnekleme yapılmalıdır (Fink, Kosecoff, 1985:60).^[13] Ancak niteliksel araştırmalar tesadüfi olmayan örneklemlerin yapıldığı araştırmalar olduğundan belirli oranda örnekleme yapılması gerekmez. Bu araştırmalarda özellikleri önceden belirlenmiş, araştırma için gerekli nitelikleri sergileyen, sırlı sayıda katılımcı ile örnekleme yapmak yeterlidir (Neumann, 2000:196).^[14]

rencisi ile anket yapılmıştır. Gerçekleştirilen 50 anketin 25'i kadın, 25'i erkek Kastamonu sakini ile gerçekleştirilmiştir. Kadınların 13'ü, erkeklerin 12'si geleneksel mahallelerde, 12 kadın ile 13 erkek ise yeni gelişen mahallelerde yaşayanlar arasından seçilmiştir. Kentin yerlisi olmayanların kenti algılamalarının da dikkate alındığı bu çalışmada yetişkinler ile yapılan ankete katılan 19 denek göç ile Kastamonu'ya gelmiş kişilerdir. Lise öğrencileri ile yapılan anket ise 20 sosyal sınıfı öğrencisi (10 kız, 10 erkek öğrenci), 16 yabancı dil sınıfı öğrencisi (12 kız, 4 erkek), 20 fen sınıfı öğrencisi (11 kız, 9 erkek öğrenci) ile gerçekleştirilmiştir.

Bu anketler katılımcıların kişisel özelliklerinin, Kastamonu ile ilgili duygu ve düşüncelerinin sorgulanmasıyla başlamakta, katılımcıların yaşadıkları mahalleler ile ilgili düşüncelerinin sorulduğu soruları da kapsamaktadır (Ek. 1, 2). Bu soru ile elde edilen zihinsel haritalardan kent mekânında öne çıkan yapısal elemanların tespit edilmesi ve imaj öğeleri bağlamında yorumlanmasını sağlayacak verilerin toplanması amaçlanmıştır. Buna ek olarak bu zihinsel haritalar yardımıyla kent mekânın algılanmasındaki varsa cinsiyet ve benzeri farklılıkların araştırılması da hedeflenmiştir.

Anketler bilgisayarda "access" isimli döküm ve istatistik paket programı ile değerlendirilmiştir.

Harita ve fotoğraf yöntemi

Anket yönteminin dışında, haritaların ve fotoğrafların karşılaştırıldığı harita ve fotoğraf yönteminde kullanılmak üzere aşağıdaki doküman değerlendirilmiştir. Alan çalışmasında tarihi doku ile mevcut dokunun karşılaştırılması amacı ile Kutgün Eyüpgiller tarafından derlenen Mösyö Pekof isimli mühendis tarafından yapılmış 1925 tarihli, sadece yapı adalarının sınırlarını gösteren plan üzerinden çalışılmıştır. Bu plan bilgisayarda çalışma için gerekmeyen ölçülendirmeye ve alt yapıya ilişkin bilgiler silinerek, topoğrafik özellikler ve eski mevcut doku belirgin hale getirilmeye çalışılarak kentsel imaj analizi amaçlı kullanılabilir, günümüz dokuları ile karşılaştırılabilir hale getirilmiştir.

Yerleşme ile ilgili İller Bankası ve Kastamonu Belediyesi'nde bulunan halihazır haritaların güncel olmayışı ve elde edilen kopyaların kalitelerinin çok düşük oluşu nedeniyle çalışmada şemalara altlık oluşturacak haritalar da müellif tarafından üretilmiştir. Öncelikle topoğrafyanın okunamadığı durumlarda 1/1000 ölçekli haritalar yardımı ile 1/10.000 ölçekli topoğrafya altlığı hazırlanmıştır. Güncel haritalar, üretilen altlık ile halihazır haritalarda yer almayan Kuzey Kent'in nazım imar planının halihazır haritaya eklenmesi ve Kastamonu ili eski eserler ve turizm haritasının çalışmanın ama-

Şekil 6. Çalışma yöntemi ve süreci.

cına uygun biçimde birleştirilmesiyle elde edilmiştir.

Söz konusu haritaya ek olarak kent görünümünde değişiklik yaratan öğelerin tespiti için Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden, Sebah ve Joaillier tarafından 1885-1908 arasındaki bir tarihte çekilmiş olan, Kastamonu yerleşmesinin batı ve doğu yamaçlarının o günlerdeki halini gösteren, dokuz adet panoramik fotoğraf elde edilmiştir. Elde edilen fotoğraflar ve haritalar yardımı ile imaj öğelerinin değişim süreci ortaya konulmuştur.

İmaj analiz yöntemi

Yerleşmenin imaj öğelerinin tespit edilmesinde izlenen yöntem şöyledir: öncelikle Lynch'in kentsel imaj öğeleri değerlendirilerek uzman gözüyle Kastamonu merkez yerleşmesinin imaj analizi yapılmıştır. Yapılan imaj öğeleri analizinin sonuçları anketler aracılığıyla katılımcıların yerleşme ile ilgili görüşleri ve yorumlarıyla test edilmiştir. Anket, fotoğraf ve harita yöntemleri ile birlikte analizlerin yorumlanmasında ve sonuçların ifadesinde Lynch'in yanısıra, yerleşmenin imaj öğelerinin grafik sunumunda Milgram ve Jodelet'in (1976:104-214)⁵ ifade yönteminden yararlanılmıştır⁵ (Şekil 6).

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde "algılayan" bağlamında elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Öncelikle yapılan anket çalışmalarına katılan katılımcılar ile ilgili gerekli bilgiler verilmekte ve Kastamonu'da yetişkinler ile lise son sınıf öğrencilerine yapılan anketlerden elde edilen veriler sunulmaktadır.

⁵ Çalışmada Appleyard'ın (1970)¹⁶ zihinsel harita tipolojileri konusunda da saptamalarda bulunmuş ancak bu makalede konu dışında bırakılmıştır.

Kastamonu'da 1 numaralı Ankete Katılan Yetişkinlere İlişkin Bilgiler

Uygulanan tüm anketler öncelikle Kastamonu'nun nasıl algılandığını ve buna bağlı olarak yerleşme için öne çıkan kentsel elemanları araştırmaktadır. Ancak Kastamonu'da yaşayan yetişkinlere uygulanan 1 numaralı anketin diğer bir amacı imaj öğeleri bağlamında kentte geleneksel doku ve gelişme alanları arasındaki mekânsal ve algısal farklılıkları, aynı zamanda yetişkin kadın ve erkeklerin kent mekânını algılamalarındaki farklılıkları, benzerlikleri tespit etmektir.

Anket çalışmasında kullanılan soru formları beş bölümden oluşmaktadır (Ekler). Kullanıcı bilgileri adlı birinci bölüm ankete katılan kişinin adı, soyadı, yaşı, cinsiyeti ve benzeri kişisel bilgilerin derlendiği bölümdür. İkinci bölümde oturma süresi - hareketliliği adı altında, yerleşmede yaşama süresi, Kastamonu'ya göç ile gelindiyse önceki yerleşmenin niteliği sorgulanmakta, bireyin kent ile ilgili deneyimi araştırılmaktadır. Kenti tanıma konulu üçüncü bölüm ise yerleşmenin sevilip sevilmediğinin, odak noktasının, yerleşme sembolünün sorulduğu bölümdür. Dördüncü bölümde yer alan sorular ile yaşanılan mahalleye ilişkin bilgilerin toplanması, mahalle tipinin ve mahalleden memnuniyetin öğrenilmesi hedeflenmektedir. Bu bölüme kadar olan sorular cevaplar ile ilgili ipuçlarının verilmediği, dolayısıyla katılımcıların yönlendirilmediği ve doğrudan fikirlerinin öne çıktığı sorulardır. Dördüncü bölümde ise önce bu tip sorulara daha sonra çoktan seçmeli olarak nitelendirilen soru tiplerine yer verilmektedir.

Kastamonu'da yetişkinler ile yapılan 1 numaralı anket çalışmasından elde edilen verilere göre ankete katılanların cinsiyeti, yaş durumu, eğitim durumu, medeni hali, kentin hangi kesiminde yaşadıkları ve Kastamonu'ya göç ile gelip gelmedikleri gibi araştırmaya etki eden sosyokültürel veriler tablolarda sunulmaktadır.

Geleneksel mahallelerde yaşayan katılımcıların yaş ortalamasının yeni gelişen alanlarda yaşayan katılımcılara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Geleneksel mahallede yaşayan 41 yaşında ve daha yaşlı 11 kadın ve erkek ile anket yapılabilmişken, bu yaş grubuna gelişme alanlarından anket yapılanlardan sadece 4 kişi girmektedir.

Eğitim durumu çizelgesinde Kastamonu'da anket yapılan grubun içinde yeni gelişen alanlarında yaşayan kadın ve erkeklerin eğitim durumlarının, geleneksel mahallelerde yaşayanlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Bir yerleşmede doğmak veya göçle oraya gelmek ve yaşama süresi yerleşmenin sakinlerinin zihnindeki imajı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle anketlerde Kastamonu'da yaşama süresi de sorulmuştur.

Katılımcıların %66'sı Kastamonu'da 15 yıldan fazla yaşayan kişilerdir (Tablo 3).

Yapılan çalışmada ankete katılanlara göre Kastamonu'ya göç ile gelenler %54 oranındadır (Tablo 4).

Tablo 1. Kastamonu'da ankete katılanların yaş durumu, 2000

Yaş grupları	Geleneksel dokuda yaşayanlar		Yeni dokuda yaşayanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
16 - 20	–	2	3	1
21 - 30	–	4	3	4
31 - 40	4	4	5	5
41 - 50	4	1	2	2
51+	4	2	–	–
Toplam	12	13	13	12

Tablo 2. Kastamonu'da ankete katılanların eğitim durumu, 2000

Eğitim durumu	Geleneksel dokuda yaşayanlar		Yeni dokuda yaşayanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Okur-yazar	–	1	–	–
İlkokul	3	6	–	1
Ortaokul	3	1	2	–
Lise	2	2	6	10
Yüksek öğrenim	4	3	5	1
Toplam	12	13	13	12

Tablo 3. Ankete katılanların Kastamonu'da yaşama süreleri, 2000

Yaşama süresi (yıl)	Geleneksel dokuda yaşayanlar		Yeni dokuda yaşayanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
<1	–	1	–	–
1 – 5	–	1	1	5
6 – 10	1	1	1	3
11 – 15	–	1	2	–
>15	11	9	9	4
Toplam	12	13	13	12

Tablo 4. Ankete katılanlardan göçle Kastamonu'ya gelenler, 2000

Göçle gelenler	Geleneksel dokuda yaşayanlar		Yeni dokuda yaşayanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Doğanlar	6	7	7	3
Göçle Gelenler	6	6	6	9
Toplam	12	13	13	12

Tablo 5. Lise öğrencilerinin cinsiyete ve sınıflara göre dağılımı, Kastamonu, 2000

Sosyal sınıfı		Yabancı dil sınıfı		Fen sınıfı	
Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
10	10	4	12	9	11
Toplam erkek		Toplam kız		Toplam öğrenci	
23		33		56	

Kastamonu'da 2 numaralı Ankete Katılan Lise Öğrencilerine İlişkin Bilgiler

Lise öğrencilerine uygulanan anket ise Abdurrahman Paşa Lisesi'nde eğitim gören son sınıf öğrencilerinin 56'sı ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim düzeyinin eş olmasına dikkat edilerek yapılan bu anket öğrencilerin kent mekanını algılaması değerlendirmelerine ek olarak cinsler arasındaki algılama farklılıklarının test edilmesinde etkin olarak kullanılmıştır. Geleneksel dokular ile gelişme alanlarının karşılaştırıldığı analizler bu anket grubu için gerçekleştirilememiştir. Bunun nedeni öğrencilerin yaşadıkları dokuların niteliği ile ilgili sağlıklı bilgilerin alınamaması, lisede yatılı ve çevre köylerden taşınmalı eğitimin varolmasıdır.

Bu anket formunda 1 numaralı ankete göre tek farklılık bu ankette oturma süresi - hareketliliği bölümün-

de okula ulaşım tipi ve ulaşım süresinin de sorulmasıdır (Ekler, Anket 2).

İki numaralı anket çalışması sonucunda elde edilen kız, erkek öğrenci sayıları, öğrencilerin Kastamonu'da yaşama süreleri gibi değerlendirmeyi etkileyen dö-kümler Tablo 5'de sunulmaktadır.

Elde edilen veriler öğrencilerin eğitim aldıkları sınıflara göre değişiklik göstermediğinden bundan sonraki çizelgeler toplam erkek ve toplam kız öğrenci değerleri ile verilmiştir (Tablo 6).

Ortalama 18 (17,6) yaşında olan öğrencilerin 32'si (12 erkek, 20 kız öğrenci) doğduklarından buyana Kastamonu'da yaşadıklarını beyan etmişlerdir. 12 yıldan fazla zamandır Kastamonu'da yaşayan öğrenciler yalnızca 3 kız öğrencidir. Kastamonu'da doğan ve 12 yıldan fazla bu kentte yaşayan öğrencilerin ilk kez kent mekanını birey olarak tanımaya ve kent mekanında bağımsız hareket etmeye başladıkları, kısaca ilkököl eğitimlerine adım attıkları süreci bu kentte yaşamaları nedeniyle bu iki ölçüt eş sonucu vermektedir.

12 - 6 yıl ölçütünün değerlendirilme nedeni ise belirtilen bu süre içinde öğrencilerin ilköğretimlerine başka bir yerleşmede başladıkları dolayısıyla başka bir yerleşmede dış mekânı tanımaya başladıkları varsayımının kabul edilmesidir. Bu öğrenciler 2'si erkek, 4'ü kız toplam 6 öğrencidir. Altı yıl ve daha az zamandır kentte yaşayanlar ölçütü ise ilkököl başka bir yerleşmede bitirip ortaokul düzeyinde bir öğrenci olarak Kastamonu'ya gelmiş öğrencileri ortaya koymaktadır ki bu özellik söz-konusu öğrencilerin başka bir kent mekânını daha tanıma fırsatı bulduklarını ortaya koymaktadır. Bu gruba giren 9 erkek, 6 kız, toplam 15 öğrencidir.

Algılanan Bağlamında Elde Edilen Bulgular

Algılanan bağlamında elde edilen veriler Kastamonu yerleşmesinin gözlemler sonucunda tespit edilen imaj öğelerini kapsamaktadır. Bu konu 'İmaj Öğelerine İlişkin Sonuçlar' başlığı altında gözlemlerle elde edilen veriler ile zihinsel haritalardan elde edilen verilerin karşı-

Tablo 6. Lise öğrencilerinin Kastamonu'da yaşama süreleri, 2000

Öğrencilerin Kastamonu'da yaşama süreleri	Toplam erkek	Toplam kız	Toplam öğrenci
Kastamonu'da doğanlar	12	20	32
12 yıldan fazla zamandır yaşayanlar	-	3	3
12 - 6 yıldır yaşayanlar	2	4	6
6 yıl ve daha az zamandır yaşayanlar	9	6	15
Toplam	23	33	56

laştırılması konusunu içeren bölümde detayları ile ir-
delenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın sonuçları algılanan ve algılayan bağ-
lamında sonuçlar olmak üzere iki alt başlık halinde ele
alınmaktadır.

İmaj Öğelerine İlişkin Sonuçlar

Bu başlık altında Lynch'in ortaya koyduğu kuramsal
bilgiler çerçevesinde ele alınan Kastamonu Kenti imaj
öğeleri⁶ ile kent sakinleriyle yapılan sorgulamalar sonu-
cunda ortaya konulan imaj öğeleri karşılaştırılmıştır. Bu
karşılaştırma sonucunda gözlemlerden elde edilen ve-
riler ile anketlerden elde edilen veriler test edilmiştir.
Her iki bakış açısında benzerliklerin yanısıra kent sakin-
lerinin zihinsel haritalarında kentsel imaj öğeleri açısın-
dan eksikliklerin ve farklılıkların olduğu gözlenmiştir.

Yerleşmenin imaj öğelerine ilişkin elde edilen sonuç-
lar dokular ve bölgeler, yollar, kenarlar/sınırlar, odak
noktaları ve işaret öğeleri olarak ele alınmıştır.

Dokular ve bölgeler

İlk aşama analizde Kastamonu'da imaj öğeleri bağla-
mında geleneksel konut dokusu, gelişme konut doku-
su, merkez dokusu ve donatı bölgesi olmak üzere dört
farklı doku ve bölgenin varlığı ortaya konulmuştur. Kas-
tamonu sakinlerinin zihinsel haritaları değerlendirildi-
ğinde ise katılımcıların hiçbirinin yerleşmeyi dokular ve
/ veya bölgeler kapsamında ele almadığı görülmüştür.
Ancak zihinsel haritaların %18'inde gelişme konut do-
kusunun bir parçası olan Kuzey Kent toplu konut alanı
yer almaktadır. Sözkonusu toplu konut alanı harita-
larda bölge ifade edecek biçimde çizilmemiş, adı yazılıp
yerleşmeye göre konumuna işaret edilerek, sembo-
lik olarak ele alınmıştır. Bu dokunun zihinsel haritalar-
da belirtilmiş olmasının nedeni bu yerleşmenin diğer
gelişme konut dokularına kıyasla, toplu konut bağla-
mında tanımlanmış bir çerçevede⁷ ele alınmış olması
ve adıyla yerleşmenin gelişme yönüne referans verme-
si ile açıklanabilir (Şekil 7).

Buna ek olarak küçük sanayi sitesi %8 oranında kent
sakinleri tarafından hatırlanarak çizilmiştir. Yerleşme
içinde bir bölge ya da doku olarak kabul edilmeyecek
kadar sınırlı bir alanda yapılaşmış olan bu işlev alanı 3.
bölümde doku ve bölgeler kapsamında değerlendirmeye
alınmamıştır.

Şekil 7. Kastamonu'da dokular (2000).

Yerleşmenin kimliğini ortaya koyan önemli kültür
varlıklarından olan geleneksel konut dokusu anketler-
de bütüncül bir anlayışla ele alınmamış, sadece bu do-
kudaki bazı yapılara işaret edilmiştir. Bunun en önem-
li nedeni bu dokuların algılanabilirliğinin zarar görmüş
olması ve 'eski' konutlara ve konut alanlarına rağbet
olmaması, eskinin prestijli kabul edilmemesidir. Kasta-
monu sakinlerinin gündelik yaşamlarında kullandıkları
ana aks ve merkez bölgesindeki yoğun ve yüksek ya-

⁶ Yerleşmedeki bazı imaj öğeleri konusunda Acar 'ın (1995)^[17] Kastamonu tarihi ile ilgili eseri ve 'Kastamonu Dünden ve Bugünden Görüntüleri'(1997)^[18] isimli eserden faydalanılmıştır.

⁷ Bu konuda kenar veya sınır sözcüğü bilinçli olarak kullanılmamaktadır çünkü imaj öğelerinden olan kenarlar ve sınırlar farklı şehrsel bölgeleri birbirinden ayıran veya o bölgeleri sınırlayan, kentin dokusu içinde kolayca seçilebilen, doğal ya da yapay olabilen, kullanıcılar tarafından ulaşım aksları gibi kullanılmayan, tanımlı kentsel öğelerdir. Oysa Kuzey Kent toplu konut alanının kuzeydeki sınırı plan sınırı dışında görsel, tanımlı bir öğeyi referans almamaktadır. Güney, doğu ve batı yönündeki sınırlar ise sınır ve kenar öğesi olarak tanımlanamayacak araç yollarından oluşmaktadır.

pılaşma, yamaçlardaki dokuların görülmesini engellemektedir. Bu da dokuların zihinsel haritalara aktarılmasının nedenini açıklamaktadır.

İncelenen dokulardan merkez dokusu da zihinsel haritalarda belirtilmemiştir. Bunun nedeni geleneksel merkez yapılarının zarar görmüş olması aynı zamanda merkez içindeki yüksek ve sıradan yapılaşma nedeniyle kent sakinlerinin yerleşme içinde merkezi farklı bir doku olarak ayırt edememesidir. Diğer bir neden ise merkez işlevinin ana arterler boyunca konut yapılarının zemin katlarında gelişme eğilimi göstermesine bağlı olarak merkezin tanımlı bir bölge veya farklı bir doku halinde algılanamamasıdır.

Donatı bölgesi de zihinsel haritalarda yerleşmenin bir bölgesi olarak ele alınmamış öğelerdendir. Bu bölgenin içindeki TC Karayolları ve Köy Hizmetleri alanları, tek öğe olarak, haritaların %1,9'unda sadece yetişkinler tarafından hatırlanmış ancak bölge olarak hiçbir haritada gösterilmemiştir.

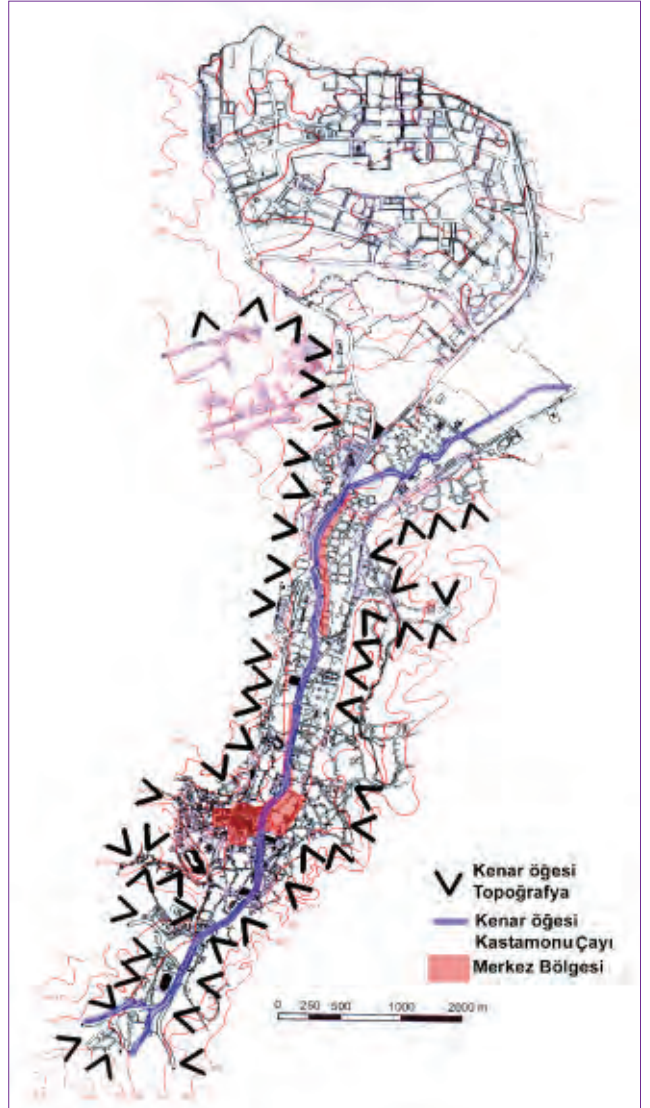
Yollar

Kastamonu'da zihinsel haritalardan elde edilen yollar ile ilgili sonuçlar, imaj analizi sonucunda ortaya çıkan 'yerleşmenin en önemli ulaşım aksları çayın iki yakasındaki caddelerdir' saptamasına koşturur.

Zihinsel haritalarda %36 oranında Kastamonu Çayı ve iki ana cadde, %4 oranında sadece ana caddeler çizilmiştir. Bunlara ek olarak sadece çayı gösteren haritaların oranı da %36'dır. Bu bağlamda yerleşmenin ana omurgasının gösterildiği haritaların toplam oranı %76 olarak tespit edilmiştir. Bu orana karşılık ana omurgaya ek olarak ya da ana omurgayı hiç dikkate almadan diğer kademedeki yolların çizildiği haritaların oranı ise sadece %13'tür. Bu sonuçlar Kastamonu yerleşmesinin topoğrafyası nedeniyle, ana akslar dışında, mekân öğrenmede referans oluşturacak ana yol ağına sahip olmaması ile açıklanabilir. Zihinsel haritalar değerlendirildiğinde yol ağını referans almayan noktasal haritaların %47 oranı ile harita tiplerinin içinde en yüksek orana sahip olması da yukarıda sözü edilen saptamayı desteklemektedir.

Kenarlar / sınırlar

Uzman gözüyle yapılan imaj analizleri sonunda yerleşmeyi sınırlayan en önemli unsur topoğrafya olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni Kastamonu'nun imaj açısından dikkat çeken bir yerleşme olmasında topoğrafya etkeninin önemli bir role sahip olmasıdır. Ancak bu öğe zihinsel haritaların sadece %1,9'unda tepeler sözcüğü ile isimlendirilerek, %3,7'sinde ise isimlendirilmeden çizgilerle kâğıda yansıtılmıştır. Bu sonuçlar kent sakinlerinin yerleşmelerini çevreleyen tepelerin

Şekil 8. Kastamonu'da merkez bölgesi ve kenar öğeleri (2000).

ayırdında olmadıklarını göstermektedir. Bunun nedeni kentlilerin merkezdeki ve ana akslardaki yüksek yapılaşma nedeniyle tepeleri algılayamamaları olarak açıklanabilir çünkü kullanıcının gündelik hayattaki hareketinde birincil sınırlarını yüksek yapılar oluşturmaktadır. Kentliler kenti bir defada algılamazlar ancak zihinsel haritalarına çizdikleri öğeler daha çok her gün deneyimledikleri mekân ile ilgilidir. Gündelik hareketlerinde kenti çevreleyen tepeler onlar için bir sınır oluşturmamakta, yapılaşma öncelikli sınırı teşkil etmektedir (Şekil 8).

Bu konuya ek olarak yerleşmenin omurgasını oluşturan Kastamonu Çayı'nın da yerleşme için önemli bir kenar öğesi olduğu belirtilmektedir.

Ana aksların çayın iki yanında konumlanması, çayın

yerleşmenin omurgasını oluşturması ve iki yaka arasındaki geçişin köprüler ile belirli noktalardan sağlanması nedeniyle bu öge Kastamonulular'ın yaşamlarında önemli bir konuma sahiptir. Buna bağlı olarak Kastamonu Çayı kent sakinlerinin yerleşmeleri ile ilgili en çok hatırladığı öge olarak zihinsel haritaların %72'sinde yer almaktadır. Bu sonuç gözlem sonucu elde edilen, çayın önemli bir imaj ögesi olduğu yönündeki, saptamayı desteklemektedir.

Odak noktaları

Uzman bakış açısıyla yapılan analizlerde Kastamonu'da iki adet önemli odak noktası saptanmış, zihinsel haritalardan çıkan sonuçlar da bu saptamayı desteklemiştir. Bu sonuçlara göre yerleşmenin en önemli odak noktası olan Cumhuriyet Meydanı %58 oranında zihinsel haritalara yansımış, diğer odak noktası olan Nasrullah Meydanı ise %23 oranında hatırlanmıştır. Cumhuriyet Meydanı çevresinde yer alan Hükümet Konağı, Askerlik Şubesi, Defterdarlık, Kültür Merkezi, Postane, Ziraat Bankası gibi yapılar ile idari, mali, sosyal ve kültürel işlevler yüklenmekte, otobüs ve minibus durakları ile ulaşım odağı işlevini kapsamaktadır. Cumhuriyet Meydanı'nın Nasrullah Meydanı'na kıyasla daha çok hatırlanmasında meydan çevresinde yer alan bu işlevler nedeniyle daha sık kullanılmasının ve meydanın konumunun ve kolay algılanan tanımlı geometrik biçiminin önemi büyüktür.

İşaret öğeleri

İşaret öğeleri yerleşme ölçeğinde ve mahalle ölçeğinde olmak üzere iki alt başlık halinde ele alınmıştır. Yerleşme ölçeğindeki işaret öğeleri de doğal ve yapay ögeler olarak gruplandırılmıştır.

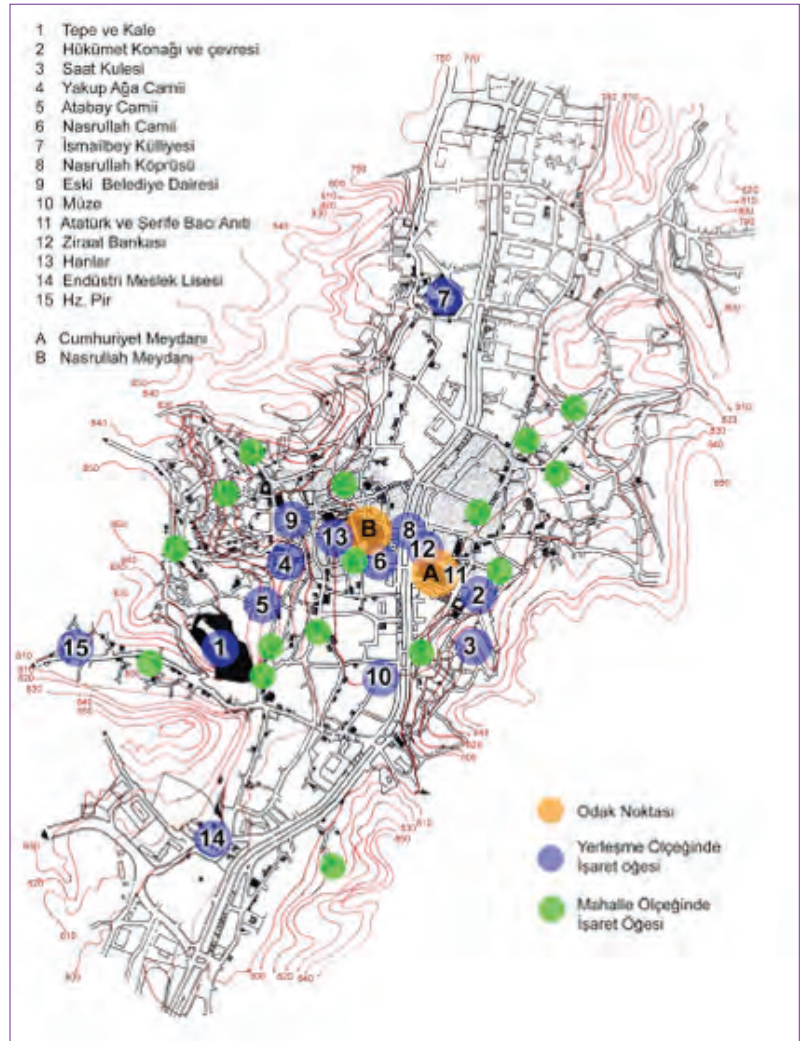
Uzman gözüyle bakıldığında çok önemli işaret ögelerinden birisi ve doğal bir öge olan tepeye zihinsel haritaların %98'inde yer verilmemiştir. Bu durum boyutları ve heybetli görüntüsü ile yerleşmeye hâkim olan tepenin kent sakinlerinin gözünde üzerindeki Kale ile bütünleşmiş bir imaja sahip olduğu şeklinde açıklanabilir. Yapay ögelerin en önemlisi olan Kale zihinsel haritalarda da en çok hatırlanan işaret ögesi (hatırlanma oranı %55) olarak ortaya çıkmaktadır.

Zihinsel haritalardan elde edilen sonuçlara göre, bu ögeyi %53 hatırlanma

oranıyla Abdurrahman Paşa Lisesi takip etmektedir. Lisenin hatırlanma oranının 3. bölümde sıralanan diğer işaret ögelerine kıyasla yüksek çıkmasının nedeni, sorugulamaya katılanların %53'ünün sözkonusu lisenin öğrencileri olması, anketlerin bu lisede gerçekleştirilmesi ve bunlara bağlı olarak öğrencilerin çoğunun çizdikleri haritalarda okullarını belirtmiş olmaları ile açıklanabilir (Şekil 9).

Kale'den sonra ele alınan Hükümet Konağı ve çevresi zihinsel haritalarda %38 oranıyla üçüncü sırada, hatırlanan öge olmuştur. Bu işaret ögesinden sonra %36 hatırlanma oranıyla Saat Kulesi yer almaktadır.

Bu işaret ögelerinin sıralaması, Abdurrahman Paşa Lisesi hariç, gözlem sonucu ortaya konulan sıralama ile koşuttur. Ancak, bu ögelerden sonra ele alınan Yakup Ağa Camii kent sakinlerinin haritalarında hiç yer almazken, Atabay Camii sadece %2 oranında, İsmail Bey Külliyesi ise %5 oranında hatırlanmıştır. Bunun nedeni bu

Şekil 9. Kastamonu'da odak noktaları, işaret öğeleri (2000).

camilerin eğimli alanlardaki geleneksel dokuda yer almalarına bağlı olarak sık kullanılmamaları ve yerleşmenin merkezindeki yapılaşmanın boyutlarından ve yoğunluğundan dolayı kolay algılanamamalarıdır.

Kastamonu yerleşmesi imaj öğelerinin uzman gözüyle incelendiği aşamada yerleşmenin çanak biçimli arazide oluşmuş makroformu dışında yer aldığı tespit edilen, türbe ve ibadet yapılarını içeren dini törenlerin gerçekleştirildiği Hz. Pir genellikle yetişkinler tarafından hatırlanarak zihinsel haritalarda %10 oranında yer almıştır. Buna ek olarak özellikli olmadıklarından ve/veya doku içinde özel bir konuları olmadığından yerleşmedeki işaret öğeleri içinde değerlendirilmeyen Postane, Adliye, Stadyum, Hastane, Belediye ve Otogar gibi öğeler de işlevleri nedeniyle anket yapılan gruplar tarafından hatırlanan öğelerdir.

Bunların dışında gözlem yöntemi sonrasında kayda değer bulunan ancak zihinsel haritalarda %10 oranından az olarak belirtilen ya da hiç yer almayan işaret öğeleri Eski Belediye Dairesi, Cumhuriyet Meydanı'nda yer alan Atatürk ve Şerife Bacı Anıtı, bugünkü Endüstri Meslek Lisesi ve merkezde yer alan hanlardır. Eski Belediye Dairesi'nin kamusal işlevini yitirdiğinden, Atatürk ve Şerife Bacı Anıtı'nın ise Cumhuriyet Meydanı ile bütünleştiğinden zihinsel haritalarda yer almadığı düşünülmektedir. Endüstri Meslek Lisesi çevresindeki çok katlı yapılardan, hanlar ise cephelerine asılan tabelalar, duvarlarında açılan vitrinler gibi uygulamalar nedeniyle farklılıkları ve özgünlükleri algılanamadığından zihinsel haritalara önemleri oranında yansımamıştır.

Mahalle ölçeğindeki işaret öğeleri ise anketlerdeki mahalle sembolünü sorgulayan soruya verilen cevaplarla test edilmiştir. Gelişme konut dokularında yaşayanların cevaplarında mahalle ölçeğinde işaret öğesi olarak belirlenen öğeler yer almamaktadır. Buna karşılık geleneksel mahallelerde yaşayanların cevaplarında birden fazla tekrar eden cami, hamam, çeşme ve benzeri öğelerin sıralanmasıyla, tespitleri destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Lynch'in tanımladığı imaj öğeleri kapsamında incelenerek ortaya koyulan, Kastamonu yerleşmesindeki imaj öğeleri ile kent sakinlerinin zihinsel haritalarından derlenen imaj öğeleri arasında ortaya çıkan farklılıkların genellikle algılama eksikliğinden ve örneğin yeni gelişen mahallelerin, sakinlerin hizmeti için yapılması gereken, çekirdek donatılardan yoksun olmasından kaynaklandığı saptanmıştır.

Tablo 7. İki grup karşılaştırılarak değerlendirildiğinde Kastamonu'daki erkek ve kadınların çizdiği zihinsel haritaların gelişmişlik düzeyi, 2000

Haritaların gelişmişlik düzeyi II	Erkek	Yüzde	Kadın	Yüzde
Gelişmiş haritalar	14	56	4	16
Ortalama düzey haritalar	7	28	8	32
Yetersiz haritalar	4	16	13	52

Algılayan Bağlamında Elde Edilen Sonuçlar

Anket sonuçları Algılamada Ekolojik ve Kültürel Kuram çerçevesinde irdelenmiştir. Buna göre erkeklerin ve kadınların Kastamonu kent mekânını algılamaları incelenmiş, anket gruplarının farklı sonuçları değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Alan çalışmasının anket sürecinde gözlemlenen bir konu, kent mekânının tarifinde kadınların çizmek yerine sözcüklerle mekânı tarif etmeye eğilimli olduklarıdır. Bunun nedeni sorulduğunda harita çizmeyi beceremeyeceklerini düşünmeleri nedeniyle bu konuda çekimser kaldıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle ifadelerinden kenti bilip bilmedikleri anlaşılmaya çalışılmış, bildikleri anlaşıldığında sözlü ifadelerinin kağıda aktarılması konusunda yöreklendirilmeleri gerekmiştir.

Algılayan bağlamında yerleşme imajının değerlendirilmesi yapıldığında araştırma süreci içindeki önemli bölümlerden biri kentsel algılamanın cinsiyet bağlamında incelendiği bölümdür. Burada elde edilen sonuçlara göre kadınların haritaları erkeklerin çizdiği haritalara kıyasla gelişmişlik düzeyi açısından daha az nitelikli haritalardır⁸ (Tablo 7).

Bu sonucu erkeklerin kent mekânı içinde daha hareketli olmaları, ev dışında daha çok zaman geçirmele-ri olgusuna bağlamak mümkündür. Buna ek olarak gözlemlerden ortaya çıkan bir sonuç ise kadınların evlerinden çoğunlukla eşin, çocuğun veya bir komşunun eşliğinde çıkmaları, genellikle sokakta yalnız olmaları ve buna bağlı olarak kaybolma dürtüsü hissetmedikleri için kent mekânını öğrenme çabası göstermemeleridir. Özellikle ev hanımlarının kenti tümüyle tanıma-malarının bir nedeni de sokağa yalnız çıksalar bile kent mekânındaki hareketlerinin komşu ziyaretleri, çarşı ve pazar alışverişleri ile sınırlı olmasıdır.

Zihinsel haritalardan elde edilen veriler bağlamında Milgram ve Jodelet'in (1976)^[15] Paris için yaptığı bir araştırmada elde ettiği verileri ifade etmek için kullandığı teknik aşağıda Kastamonu için de kullanılmıştır. Burada yetişkinler, erkekler ve kadınların zihinsel haritalarını

⁸ Haritaların gelişmişlik düzeyi içerdikleri imaj öğeleri sayılarına bakarak saptanmıştır.

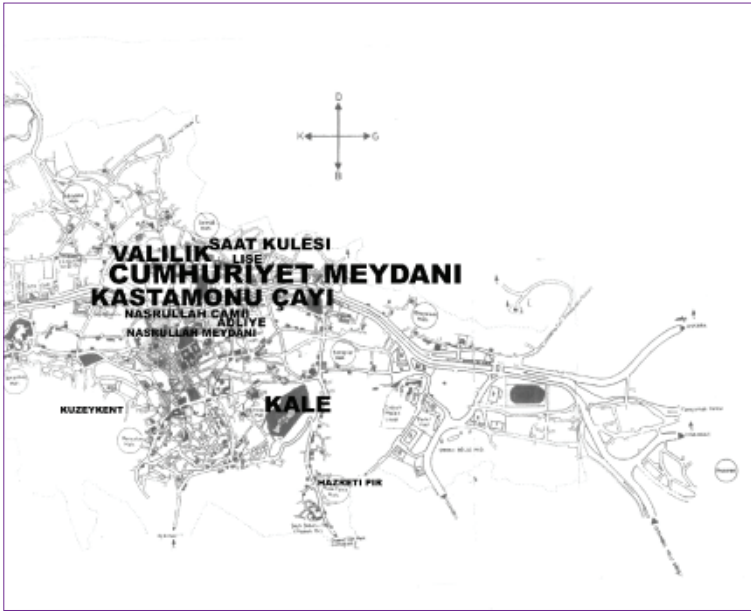
Tablo 8. Kastamonulu öğrencilerin çizdiği zihinsel haritaların gelişmişlik düzeyine göre oranları, 2000

Haritaların gelişmişlik düzeyi III	Erkek öğrenci	Yüzde	Kız öğrenci	Yüzde
Gelişmiş haritalar	7	30	10	30
Ortalama düzey haritalar	8	35	12	36
Yetersiz haritalar	8	35	11	34

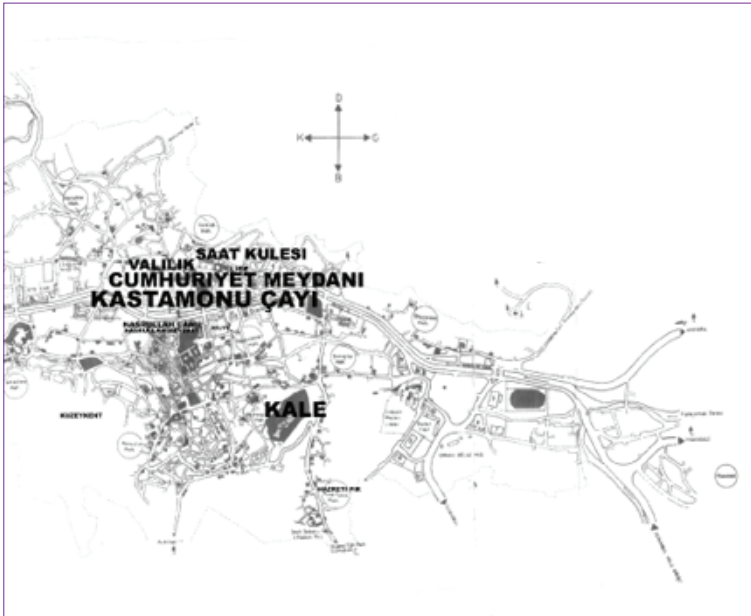
tarından ayrı ayrı şemalar üretilmiştir. Bu şemalar harırlanan imaj öğelerinin adları, hatırlanma oranıyla paralel punto büyüklüğü ile kent haritası üzerine yazılarak oluşturulmuştur.

Öğrencilerin çizdiği haritaların gelişmişlik düzeyi karşılaştırıldığında, en çok tekrar eden yöntemine göre yapılan hesaplar sonucunda, gelişmişlik düzeyini belirleyen imaj öğesi adedi; gelişmiş haritalar için 12 ve daha fazla öğe, ortalama düzey haritalar için 9 - 11 öğe, yetersiz haritalar için 8 ve daha az öğe olmak üzere belirlenmiştir. Bu bağlamda her iki grup için sonuç benzer çıkmıştır. Elde edilen bu değerler ile haritaların gelişmişlik düzeyi değerlendirildiğinde kız öğrenciler ve erkek öğrencilerin her düzeydeki haritalarının eş oranda olduğu görülmüştür (Tablo 8).

Sorgulamada öğrencilerin okula ulaşım tipleri ve haritalarının gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki de incelen-

Şekil 10. Kastamonulu erkeklerin zihinsel haritalarına göre kentin imaj öğeleri.

Şekil 11. Kastamonulu kadınların zihinsel haritalarına göre kentin imaj öğeleri.

Şekil 12. Kastamonuluların zihinsel haritalarına göre kentin imaj öğeleri.

miştir. Okula yaya olarak ulaşan 26 öğrencinin zihinsel haritalarında ortalama 11,6 öge, toplu taşıma araçları ile ulaşan 30 öğrencinin zihinsel haritalarında ise ortalama 9,9 öge yer almaktadır. Ortalama 1,7 ögelik fark çok önemli bir değer olmamakla birlikte mekanda yaya olarak hareket edenlerin, araç ile hareket edenlere kıyasla daha çok kentsel ögeyi algıladıkları gerçeğine işaret etmektedir.

Öğrencilerin okula ulaşım süreleri incelendiğinde 10 dakikadan az bir sürede ulaşan öğrencilerin zihinsel haritalarında ortalama 11 öge, 10 dakika ile 30 dakika arasında ulaşan öğrencilerin haritalarında ortalama 10,5 öge yer almaktadır. Buna karşılık öğrencilerin %11'i yarım saat ile 1 saat arasında okula ulaşmaktadır ve zihinsel haritaları ortalama 8,5 öge içermektedir. Bunun bir nedeni bu öğrencilerin Kastamonu dışındaki bir yerleşmede yaşamaları ve Kastamonulu öğrenciler kadar kent mekânında vakit geçirmemeleridir. Diğer nedeni ise bu öğrencilerin tümünün otobüs veya servis aracı gibi toplu taşıma araçları ile okula kadar ulaşmalarıdır.⁹ Buna ek olarak yarım saat bir saat arasında seyahat etmeleri, uzayan ulaşım süresi sonunda Kastamonu'ya ulaştıklarında yorgun düşmeleri buna bağlı olarak kent mekânına dikkat etmemeleri de başka bir neden olarak açıklanabilir.

⁹ Ulaşım tarzı kişilerin dikkat düzeyini ve çevresel uyarıların algılanmasını etkilemektedir. Kent mekânında hareket eden yayaaların dikkatleri yapı cepheleri gibi görsel detaylarda, araç sürücülerinin trafik işaretlerinde, otobüs gibi toplu taşıma araçlarında seyahat edenlerin dikkatleri ise duraklarda yoğunlaşmaktadır (Morval, 1985:32).^[19]

Haritaların yönlerine bakıldığında, harita yönünü 4 kadın doğru, 15 kadın yanlış buna karşın 11 erkek doğru, 12 erkek yanlış çizmiştir. Ayrıca 6 kadının ve 2 erkeğin haritası herhangi bir yöne referans vermeyecek biçimde çizilmiştir. Öğrencilerin haritalarına bakıldığında harita yönünün büyük oranda (erkek öğrencilerin %61'i, kız öğrencilerin %73'ü) yanlış olduğu görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Zihinsel haritaların yönü, Kastamonu 2000

Harita yönü	Yetişkin			
	Erkek	Yüzde	Kadın	Yüzde
Doğru	11	44	4	16
Yanlış	12	48	15	60
Belirsiz	2	8	6	24
Harita yönü	Lise öğrencileri			
	Erkek	Yüzde	Kadın	Yüzde
Doğru	11	44	4	16
Yanlış	12	48	15	60
Belirsiz	2	8	6	24
Harita yönü	Toplam			
	Sayı	Yüzde		
Doğru	32	30		
Yanlış	65	61		
Belirsiz	9	9		

Harita yönünün haritanın çizildiği boş kâğıtta kuzey yönü işaretli olmasına karşın, genellikle yanlış olmasının nedeni, yani kuzey yönünün kâğıdın alt kısmında yer almasının nedeni topografyanın kuzey yönüne doğru alçılması ve çayın bu yöne doğru akmasının getirdiği bir yanlışlıkla açıklanabilir. Buna ek olarak yönü doğru çizilmiş 15 haritadan 11'inin erkeklerin çizdiği haritalar olması, erkeklerin askerlik eğitimi sırasında harita ve yön bilgisi almış olmalarıyla açıklanabilir (Şekil 10-12).

Son söz

Bir kentin bilinmesi ve benimsenmesindeki temel ölçüt o kentin algılanabilmesidir. Kent mekânının algılanabilirliği mekânın kendi niteliklerine bağlı olduğu kadar mekânda yaşayan bireylerin özelliklerine de bağlıdır. Bu nedenle bu çalışma kent sakinlerinin bakış açılarının da değerlendirmeye alındığı bir çalışmadır. Kent sakinleri ve ziyaretçiler birey olarak kendi özellikleri ve birikimleri doğrultusunda imaj öğelerini algılamaktadır. Kentsel imaj 'grup imajı' adı verilen ve çoğunluk tarafından algılanan öğelerin biraraya gelmesi ile oluştuğundan en fazla algılanarak hatırlanan öğeler yerleşmenin imajını oluşturan ortak öğeler olarak ortaya çıkmaktadır. Kısaca kentin algılanabilirliği bireylerin algılama farklılıklarından çok bireylerin kenti algılamadaki ortak noktalarına göre değerlendirilmektedir (Lynch, 1968:16).^[2] Bu nedenle belirli bir yerleşmenin imajını geliştirmek için o yerleşimde gösterilmek istenenin çoğunluk tarafından algılanmasının sağlanması gerekmektedir. Kentsel tasarım çalışmalarında dikkat edilecek konulardan biri mekânda gösterilmek istenen ve görülmesi istenmeyen mekânların organizasyonunu içermektedir. Bu araştırma sözü edilen konudaki bir yol haritası için atılan ilk adımdır.

Kaynaklar

1. Erkan Biçer, N.Ç., (2002), Kastamonu örneğinde Anadolu kenti imaj öğeleri ve değişim süreci. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] İstanbul: YÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
2. Lynch, K., (1968), *Das Bild Der Stadt*, Bertelsmann Verlag, Münih.
3. Yurt Ansiklopedisi (1983), Cilt 6-7, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
4. Eyüpgiller, K.K., (1995), Kastamonu kent tarihi. [Basılmamış Doktora Tezi] İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
5. Gehl, J., (1987), *Life between buildings: using public space*, translated by Jo Koch, New York: Van Nostrand Reinhold.
6. Spreiregen, P.D., (1965), *Urban design: the architecture of towns and cities*. New York: McGraw-Hill Book Company.
7. Baymur, F., (1994), *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
8. Morgan, C., (1986), *Psikoloji'ye giriş ders kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Yayınları; No: 1.
9. Nasar, J.L., (1989), *Perception, cognition and evaluation of urban places*. *Human Behavior and Environment, Public Places and Spaces*, Altman, I., editor. New York: Plenum Press; p. 31-56.
10. Prak, N.L., (1985), *The visual perception of the built environment*. Netherlands: Delft University Press.
11. Rapoport, A., (1982), *The meaning of the built environment*. London: Sage Publications.
12. Yaman, Z., (1997), *Kastamonu ili eski eserler ve turizm haritası*.
13. Fink, A., Kosecoff, J., (1985), *How to conduct surveys*, Beverly Hills: Sage Publications.
14. Neumann, W.L., (2000), *Social research methods, qualitative and quantitative approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
15. Milgram, S., Jodelet D., (1976), *Psychological maps of Paris*. *Environmental Psychology*. 2nd ed., Harold Proshansky editor, New York: Holt-Rinehard and Winston; p. 104-24.
16. Appleyard, D., (1970), *Styles and methods of structuring a city*. *Environment and Behavior* 2. No: 3, p. 131-56.
17. Acar, H., (1995), *Tarihte Kastamonu*. Ankara: Mavi Ofset ve Tipografi Matbaacılık.
18. *Kastamonu dünden ve bugünden görüntüleri, 1894-1997 (1997)*, Turizm İl Müdürlüğü ve Kastamonu Valiliği, Kastamonu: Kanomat Basımevi.
19. Morval, J., (1985), *Çevre psikolojisine giriş*. Çeviren: Bilgin, N., İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Anket 1. Yetişkinlere uygulanan anket

ANADOLU TÜRK KENTİNDE İMAJ ÖGELERİ DEĞİŞİM SÜRECİ – KASTAMONU ÖRNEĞİ

GÖRSEL MEKAN ANALİZİ ANKET FORMU - KASTAMONU

Gün: Anket yaparın notu:

Saat:

Mahalle:

Cadde/Sokak:

No:

Bölüm 1: KULLANICI BİLGİLERİ

Ad – Soyad:

Yaş:

Cinsiyet	K	E
Öğrenim	oy bilmiyor ortaokul	oy ilkokul lise yüksek öğrenim

Meslek:

Medeni hal: B E D

Bölüm 2: OTURMA SÜRESİ – HAREKETLİLİĞİ

Kaç yıldır burada oturuyorsunuz?.....

Daha önce oturlan yerin adı?.....

Daha önce oturlan yerin niteliği? B.kent k.kent kır

Bölüm 3: KENTİ TANIMA

Kentinizi seviyor musunuz?

Kentinizde buluşma noktası sizce neresidir?

Neden?.....

Kastamonu denilince ilk akla gelen nedir?

Kastamonu'nun sembolü sizce nedir?

Kastamonu'yu tarif eden 3 sözcük söyleyiniz.

Adresi neye göre tarif edersiniz?

Kastamonu'da en çok nereyi seversiniz?

Neden?.....

Ne tür bir mahallede yaşamayı tercih edersiniz? (geleneksel-yeni) Neden?

27. Kabaca kentinizin krokiğini çiziniz.

KUZEY

Bölüm 4: MAHALLEDEN MEMNUNİYET

Oturduğunuz mahallenin adı?.....

Mahallenizi seviyor musunuz? E H

Neden?.....

Mahallenizin en çok sevdiğiniz yanı nedir?.....

Mahallenizin diğer mahallelerden farkı? (geleneksel/yeni).....

Mahallenizi tanımlayan 3 sözcük sıralayınız.

Aşağıdaki sözcüklerden mahallenize uyan 5 sözcük seçiniz.

güzel	issiz	pis	yeni	zayıf
ferah	sakin	eski	sağlıklı	mahrem
gürültülü	çirkin	güvensiz	sağlam	sağlıksız
umum	sıkıcı	sıradan	renkli	tekdüze
güvenli	sıkışık			

Mahallenizin sembolü sizce nedir?.....

Adres tarif ederken mahallenizde neleri röper alırsınız?.....

Aşağıdaki sıfat çiftlerinin her birinden yaşadığınız mahalleye uyan sözcüğü işaretleyiniz.

düzenli	düzensiz
hoş-hareketli	tekdüze-sıkıcı
güzel	çirkin
gürültülü	sessiz
canlı	issiz
rahatlatıcı	gerginlik verici
Mahrem	umum
kalabalık	sakin
açık-net	kaşık
havadar	havasız

Mahalleniz nerede başlar nerede biter?.....

Mahallenizde neler vardır?.....

Anket 2. Öğrencilere uygulanan anket¹⁰

ANADOLU TÜRK KENTİNDE İMAJ ÖGELERİ DEĞİŞİM SÜRECİ – KASTAMONU ÖRNEĞİ

LİSE ÖĞRENCİLERİ İÇİN GÖRSEL MEKAN ANALİZİ ANKET FORMU

Gün: Saat: Anket yaparın notu:

Okul:

Oturulan Mahalle:

Cadde/Sokak:

No:

Bölüm 1: KULLANICI BİLGİLERİ

1. Ad – Soyad:

2. Yaş:

3. Cinsiyet K E

4. Okuduğunuz Okulun Adı: .....

5. Sınıf:.....

Bölüm 2: OTURMA SÜRESİ – HAREKETLİLİĞİ

6. Kaç yıldır burada oturuyorsunuz?.....

7. Daha önce oturlan yerin adı?.....

8. Daha önce oturlan yerin niteliği? b.kent k.kent kır

9. Okula nasıl ulaşıyorsunuz?

yaya otobüs servis dolmuş

Ulaşım ne kadar sürüyor?

10 dk'dan az 10 -30 dk 30 dk-1saat

Bölüm 3: KENTİ TANIMA

11. Kentinizi seviyor musunuz?

12. Kentinizde buluşma noktası sizce neresidir?

Neden?.....

13. Kastamonu denilince ilk akla gelen nedir?

14. Kastamonu'nun sembolü sizce nedir?

15. Kastamonu'yu tarif eden 3 sözcük söyleyiniz.

16. Adresi neye göre tarif edersiniz?

17. Kastamonu'da en çok nereyi seversiniz?

Neden?.....

18. Ne tür bir mahallede yaşamayı tercih edersiniz?

(geleneksel-yeni) Neden?

¹⁰ Anket 2'nin 2. ve 3. sayfaları Anket 1 ile aynıdır.

Farklı Konut Bölgelerinde Yaşayanların Fiziksel Aktivite Alışkanlıklarının Karşılaştırılması

Comparison of Physical Activity Levels of People in Different Residential Areas

Ebru ÇUBUKÇU,¹ Rabia ZEYBEK,¹ Nazlı SHAFEI¹

Bu çalışma İzmir’de yer alan üst gelir grubuna hitap eden iki konut bölgesinde (kent merkezinde geleneksel konut dokusunda ve kent çeperinde toplu konut bölgesinde) yaşayan katılımcıların fiziksel aktivitede bulunma düzeylerini karşılaştırmayı amaçlamıştır. Seçilen çalışma alanları ekonomik ve sosyal yapı açısından birbirine benzemektedir. Seçilen alanlarda yaşayan katılımcıların fiziksel aktivite düzeylerini belirleyebilmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya toplam 45 kişi (toplu konut bölgesinde 23 kişi, geleneksel konut dokusunda 22 kişi) katılmıştır. Ankete katılan bireylere altı grup soru sorulmuştur; (1) bireysel özellikler (yaş, cinsiyet, vb.), (2) gelir ve eğitim durumu ve hane halkı büyüklüğü, (3) yaşadığı mahalleye kendini ait hissedip hissetmediği ve mahallenin kimliğini yansıtmayı yansıtmadığı, (4) araç sahipliği, toplu taşıma olanaklarını kullanma oranı, (5) gereksinimlerini karşılamak için (iş yerine, eğlence mekanlarına, alışveriş mekanlarına) hangi ulaşım yöntemini kullandıkları ve (6) spor için ne kadar zaman ayırdıkları. Sonuçlar, iki bölgede katılımcıların benzer bireysel özelliklere, gelir ve eğitim durumuna, hane halkı büyüklüğüne, aidiyet ve kimlik duygularına, araç sahipliğine ve toplu taşıma olanaklarını kullanma oranlarına sahip olduğunu gösterirken, iki bölgede yaşayan katılımcıların fiziksel aktivitede bulunma düzeylerinin benzer olmadığını ortaya koymaktadır. Geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcılara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcılar spor amaçlı fiziksel aktivitede bulunmak için daha çok zaman harcadıklarını belirtmelerine rağmen günlük gereksinimlerini karşılamak için fazla fiziksel aktivitede bulunmadıklarını (yürümediklerini) daha çok özel araç kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmanın bulguları planlama ve kentsel tasarımda uygulanabilir.

Anahtar sözcükler: Fiziksel aktivite; konut alanları; önleyici hekimlik; sağlıklı kent.

This study aims to compare the physical activity level of people residing in traditional residential settings in the city center with those residing in mass housing units on the outskirts of the city. Two settings were selected in Izmir, Turkey; one representing traditional residential inner-city settings and the other representing large-scale housing on the edge of the city. Both were similar in terms of economic and social characteristics. A survey was conducted to determine the residents’ level of physical activity. Forty-five people (23 participants living in the mass housing units, 22 participants residing in traditional apartments) participated in the study. Participants answered questions related to; (1) demographic characteristics; (2) income and education level, household size; (3) identity and belonging to neighborhood; (4) car ownership, usage of public transportation; (5) mode of transportation to satisfy basic needs (travel to work, recreation and shopping); (6) time spent on sports. Results showed that in both settings participants’ demographic characteristics, income and education level, household size, identity and belonging to neighborhood, car ownership and usage of public transportation were similar. However, participants’ physical activity levels were different in the two settings. In the city center more participants reported that they walked rather than drove in order to satisfy their basic needs (transportation to work, recreation and shopping), whereas a greater number of participants living in the mass housing units reported that they relied on automobiles to satisfy basic needs. The findings of this study have applied value in planning and urban design.

Key words: Physical activity; residential areas; preventive medicine; environmental health.

¹Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir

¹Department of Urban and Regional Planning, Dokuz Eylül University Faculty of Architecture, Izmir, Turkey

MEGARON 2010;5(2):82-90

Başvuru tarihi: 31 Aralık 2009 (Article arrival date: December 31, 2009) - Kabul tarihi: 12 Ağustos 2010 (Accepted for publication: August 12, 2010)

İletişim (Correspondence): Dr. Ebru Çubukçu. e-posta (e-mail): ebru.cubukcu@deu.edu.tr, rabiazeybek@gmail.com, nazli_shafei@yahoo.com

© 2010 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2010 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

“Önce biz binalara şekil veriyoruz, sonra onlar bize şekil veriyorlar”.¹ Yakın tarihimizde mekanda ki ve insandaki fiziksel değişimi düşününce, Winston Churchill’in bu ünlü sözü nasıl da düz, yalın, kelimesi kelimesine bir çeviride ironik bir anlam kazanıyor.^[1] Gerçekten de fiziksel çevredeki dönüşüm insanların hayat tarzlarında, davranışlarında ve dolayısıyla fiziksel görünümünde bir değişime neden olmuyor mu? Farklı fiziksel çevrelerde büyüyen annelerimize babalarımıza göre bizler daha az hareket etmiyor muyuz? Ya çocuklarımız? 1990’lı - 2000’li yıllarda doğan çocuklar 1940’lı 1950’li yıllarda doğan çocuklara kıyasla daha kilolu değiller mi?

T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2009 yılında yayınlanan “Türkiye Obezite ile Mücadele ve Kontrol” başlıklı raporda Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünyada fazla kilolu birey sayısının yaklaşık 1,6 milyar, obezite hastalığından yakınan birey sayısının ise 400 milyonun üzerinde olduğu belirtilmektedir. 2015 yılında fazla kilolu birey sayısının yaklaşık 2,3 milyarı bulacağı, obezite hastalığından yakınan birey sayısının ise yaklaşık 700 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir.^[2]

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de fazla kilolu ve obez birey sayısının azımsanmayacak miktarda olduğu farklı kurumlar tarafından yapılan (Türkiye Obezite Araştırma Derneği, Türkiye Kardiyoloji Derneği, Yeditepe Üniversitesi gibi) bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır.^[2] Bu çalışmalar Türkiye’deki çeşitli bölgeleri (İstanbul, İzmir, Ankara, Muğla gibi) ve yaş grubundaki bireyleri (çocuklar ve yetişkinler) kapsamakta ve farklı örneklem büyüklüklerini (minimum 1,044 bireyi, maksimum 24,788 bireyi) içermektedir.^[2]

T.C. Sağlık Bakanlığı fazla kiloluluğun ve obezitenin çeşitli hastalıklara (kalp ve damar hastalıkları, diyabet, bazı kanser türleri gibi) neden olduğunu ve önlenabilir ölümlerin ikinci² en sık nedeni olduğunu belirtirken, bu problemle mücadele çalışmalarına başlamanın önemi vurgulayarak “Obezite ile Mücadele Programı ve Ulusal Eylem Planını” başlatmıştır. Disiplinler arası bir çalışmayı gerektiren bu programa ve eylem planına destek verebilecek önemli bilim ve uygulama alanları içerisinde şehir planlama ve mimarlık disiplinleri de yer almaktadır.

Fazla kiloluluğun ve obezitenin önemli nedenlerinden biri fiziksel aktivite yetersizliğidir. T.C. Sağlık Bakanlığının yürüttüğü bir çalışma 7 bölgeden seçilen 7 ilde 15,468 yetişkinin fiziksel aktivite alışkanlıkları sorgulanmıştır ve katılımcıların sadece %3,5’inin düzenli fiziksel aktivitede bulduklarını (haftada en az 3 gün 30 dakika orta şiddette) ortaya koymuştur.^[2] Yine benzer bir çalışmada 5 bölge seçilmiş ve 11,481 birey üzerinde anket uygulanmış ve katılımcıların yaklaşık %20’sinin hareketsiz yaşadığı, %16’sının da yetersiz düzeyde fiziksel aktivite de bulunduğu gözlemlenmiştir.^[2]

Fiziksel aktivite miktarının artırılmasında fiziksel çevre faktörlerinin iyileştirilmesi kuşkusuz önemli bir yer taşımaktadır. Bireylerin yeterli düzeyde fiziksel aktivitede bulunmaları üzerinde fiziksel çevrenin teşvik edici veya engelleyici etkisi olduğu bilimsel araştırmalarla kanıtlanmıştır.^[1,3-8] Dolayısıyla, T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “Obezite ile Mücadele Programı ve Ulusal Eylem Planı”nda fiziksel çevre faktörlerinin iyileştirilmesi önemli bir hedef olarak belirlenmiştir.^[2]

Hangi fiziksel çevre faktörlerinin bireyde fiziksel aktiviteyi teşvik ettiğini araştıran makaleler çok geniş bir alana yayılmaktadır. Konu hakkında yapılan bir grup çalışma kentsel yayılmanın,^[9] yoğunluğun^[10,11] ve yerleşke büyüklüğünün,^[12] bireylerin fiziksel aktivite miktarlarını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Bir diğer grup çalışma ise belirli bir kent merkezine odaklanmış, bireylerin yaşadıkları mahallenin ve sokağın fiziksel özelliklerinin (kaldırımların niteliği, güzergahların sürekliliği, güzergah üzerinde önemli aktivite noktalarının varlığı, güzergahların uzunluğu ve güzergahların basamaklı veya rampa oluşu gibi),^[5,7,13-16] rekreasyon alanlarına^[11,17-20] veya üyelikli spor tesislerine^[21] yakınlığının bireylerin fiziksel aktivite miktarlarını nasıl etkilediğini incelemiştir. Ancak, dikkat edilmelidir ki kişilerin fiziksel aktivite düzeyleri üzerinde mekanın etkisine vurgu yapan bu çalışmalar çoğunlukla sağlık bilimleri dergilerinde yayınlanmaktadır. Son yıllarda konu, mekan odaklı dergilerde de (örneğin 2007 yılında Environment and Behavior dergisi bir sayısını bu konuya ayırmıştır^[22]) yer almaya başlamıştır.

Kentlerdeki nüfus artışına paralel olarak kent çeperlerinde yeni toplu konut yerleşimleri benzer fiziksel özelliklerle gelişimlerini sürdürmekte, alıcılara daha sağlıklı bir hayat vâât etmektedir. Bu yeni yerleşimlerde, toplu konut alanlarında, konut sahibi olanların kent merkezinde geleneksel konut dokusunda yaşayan bireylere nazaran daha çok fiziksel aktivitede bulunup bulunmadığı ise nadiren bir araştırma konusu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir çalış-

¹ We shape our buildings, and afterwards, our buildings shape us.

² Birinci sırada tütün kullanımına bağlı ölümler bulunmaktadır.

Şekil 1. Çalışma alanlarının İzmir içinde konumları.

ma eski banliyo yerleşmelerinde ikamet edenlerin yeni banliyo yerleşmelerinde ikamet edenlere kıyasla daha fazla fiziksel aktivitede bulduklarını ortaya koymuştur (Nelson ve ark, 2006). Türkiye’de ise benzer bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle, bu çalışma kent çeperindeki toplu konutlarda yaşayan bireyler ile kent merkezindeki geleneksel konut alanlarında yaşayan bireylerin fiziksel aktivite miktarlarını karşılaştırmayı hedeflemiştir.

Gereç ve Yöntem

Çalışma Alanı

Bu çalışma kapsamında İzmir’de orta ve üst gelir grubuna hitap eden iki farklı yerleşim alanı seçilmiştir (Şekil 1, Şekil 2). Kent çeperindeki toplu konut alanlarını temsilen seçilen Mavişehir Toplu Konut 1. Etap bölgesinde (Şekil 3) iki katlı müstakil konutlar ve 15-18 katlı apartmanlar bulunmaktadır. Çalışma alanının he-

Şekil 2. Çalışma alanlarından perspektif görüntüleri. Üst sırada Kültür Mahallesi’nde seçilen konut alanına ait sokak görüntüleri (Kaynak: www.mekan360.com), alt sırada Mavişehir Toplu Konut 1. Etap bölgesinde seçilen konut alanına ait sokak görüntüleri (Kaynak: Eda Cubukcu Arşivi) yer almaktadır.

Şekil 3. Sağ tarafta seçilen "Toplu Konut Bölgesine" ait hava fotoğrafı, sol tarafta alan ve çevresindeki arazi kullanımının şematik gösterimi yer almaktadır (Kaynak: Google Earth).

men batısında büyük bir alışveriş merkezi ve güneyinde üyelik esaslı ile çalışan bir kapalı spor merkezi bulunmaktadır. Alışveriş merkezi ve büyük ölçekli spor merkezi çalışma alanına 5-10 dakikalık yürüyüş mesafesinde bulunmaktadır. Alanın doğusunda ve batısında yüksek katlı apartmanlardan oluşan toplu konut alanları ve kuzey doğusunda 5-7 katlı apartmanlar yer almaktadır. Alanın kuzeyinde bulunan geniş taşıt yoluna cephesi bulunan konutların alt katları genellikle ticaret kullanımına sahiptir. Alan çevresinde üç büyük eğitim tesisi (ilköğretim ve lise) yer alırken, alan içerisin-

de ve çevresinde suni bir dere, yürüyüş yolları ve çocuk parkları bulunmaktadır. Kent içerisindeki rekreatif alanları birleştiren ve önemli bir yere sahip olan sahil yürüyüş bandı ise alanın güneyinde yer almaktadır. Kent merkezinde geleneksel konut dokusunu temsilen seçilen Kültür Mahallesi'nde (Şekil 4) ise genelde 6-7 katlı ayrıntılı nizam apartman blokları bulunmaktadır. Bu bölgeye 5-10 dakikalık yürüyüş mesafesinde bulunan büyük bir alışveriş merkezi veya üyelik esaslı ile çalışan büyük bir spor merkezi bulunmamaktadır, ancak konutların alt katlarında ticari faaliyet gösteren birimler ve

Şekil 4. Sağ tarafta seçilen "Geleneksel Konut Bölgesine" ait hava fotoğrafı, sol tarafta alan ve çevresindeki arazi kullanımının şematik gösterimi yer almaktadır (Kaynak: Google Earth).

küçük üyelikli spor merkezleri yer almaktadır. Çalışma alanının doğusunda ve batısında büyük rekreasyon alanları (İzmir Fuarı ve Sahil Yürüyüş Bandı) bulunmaktadır. Alanın güneyinde eğitim tesisleri yer almaktadır (Lise ve Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Binası). Her iki alanın da çevresinde bulunan anayollar toplu taşıma güzergahları içerisinde yer almaktadır.

Seçilen çalışma alanları yaşayanların ortalama gelir düzeyi (üst gelir gurubu), konutların ortalama kira bedeli (üç odalı bir konutun ortalama kirası 1000 YTL) ve toplu taşıma güzergâhlarına yakınlık açısından önemli bir fark göstermemektedir. Otobüs duraklarının seçilen alanlara mesafeleri benzerdir (yaklaşık 5 dakikalık yürüyüş mesafesi). Ancak, vapur iskelesi Mavişehir Toplu Konut 1. Etap bölgesinde seçilen konut bölgesine daha uzak (yaklaşık 30 dakikalık yürüyüş mesafesi), Kültür mahallesinde seçilen konut alanına daha yakındır (yaklaşık 10-15 dakikalık yürüyüş mesafesi). Ayrıca alanlar araç park yeri elverişliliği ve erişim kontrollü karayolu çıkışlarına yakınlık açılarından farklılık göstermektedir. Mavişehir Toplu Konut bölgesine kıyasla Kültür Mahallesi'nde araç park yeri daha yetersizdir. Kültür mahallesine kıyasla Mavişehir Toplu Konut bölgesi ise erişim kontrollü karayolu çıkışlarına daha yakındır (yaklaşık 3 km).

Anketler

Seçilen alanlarda yaşayanların fiziksel aktivitelerinin sıklığını belirleyebilmek için anket yönteminden faydalanılmıştır. İki anketör 2009 Kasım ayında hafta sonları saat 10:00 ile 15:00 arasında mahalle sakinlerinin yoğun olarak kullandığı mekanlara (kafeteryaların bulunduğu) giderek, alanda karşılaştıkları kişilere önce hangi mahallede oturduklarını sormuş, daha sonra çalışma alanı içinde oturduğunu tespit ettikleri bireylere anketin amacını³ kısaca açıklamışlardır. Katılımcılar belirlenirken çok yaşlı veya çok genç olanlar seçilmemiş, fiziksel engelinin bulunmamasına dikkat edilmiştir. Kadın ve erkek katılımcı sayısı dengede tutulmaya çalışılmıştır.

Anketin amacının açıklandığı bireylerin yaklaşık %30'u ankete katılmayı kabul etmiştir (geleneksel konut bölgesinde %20, toplu konut bölgesinde %40). Anketin amacının açıklanması yaklaşık 1 dakika, anket sorularının anketör tarafından okunması ve cevapların yazılması yaklaşık 3 dakika sürmüştür.

Ankete katılan bireylere altı grup soru sorulmuştur; (1) bireysel özellikler (yaş, cinsiyet, vb.), (2) gelir ve eğitim durumu ve hane halkı büyüklüğü, (3) yaşadığı mahalleye kendini ait hissedip hissetmediği ve mahallenin

kimliğini yansıtmayı yansıtmadığı, (4) araç sahipliği, toplu taşıma olanaklarını kullanma oranı, (5) gereksinimlerini karşılamak için (iş yerine, eğlence mekanlarına, alışveriş mekanlarına) hangi ulaşım yöntemini kullandıkları ve (6) spor için ne kadar zaman ayırdıkları konularında veri toplanmıştır.

Çalışmaya toplam 45 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı toplu konut bölgesinde (Mavişehir Toplu Konut 1. etap bölgesinde 23 kişi) diğer yarısı ise kent merkezinde geleneksel konut dokusunda (Kültür mahallesinde 22 kişi) yaşamaktadır. İki bölgede kadın / erkek katılımcı oranı benzerdir (toplu konut: 11 kadın, 12 erkek; geleneksel konut: 9 kadın, 13 erkek; $\chi^2= 0,218$, $df=1$, $p>0,05$). Katılımcıların yaş ortalaması iki mahallede farklılık göstermemektedir (toplu konut: ortalama = 41,97, $SD=12,67$; geleneksel konut: ortalama=38,83, $SD=15,44$) ($t=-1,64$, $df=43$, $p>0,05$).

Bulgular

Katılımcılar ailelerinin ortalama aylık gelir ortalamasını dört seçenektan birini seçerek belirtmişlerdir (500-999, 1000-2999, 3000-5999, 6000 ve üzeri). İki mahallede aylık gelir ortalamasının benzer olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 1). Bu durum kira bedeli ile öngörülen bölgelerdeki gelir eşitliği bulgusunu desteklemektedir.

Katılımcılara en son mezun oldukları eğitim kurumu sorulmuş ve iki yerleşim bölgesinde de katılımcıların çoğunun üniversite mezunu olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 2).

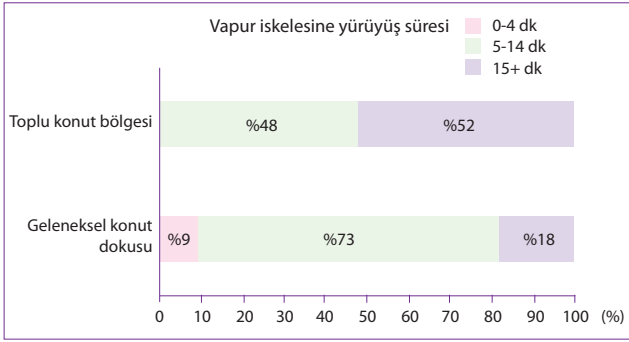
Tablo 1. Çalışma bölgelerine göre katılımcıların gelir dağılımı

Gelir dağılımı (YTL)	Toplu konut bölgesi (23 gözlem)	Geleneksel konut bölgesi (22 gözlem)
500 -999	%8,7	%4,5
1000-2999	%34,8	%50,0
3000-5999	%39,1	%22,7
6000+	%17,4	%22,7

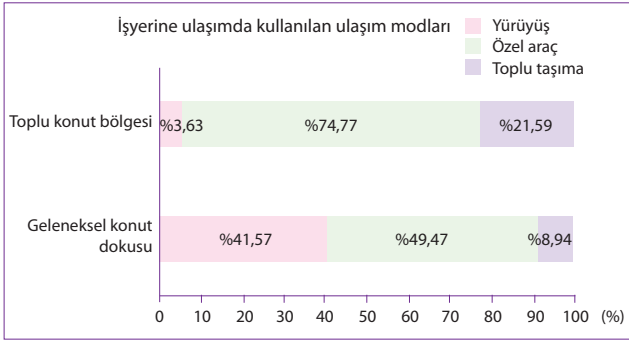
Tablo 2. Çalışma bölgelerine göre katılımcıların eğitim durumu

Eğitim durumu	Toplu konut bölgesi (23 gözlem)	Geleneksel konut bölgesi (22 gözlem)
İlk / Orta okul	%0	%0
Lise	%26,1	%31,8
Üniversite	%65,2	%59,1
Yüksek lisans	%4,3	%9,0
Doktora	%4,3	%0

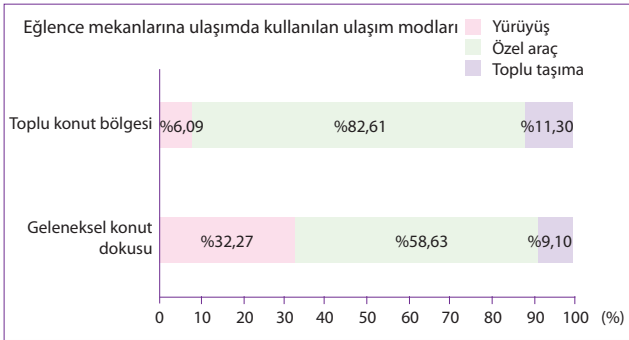
³ Anketin amacı farklı mahallelerde oturma bireylerin fiziksel aktivite miktarını ölçmek olarak açıklanmıştır.

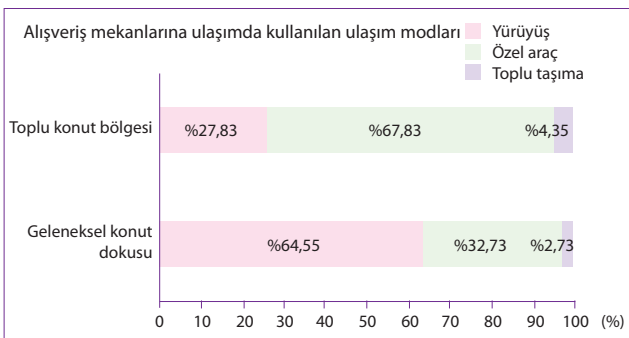
Şekil 5. Katılımcılara göre çalışma alanlarının vapur iskelesine ortalama uzaklığı.

Şekil 6. Çalışma alanlarına göre işyerine ulaşımında kullanılan ulaşım modlarının karşılaştırılması.

Şekil 7. Çalışma alanlarına göre eğlence mekanlarına ulaşımında kullanılan ulaşım modlarının karşılaştırılması.

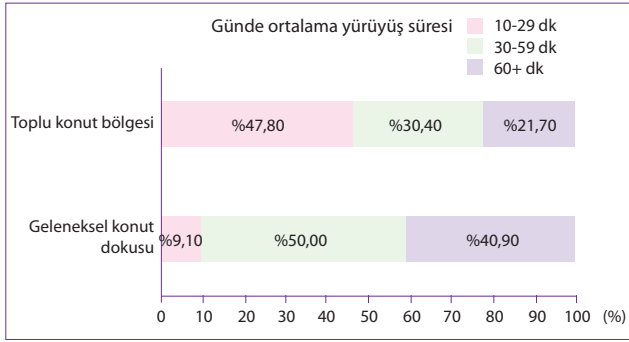
Şekil 8. Çalışma alanlarına göre alışveriş mekanlarına ulaşımında kullanılan ulaşım modlarının karşılaştırılması.

Ortalama hane halkı büyüklüğü açısından iki bölge benzerlik göstermektedir ($t = 0,26$, $df=43$, $p>0,05$). İki bölgede de ortalama hane halkı büyüklüğü iki üç kişi arasındadır (toplu konut: ortalama=2,56, $SD=0,94$; geleneksel konut: ortalama=2,63, $SD=0,90$).

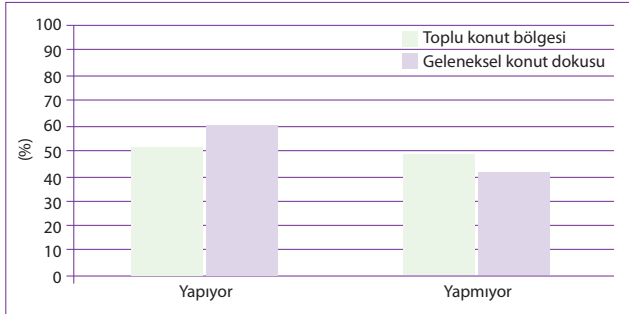
Katılımcılar kendilerini yaşadıkları mahalleye ait hissetme durumunu ve yaşadıkları mahallenin kimliklerini yansıtmama durumunu 5'li skalada (1 = hiç ait hissetmiyor veya kimliğini hiç yansıtmıyor; 5 = çok ait hissediyor veya kimliğini çok iyi yansıtmıyor) değerlendirmişlerdir. Aidiyet duygusu iki bölgede benzerdir ve ortalamasının üstündedir (toplu konut: ortalama=3,65, $SD=1,07$; geleneksel konut: ortalama=4,05, $SD=0,84$; $t=-1,36$, $df =43$, $p>0,05$). Mahallenin fiziksel özelliklerinin bölgede yaşayan katılımcıların kimliklerini yansıtmama durumu iki bölgede de benzerdir ve ortalamasının üstündedir (toplu konut: ortalama=3,69, $SD=0,92$; geleneksel konut: ortalama=3,55, $SD=1,01$; $t=-0,52$, $df=43$, $p>0,05$).

Araç sahipliği ve toplu taşıma olanaklarına yakınlık konularında iki bölge benzerlik göstermektedir. İki bölgede de katılımcıların neredeyse tamamı araç sahibi olduğunu belirtmiştir (toplu konut: 23 katılımcı, geleneksel konut: 21 katılımcı araç sahibidir). "En yakın otobüs durağı evinize ne kadar yürüme mesafesi uzaklıkta?" sorusuna toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcıların %100'ü, geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcıların %81'i 5 dakikalık (ya da daha az) yürüyüş mesafesinde yanıtını vermiştir. "En yakın vapur iskelesi evinize ne kadar yürüme mesafesi uzaklıkta?" sorusuna verilen cevaplar geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcılara (%18) kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcıların daha büyük bir çoğunluğu (%52) vapur iskelesinin 15 dakikadan fazla yürüyüş mesafesinde olduğunu belirtmiştir (Şekil 5).

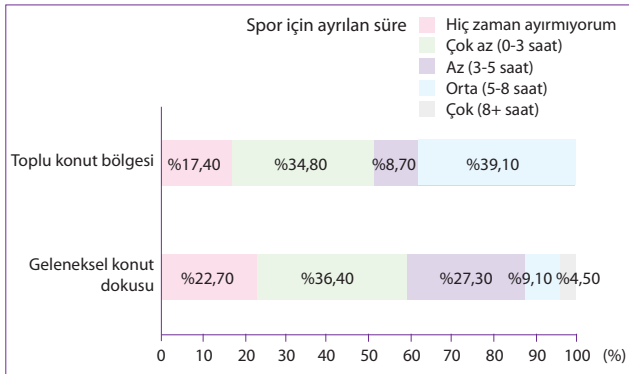
Katılımcılara gereksinimlerini karşılamak için (iş yerine, eğlence mekanlarına, alışveriş mekanlarına) hangi ulaşım yöntemini (özel araç, toplu taşıma ve yürüyüş) ne oranda kullandıkları sorulmuştur. İşyerine ulaşımında, geleneksel konut dokusunda yaşayanlara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayanlar daha az yürüdüklerini ($t = 3,88$, $df=39$, $p<0,05$), daha çok özel araç ($t=-1,81$, $df=39$, $p<0,10$) kullandıklarını belirtmişlerdir (Şekil 6). Benzer şekilde, eğlence mekanlarına ulaşımında da geleneksel konut dokusunda yaşayanlara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayanlar daha az yürüdüklerini ($t=3,24$, $df=43$, $p<0,05$), daha çok özel araç ($t=-2,23$, $df=43$, $p<0,05$) kullandıklarını belirtmişlerdir (Şekil 7). İşyerine ve eğlence mekanlarına ulaşımında olduğu gibi, alışveriş mekanlarına ulaşımında da geleneksel konut dokusunda yaşayanlara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayanlar daha az yürüdüklerini ($t=3,61$, $df=43$,

Şekil 9. Çalışma alanlarına göre kısa, orta, uzun sürelerde yürüyüş yapan katılımcı oranları.

Şekil 10. Çalışma alanlarına göre kısa, orta, uzun sürelerde spor amaçlı yürüyüş yapan katılımcı oranları.

Şekil 11. Çalışma alanlarına göre hiç, çok kısa, kısa, orta ve uzun sürelerde spor yapan katılımcı oranları.

$p < 0,05$), daha çok özel araç ($t = -3,15$, $df = 43$, $p < 0,05$) kullandıklarını belirtmişlerdir (Şekil 8). Toplu taşıma kullanımını açısından iki bölge arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (iş yerine: $t = -1,20$, $df = 39$, $p > 0,10$; eğlence mekanlarına: $t = -0,26$, $df = 43$, $p > 0,10$; alışveriş mekanlarına: $t = -0,43$, $df = 43$, $p > 0,10$).

Son olarak geleneksel konut dokusunda ve toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcıların yürüyüş veya spor için ne kadar zaman ayırdıkları karşılaştırılmıştır. Günde ortalama yürüyüş süreleri karşılaştırıldığında, geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcıların

çoğu (%90,9) 30 dakika veya daha fazla yürürken, toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcıların ancak yarısı (%52,3) 30 dakika veya daha fazla yürümektedir (Şekil 9) ($\chi^2 = 8,244$, $df = 2$, $p < 0,05$). Spor amaçlı yürüyüş yapan katılımcı oranı geleneksel konut dokusunda daha fazladır (Şekil 10). Ancak iki konut bölgesi arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($\chi^2 = 0,218$, $df = 1$, $p > 0,10$). Genel anlamda spor için ayrılan süreler karşılaştırıldığında (Şekil 11) toplu konut dokusunda yaşayan katılımcılara (%17) kıyasla geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcıların (%22) daha büyük bir çoğunluğu spora hiç zaman ayırmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca paralel olarak, genel anlamda spora daha fazla zaman ayıran (haftada 5 saatten fazla) katılımcı oranı geleneksel konut bölgesine (%14) kıyasla toplu konut (%39) bölgesinde daha yüksektir.

Değerlendirme

Bu çalışma İzmir'de yer alan iki konut bölgesinde (kent merkezinde geleneksel konut dokusunda ve kent çeperinde toplu konut bölgesinde) yaşayan katılımcıların fiziksel aktivitede bulunma düzeylerini karşılaştırmayı amaçlamıştır. Sonuçlar, ekonomik ve sosyal yapı açısından birbirine benzer olan bu iki bölgede yaşayan katılımcıların fiziksel aktivitede bulunma düzeylerinin benzer olmadığını göstermektedir. Gereklik karşılamak (iş yerine, eğlence mekanlarına, alışveriş mekanlarına ulaşım) amacıyla yapılan yolculuklarda toplu taşıma kullanımını açısından iki bölge arasında bir fark bulunmamasına rağmen (iki bölgede de toplu taşıma kullanım oranı oldukça düşüktür), geleneksel konut dokusunda yaşayanlara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayanlar daha az yürüdüklerini, daha çok özel araç kullandıklarını belirtmişlerdir. Geleneksel konut dokusunda ve toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcıların genel anlamda yürüyüş için ayırdıkları süreler karşılaştırıldığında ise geleneksel konut dokusunda yaşayanların yaklaşık yüzde doksanı günde 30 dakikanın üzerinde yürüyüş yaptıklarını belirtirken, toplu konut bölgesinde yaşayanların ancak yarısı günde 30 dakikanın üzerinde yürüyüş yaptıklarını belirtmiştir. Genel anlamda spor yapma oranları karşılaştırıldığında ise geleneksel konut dokusunda yaşayanlara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayanların daha çoğu spora daha uzun zaman (haftada 5 saatten fazla) ayırdığını belirtmiştir.

Özetle bu çalışma kent merkezinde bulunan geleneksel konut tipine bir alternatif olarak kent çeperinde gelişen ve yaygınlaşan toplu konut yerleşimlerinin kullanıcılarının daha az fiziksel aktivitede bulduklarını ortaya koymuştur. Geleneksel konut dokusunda yaşayan katılımcılara kıyasla toplu konut bölgesinde yaşayan katılımcılar spor amaçlı fiziksel aktivitede bulun-

mak için daha çok zaman harcadıklarını belirtmelerine rağmen günlük gereksinimlerini karşılamak için fazla fiziksel aktivitede bulunmadıklarını daha çok özel araç kullandıklarını belirtmişlerdir. Oysa önemli olan kişilerin spor aktivitelerinin yanı sıra günlük yaşam içinde, gereksinimleri karşılarken, fiziksel aktivitede bulunmalarıdır. Unutulmamalıdır ki, yapı fiziksel çevrenin tasarımı, kişiyi günlük ihtiyaçları karşılarken fiziksel aktivite de bulunmaya teşvik edebilir. Ancak, kent çeperlerinde benzer şekillerde gelişimlerini sürdüren toplu konut bölgeleri günlük yaşamda fiziksel aktiviteyi teşvik etmekte yetersiz kalmakta, bu bölgelerde yaşayanların günlük fiziksel aktivitede bulunma ihtiyaçlarını karşılamak için spora daha çok zaman ayırmaları gerekmektedir. Fiziksel çevrenin tasarımı günlük ihtiyaçlarının giderimi sırasında fiziksel aktiviteyi teşvik edebildiği ölçüde toplumda fiziksel aktivite yetersizliğinden kaynaklanan sağlık sorunlarının çözümüne destek sağlayabilecektir. Bu bağlamda, şehir plancılarının ve kentsel tasarımcıların kentsel tasarım ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesi yararlı olacaktır. Mevcut eğilimler devam ettiği ve kentsel gelişimler benzer şekillerde tekrar ettiği sürece fiziksel çevre kişilerin fiziksel aktivitede bulunmalarını teşvik etmede yetersiz kalması ve fiziksel aktivite yetersizliğinden kaynaklanan sağlık sorunlarının artarak devam etmesi beklenmektedir.

Bu deneysel çalışmada elde edilen sonuçlar genelleştirilmeden önce bazı noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Benzer deneysel çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da eksik kalan bazı noktalar vardır. Bu eksikler gelecekte yapılacak çalışmalara yön verebilir. Temel olarak beş eksiklikten söz etmek mümkündür:

1. Bu çalışmada toplu konut bölgesini ve geleneksel konut dokusunu temsilen İzmir’de iki bölge seçilmiş ve çalışmaya sınırlı sayıda katılımcı katılmıştır. İzmir dışındaki diğer şehirlerden seçilecek daha farklı ve daha çok sayıdaki bölgede yaşayan daha geniş bir katılımcı grubu ile farklı sonuçlar elde edilip edilmeyeceği test edilmelidir.

2. Çalışma alanı olarak seçilen bölgeler daha çok yüksek gelir gruplarının yaşadığı alanları temsil etmektedir. Bundan sonraki çalışmalar sonuçların orta ve düşük gelir grubunda kişilerin yaşadığı konut alanlarında geçerli olup olmayacağı sorgulanmalıdır.

3. Bu çalışmada kullanılan ankette fiziksel aktivite düzeyini belirlerken mevsimsel farklılıklar göz ardı edilmiştir, sonraki çalışmaların mevsimsel farklılıkları göz önüne alması sonuçların daha detaylı incelenmesine yardımcı olacaktır.

4. Bu çalışma kapsamında katılımcıların kişisel özelliklerinden bazıları (yaş, cinsiyeti, eğitim durumu, gelir düzeyi gibi) hakkında veri toplanmıştır ve seçilen iki bölgede katılımcıların benzer kişisel özelliklere sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak, kişinin yaşam tarzı, sağlık durumu, mesleği gibi değişkenlerde kişilerin fiziksel aktivite düzeyi üzerinde etkili olabilir. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda, bu çalışmada göz ardı edilen kişisel özelliklerin (yaşam tarzı, sağlık durumu ve meslek gibi) de kontrol edilmesi sonuçların daha doğru değerlendirilmesini sağlayacaktır.

5. Benzer önceki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada katılımcıların fiziksel aktivite düzeylerini belirleyebilmek için katılımcıların öznel değerlendirmeleri esas alan anket yöntemi kullanılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda daha nesnel ölçüm yöntemleri (adım sayıcı gibi) kullanılması sonuçların güvenilirliğini arttıracaktır.

Kaynaklar

1. Wells N.M., Ashdown S.P., Davies E.H.S., Cowett F.D., & Yang Y. (2007), Environment, design and obesity: opportunities for interdisciplinary collaborative research. *Environment and Behavior*, 39(1);6-33.
2. T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (2009), Türkiye Obezite ile Mücadele ve Kontrol, Ankara.
3. Berrigan, D., McKinnon, R.A., (2008), Built environment and health. *Preventive Medicine*, 47, 3, 239-240.
4. Gordon-Larsen, P., Nelson, M.C., Page, P., Popkin, B.M., (2006), Inequality in the built environment underlies key health disparities in physical activity and obesity. *Pediatrics* 117, 417-24.
5. Humpel, N., Owen, N., Leslie, E. (2002), Environmental factors associated with adults’ participation in physical activity: a review. *American Journal of Preventive Medicine* 22(3);188-99.
6. Romero, A.J., (2005), Low-income neighborhood barriers and resources for adolescents’ physical activity. *Journal of Adolescent Health* 36, 253-59.
7. Saelens, B.E., Sallis, J.F., Frank, L.D., (2003), Environmental correlates of walking and cycling: findings from the transportation, urban design, and planning literatures. *Annals of Behavioral Medicine* 25(2);80-91.
8. Taylor, W.C., Poston, W.S.C., Jones, L., Kraft, K.M., (2006), Environmental justice: obesity, physical activity and healthy eating. *Journal of Physical Activity* 3(1);30-S54.
9. Ewing, R., Schmid, T., Killingsworth, R., Zlot, A., Raudenbush, S., (2003), Relationship between urban sprawl and physical activity, obesity, and morbidity. *American Journal of Health Promotion* 18(1);47-57.
10. Grafova, I.B., (2008), Overweight children: assessing the contribution of the built environment. *Preventive Medicine* 3, 304-8.
11. Roemmich, J.N., Epstein, L.H., Raja, S., Yin, L., Robinson,

- J., Winiewicz, D., (2006), Association of access to parks and recreational facilities with the physical activity of young children. *Preventive Medicine* 43, 437-41.
12. Nelson, M.,C., Gordon-Larsen, P., Song, Y., Popkin, B.M., (2006), Built and social environments: associations with adolescent overweight and activity. *American Journal of Preventive Medicine* 31, 109-117
13. Jago, R., Baranowski, T., Zakeri, I., Harris, M., (2005), Observed environmental features and the physical activity of adolescent males. *American Journal of Preventive Medicine* 29, 98-104.
14. Joseph, A., Zimring, C., (2007), Where active older adults walk: understanding the factors related to path choice for walking among active retirement community residents. *Environment and Behavior* 39(1), 75-105.
15. Mota, J., Almeida, M., Santos, P., Ribeiro, J.C., (2005), Perceived neighborhood environments and physical activity in adolescents. *Preventive Medicine* 41, 834-6.
16. Rodríguez, D.A., Aytur, S.A., Oakes, M., Forsyth, D., Clifton, K., (2008), Relation of modifiable neighborhood attributes to walking. *Preventive Medicine* 47, 260-4.
17. Diez Roux, A., Evenson, K., McGinn, A., et al., (2007), Availability of recreational resources and physical activity in adults. *American Journal of Public Health* 97, 493-9.
18. Giles-Corti, B., Donovan, R.J., (2002), Socioeconomic status differences in recreational physical activity levels and real and perceived access to a supportive physical environment. *Preventive Medicine* 35(6), 601-11.
19. Norman, G.J., Nutter, S.K., Ryan, S., Sallis, J.F., Calfas, K.J., Patrick, K., (2006), Community design and access to recreational facilities as correlates of adolescent physical activity and body-mass index. *Journal of Physical Activity and Health* 3, 118-28.
20. Witten, K., Hiscock, R., Pearce, J., Blakely, T., (2008), Neighbourhood access to open spaces and the physical activity of residents: a national study. *Preventive Medicine* Vol 47, 299-303.
21. Powell, L.M., Chaloupka, F.J., Slater S.J., Johnston, L.D., O'Malley, P.M., (2007), The availability of local-area commercial physical activity-related facilities and physical activity among adolescents. *American Journal of Preventive Medicine* 33, 292-300.
22. Brown, B.B., Wells, N.M., (2007), Guest Editor's introduction: physical environments, physical activity, and diet: environment-behavior perspectives. *Environment and Behavior* 39,3-5.

Türkiye’de Tarım Alanı Tahribatı ve Çevresel Etki Değerlendirmesini Yeniden Düşünmek

Re-thinking the Agricultural Land Destruction and Environmental Impact Assessment in Turkey

Mehmet Doruk ÖZÜGÜL¹

İdeal tanımları gereği koruma amaçlı yasalar, planlama ve çevresel etki değerlendirmesi arazi kullanım kararlarını yönlendirerek doğal değerleri koruma amacına hizmet eden önemli araçlardır. Ülkemizde her üç aracın da varlığına rağmen doğal değerlerin tahribatı gün geçtikçe büyüyen bir sorunsaldır. Bu durumda, tüm bu araçların ne ölçüde doğal değerleri koruma amacına hizmet ettiklerinin sorgulanması daha anlamlı görünmektedir. Çalışmada, bu bağlamda iki temel soruya doyurucu yanıtlar aranmaktadır. Bu sorulardan ilki ülkemizde yürütülmekte olan proje merkezli çevresel etki değerlendirmesi yaklaşımının doğal değerleri koruma açısından ne kadar işlevsel ya da başarılı bir araç olduğudur. Bu soruya Türkiye için vazgeçilmez bir doğal değer olan tarım alanlarının ne ölçüde korunabildiğine ilişkin sayısal bir inceleme ışığında yanıt aranmaktadır. Yanıt aranan ikinci soru ise önemli ölçüde tarım alanı kaybına yol açan bu sürecin temel faktörlerinin neler olduğudur. İlletin tarım alanı kayıplarının bağımlı değişken olarak kabul edildiği çalışmada, içerisinde çevresel etki Değerlendirmesi kararlarının da bulunduğu 11 bağımsız değişken, bağımlı değişkende yaşanan değişimi açıklamak amacıyla incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın yukarıda belirtilen sorularla da ilişkili iki temel sonucu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülkemizde uygulandığı haliyle çevresel etki değerlendirmesinin herhangi bir bütüncül koruma işlevine hizmet etmediğidir. İkinci olarak ise, ele alınan bağımsız değişkenler tarım alanı kayıplarını %73 düzeyinde açıklamaktadır.

Anahtar sözcükler: Çevresel etki değerlendirmesi; stratejik çevre etki değerlendirmesi; sürdürülebilirlik.

By definition and through their practical application, conservation laws, planning and the Environmental Impact Assessment should all be important tools which serve a basic aim, namely the conservation of nature. However, in our country, despite the existence of all three tools, the “destruction of the natural environment” is a growing problem. In this case, it seems more meaningful to re-examine to what extent all these tools are serving to natural conservation aim. Within this context, this study aims to give satisfactory replies to two major questions. The first question is how functional and successful a tool for protecting the environment the Environmental Impact Assessment actually is in Turkey, given its project-orientated application. Agricultural land is a vital natural asset in this country, and this study makes use of quantitative research to provide an accurate answer to this question. The second question considered in the study is, what factors in the process result in major loss of agricultural land? In this study where “agricultural land losses of the provinces” is the dependent variable, 11 independent variables, including Environmental Impact Assessment decisions, are evaluated to explain the changes in the dependent variable. The study draws two major conclusions. First, that the Environmental Impact Assessment, as it is managed in our country, does not serve a comprehensive protection function. And second, the independent variables which are used in this study put agricultural land losses at a level of 73%.

Key words: Environmental impact assessment; strategic environmental assessment; sustainability.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

¹Department of Urban and Regional Planning, Yıldız Technical University Faculty of Architecture, İstanbul, Turkey

Kavramsal Tartışma

Değişen dünya konjonktüründe önemi her geçen gün biraz daha artan tarım alanları ulus devletlerin en önemli doğal varlıkları içinde gösterilmektedir. Bu konuda büyük bir potansiyeli olduğu vurgulanagelen ülkemiz her yıl ortalama 1,8 milyon dekar tarım alanını kaybetmektedir. Bu çarpıcı kayıplar uluslararası literatürde etkinliğini arttırmaya dönük sürekli arayışlar içerisinde bulunulan bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesinin (ÇED) ülkemizde ne kadar geçerli, koruma amacına yönelik işleyen ya da işlevsel olduğunu yeniden tartışmamızı zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de ÇED ve planlama süreçlerinin ilişkisinin yetersiz olduğunu belirtmekte yarar vardır. Çoğunlukla birbirinde kopuk olarak işleyen bu iki süreç korumaya dönük işlevlerinde de bir diğerinin bütünleyeni olarak geçerlilik kazanmamaktadır.

İlişkili olarak bu çalışmada açıklanmaya gayret gösterilen sorun özü itibariyle bir “doğal değerleri koruyamama sorunudur”. Bu nedenle kavramsal tartışmaya, doğal değerleri koruma hedefine yönelik olarak geliştirilmiş ve literatürde geniş bir şekilde ele alınmış bazı kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri bütüncül olarak çözümlenme yoluyla başlamak uygun görülmüştür. Sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik değerlendirmesi (SA),¹ çevresel değerlendirme (EA),² ÇED (EİA)³ stratejik çevre etki değerlendirmesi (SEA)⁴ kavramlarının ayırt edici özelliklerini, birbirleri ve planlama olgusu ile ilişkilerini ortaya koymak bu açıdan yeterli bir çerçeve sunacaktır.

Yukarıda sıralanan olguların hiçbirinin tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu durumun bir nedeni olguların hiçbirinin durağan ve kapalı sistemler (yapay ve doğal ekosistemler) üzerinde çalışmaması tersine gün geçtikçe çeşitlenen ve yoğunlaşan baskılara maruz kalan, dinamik sistemleri konu almaları şeklinde gösterilebilirken bir diğer nedenin ise açıklayıcı bilimsel yaklaşımların durağan bir yapı taşınmaması biçiminde tarif edilebilir. Dolayısıyla tanımlamalara geçmeden önce bu tartışmaları anlamlı bir zemine oturtan iki değişimden söz etmek yerinde olacaktır. Bu değişimlerden ilki araçların ve yaklaşımların “daha kapsayıcı bir hale dönüşme” ikincisi ise “daha dinamik, esnek ve katılımcı bir hale dönüşme” eğilimidir. Şüphesiz bu nitelermelerden ilki modernizm ikincisi ise post-modernizm tartışmalarında anlam bulmaktadır. Yaşanan bu değişimlerin gerek planlama, gerek sürdürülebilirlik kavramı ve gerekse ÇED gibi araçlar üzerindeki etkilerini yorumlamak mümkündür.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı “bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını giderme şansını tehlikeye atmadan yanıtlayacak şekilde kalkınmak”^[1] biçiminde ilk olarak Brundtland Raporunda ifade edil-

diği yıllarda, ara çözüm aranan ikilem bir “kalkınma - doğal çevre koruma ikilemi” şeklinde algılanmakta iken, ilerleyen yıllarda kalkınma kavramında, sosyal ve ekonomik boyutları içerecek bir anlam genişlemesi yaşanmış,^[2] başka bir deyişle kavram daha kapsayıcı bir hale dönüşmüştür. Bu anlam genişlemesi ilişkili tüm araçları etkileyen ilk önemli değişimdir. Benzer bir anlam genişlemesini ilgili planlama literatüründe gözlemlemek de olasıdır. Sözelimi ÇED uygulamalarının karar otoritelerinin değerlendirmesine sunulması suretiyle daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmeleri ve yatırımların sosyal etkilerini de değerlendirme sürecine katacak şekilde ÇED’nin planlama ile entegrasyonunu öneren^[3] çalışmalar da aynı değişime işaret etmektedir.

Belki de ÇD, ÇED gibi araçlarda daha köklü bir farklılaşmaya neden olan ikinci değişim, planlamayı da derinden etkileyen bir paradigma değişimidir. Bu paradigma değişimi kaynağını, bölgeler ve yerleşmelerin yapısında daha hızlı değişimlerin yaşandığı, yerel değerlerin çok sayıda dışsal faktörün etkisi altında olduğu yeni bir dönemin ifadesi olan küreselleşme tartışmalarında bulmaktadır. Artık gerek planlama gerekse ÇED gibi korumaya yönelik araçların dinamik yapıları yönlendirmek, daha eşitlikçi çözümler üretebilmek açısından daha esnek, katılımcı, şeffaf, iletişime dayalı özellikler taşıması öngörülen stratejik planlama, stratejik ÇED gibi yaklaşımları gündemlerine aldıkları söylenebilir.

İlgili yazın incelendiğinde bu kavramlar içerisinde sürdürülebilirliğin diğer tüm kavramlar için bir amaç ifadesi olduğu görülmektedir. Yücel’in (1996)^[4] çok sayıda çalışmacının tanımlarından yaptığı derlemeden, 1980’li yılların başında Steinberg’in ÇED’i çevre koruma amaçları ve çevre korumayı idari mekanizmaya, Schaefer’in ise planlama sürecine benimseten bir araç olarak, Schmel’in karar aşamasında bir projenin çevreye olan bütün etkilerini sistemli ve bütüncül olarak değerlendiren, projenin çevre açısından kamuoyuna açıklanmasındaki ilkeleri de belirleyen politik bir araç olarak, Schwirzer’in aktivitelerin çevre üzerindeki etkilerini geniş bir şekilde değerlendiren bir araç biçiminde, Uslu’nun ise planlanan bir faaliyetin çevre üzerinde yapacağı etkilerin incelenmesi için kullanılan yöntemler silsilesi şeklinde yorumladığı görülmektedir. Bu tanımlamaların bazıları daha geniş birer çerçeveye gönderme yapıyor olsa da 1980’lerin ÇED algısı proje temelli bir algıdır ve günümüzde bu yönüyle eleştirilmektedir.^[5]

¹ Sustainability assessment

² Environmental assessment

³ Environmental impact assessment

⁴ Strategic environmental assessment

Fischer (2003),^[6] stratejik ÇED’i sürdürülebilir mekânsal ve sektörel politikaları oluşturabilmeye yardımcı bir karar destek aracı olarak tanımlamaktadır. Jones ve ark.’na göre (2005) de stratejik ÇED, politika, plan ve programların çevresel değerlendirmesine gönderme yapan bir kavramdır. Yine Jones ve diğerleri (2005)^[5] ÇED’in sürdürülebilirlikle ilgili tüm alternatif ve etkilerin planlama sürecinde dikkate alınmasını garantilemek açısından çok geç bir adımda (proje boyutunda) devreye giren bir araç olduğunu vurgulamakta ve stratejik ÇED’in bu açığı kapatmaya yönelik ulusal ölçekten başlayarak, bölge, alt-bölge ve yerel plan aşamaları ile birlikte ele alınarak politika, plan ve projelerin şekillenmesine yardımcı olması gereken bir araç olduğunu öne sürmektedirler.

Sürdürülebilirlik değerlendirmesini ise sürdürülebilirlik, ÇD, ÇED ve stratejik ÇED gibi kavram ve araçları izleyen bir tartışma düzlemi olarak yorumlamak mümkündür. Devuyt (2001)^[7] sürdürülebilirlik değerlendirmesini “karar vericilere ve politika üretenlere, toplumu daha sürdürülebilir kılmak için gerçekleştirilecek ve gerçekleştirilemeyecek eylemleri belirlemede yardımcı bir araç” olarak tanımlarken, Pope, Annandale ve Morrison-Saunders’ın aktarması ile Verheem, aynı kavramın amacının, plan ve eylemlerin sürdürülebilir kalkınmaya optimal bir katkıda bulunabilmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir. Pope, Annandale ve Morrison-Saunders (2004)^[2] sürdürülebilirlik değerlendirmesinin teklif, girişim ya da eylemin sürdürülebilir olup olmadığını belirleyen yapısını sorunlu bulmakta ve mevcut kullanımların ne kadar sürdürülebilirlik hedefine yönelik olduğunu da ele alınması gerektiğini yeni bir kavramsallaştırma (assessment for sustainability) ışığında önermektedirler.

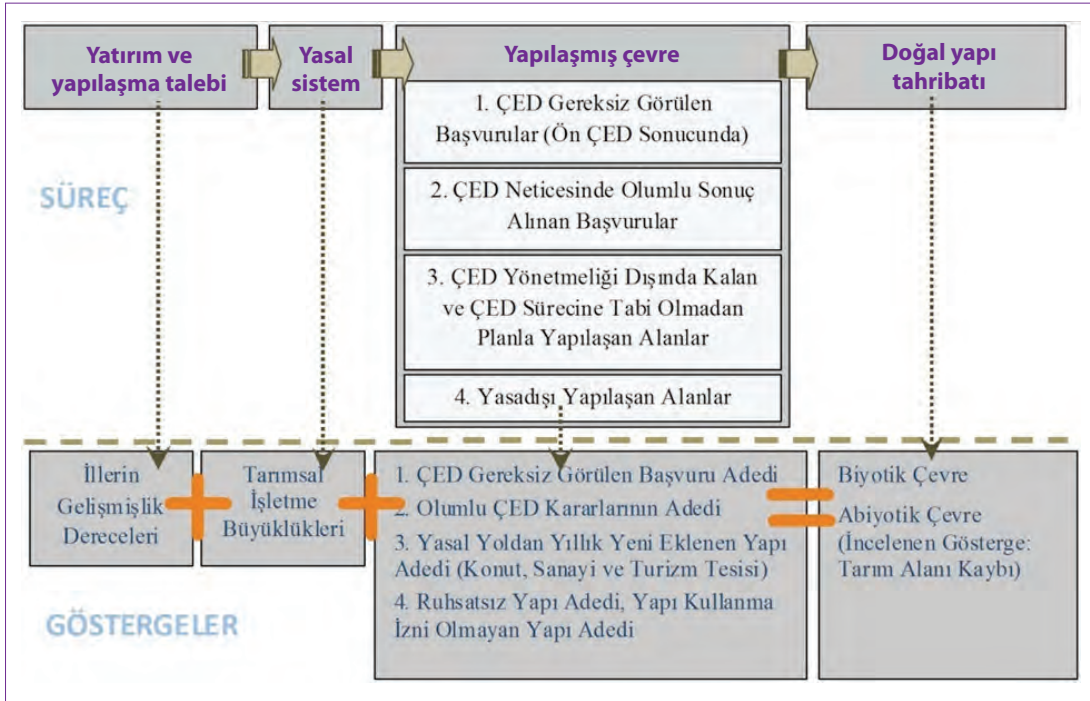
Yukarıda özetlenen kavramsal çeşitlenme daha önce belirtilen iki temel değişim ışığında yorumlandığında, bir yandan ÇED’in proje merkezli bakışından stratejik ÇED’in politika, plan, proje süreçlerini kapsayan ve farklı kademelerdeki planlama eylemleri ile bütünleşmesini hedefleyen bir anlayışa doğru geçişin genel kabul gördüğü, diğer yandan ÇED ve stratejik ÇED çalışmalarını kapsayan sürdürülebilirlik değerlendirmesi tartışmalarının sürdüğünü söylemek olasıdır. Güncel literatürdeki bu tartışmalar bir araç olarak stratejik ÇED’in gerek içeriksel anlamda kapsayıcılığını gerekse arazi kullanım kararlarının oluşması sürecindeki etkinlik düzeyini arttırdığına işaret etmektedir. Berzok’un da belirttiği gibi (1986),^[8] planlama ve ÇED farklı fakat birbirini tamamlayan işlevlere hizmet etmektedir. İşlevleri farklı olmakla birlikte, sürdürülebilirlik amacı iki eylem alanının ortak paydası haline gelmiştir ve değinilen pa-

radigma değişimi bağlamında her ikisi için de daha katılımcı ve şeffaf nitelikte arayışlar sürmektedir.

Gereç ve Yöntem

Yukarıda özetlenen kavramsal tartışmalardan hareketle stratejik ÇED’in politika, plan, proje bütünselliği içerisinde ve farklı planlama kademeleri ile eşgüdümü bir şekilde ele alındığında koruma yönünden daha işlevsel bir araç olacağı sonucuna varılmaktadır. Ülkemizdeki ÇED anlayışı gerek ilgili yasal düzenlemeler, gerekse yürütülen uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla proje merkezli bir bakış açısına temellenmektedir. Bu çalışmada yanıt aranan sorulardan ilki ülkemizde yürütülmekte olan bu proje merkezli ÇED yaklaşımının doğal değerleri koruma açısından ne kadar işlevsel ya da başarılı olduğudur. Çalışmada bu soruya Türkiye’nin önemli doğal değerlerinin başında gelen tarım alanlarının ne ölçüde korunabildiğine ilişkin bir inceleme yoluyla yanıt aranmaktadır. Bağlantılı olarak çalışmanın yanıt aradığı ikinci soru, 1995-2007 yılları arasında her yıl yaklaşık 1,8 milyon dekar tarım alanının kaybedildiği ülkemizde, tarım alanlarıyla ilişkili olarak yaşanan bu önemli çevre tahribatına yol açan temel faktörlerin neler olduğudur.

Bilindiği üzere tarım alanlarının tahribatı yalnızca ÇED kararları ile ilişkilendirilerek açıklanabilecek bir konu değildir. Bu noktada tarım alanları üzerinde baskı yaratan unsurları bütüncül olarak değerlendirmekte fayda vardır. Bu çalışmada (1) yatırım ve yapılaşma talebi, (2) yasal sistem, (3) planlı gelişme, (4) ÇED ve (5) yasadışı gelişme, tarım alanlarının tahribatı sürecinde önem taşıyan ve birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunan temel faktörler olarak kabul edilmiştir (Şekil 1). Şekil 1’den de izlenebileceği gibi yatırım ve yapılaşma talepleri yasal ve yasal olmayan yollardan yapılaşmış çevreyi oluşturmaktadır. Bu alanlarda yasal yollardan yapılaşma “Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik” kapsamında istisna durumlar şeklinde tanımlanan ve tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılacakları durumları belirleyen maddeler dolayısıyla tanımlıdır. Başka bir deyişle bu yönetmelik hangi sınıftan tarım arazilerinde hangi tür, büyüklük ve yoğunlukta fonksiyonların yerleştirilebileceğini tanımlamaktadır.^[9-11] Bu bağlamda tarım alanlarının parçalanarak el değiştirmesi tahribatı hızlandıran bir etken olacaktır. Çalışmanın amacıyla ilişkili olarak yasal yollardan yapılaşmayla ilgili bir diğer belirleyici de “Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği”nde^[12-14] ÇED ve ön ÇED değerlendirmelerine tabi tutulmak üzere saptanmış olan işlevlerdir. Bu işlevlerin dışında kalan işlevler ÇED sürecine tabi olmaksızın plan marifetiyle yasal yoldan yerleşebilmektedirler. Yapılaşma kümesi-

Şekil 1. Tarım alanlarının tahribatında etkili olan faktörler ve çalışmanın kapsamı.

nin son bileşin olan yasadışı yapılaşmanın (Şekil 1) başlı başına tahrip edici bir unsur olduğu ise tartışma götürmez bir gerçektir.

Bu çerçevede yukarıda ifade edilen iki soruya yanıt aramaya yönelik olarak ülkemizdeki 81 ilin 1995-2007 yılları arasındaki tarım alanı kayıpları bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve bu kayıpların il bazında düzenlenmiş beş bağımsız değişken grubu ile nasıl bir neden sonuç ilişkisi içerisinde olduğu incelenmiştir. Sözü edilen bağımsız değişken grupları; “tarımsal yapı göstergeleri”, “ÇED göstergeleri”, “gelişmişlik göstergesi”, “yapılaşma göstergeleri” ve “yasadırlık” göstergeleri-

dir. Bu beş grubun altında toplam 11 gösterge belirlenmiştir. “Tarımsal yapı göstergeleri” kapsamında, 1993 yılında başlayan ÇED kararları ile ilişkilendirebilmek açısından, “1995 yılında illerin sahip olduğu tarım alanları” ve “ortalama tarımsal işletme büyüklükleri”, “ÇED göstergeleri” içerisinde 1993-2009 yılları arasında her bir il için alınan “olumlu ÇED kararı”, “ön ÇED kararı” ve “ön ÇED ve ÇED incelemesi olumlu bulunan toplam karar” sayıları, “gelişmişlik göstergesi” olarak DPT tarafından 1996 yılı için tespit edilmiş olan “illerin gelişmişlik düzeyleri”, “yapılaşma göstergeleri” kapsamında TÜİK’nun yapı izin istatistiklerinden hareketle 1990

Tablo 1. Çalışmada kullanılan verilerin kaynakları ve dönemleri

Veri	Kaynak	Dönem
İllerin tarım alanları	TÜİK - Tarım istatistikleri	1995-2007
	T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı	2007
	-	
	Bölgesel tarım master planları	
ÇED ve ön ÇED karar sayıları	T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı	1993-2009
İllerin gelişmişlik düzeyleri	Devlet Planlama Teşkilatı	1996
Yasal yoldan yıllık eklenen yapı adedi (konut, sanayi, otel)	DİE - Bina sayımı	2000
	TÜİK - Yapı izin istatistikleri	2002, 2004, 2006, 2007
Yasadışı yapı adet ve yüzdeleri	T.C. Başbakanlık konut müsteşarlığı	2000

Tablo 2. 1993-2009 döneminde illerin ÇED ve ön ÇED karar sayılarına ve gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırması

	ÇED karar sayısı		Ön ÇED karar sayısı		ÇED ve ön ÇED karar sayıları		Toplam
	0-19*	≥20	0-255	≥256	0-275	≥276	
1. derece gelişmiş iller	0	5	0	5	0	5	5
2. derece gelişmiş iller	3	8	1	10	1	10	11
3. derece gelişmiş iller	18	8	14	12	14	12	26
4. derece gelişmiş iller	15	2	15	2	15	2	17
5. derece gelişmiş iller	17	0	17	0	17	0	17
Toplam il sayısı	53	23	47	29	47	29	76

*Karar sayılarının sınıflandırmasında ülke ortalamaları birer ayrırcı olarak benimsenmiştir (ÇED karar sayıları için ülke ortalaması 20, ön ÇED karar sayıları için 256 ve toplamda 276’dır).

sonrası dönem için illerde yıllık ortalama “konut”, “sanayi” ve “turizm amaçlı olarak verilen yeni yapı izin sayıları” kabul edilmiştir. 2000 yılında “illerin ruhsatsız (inşaat ruhsatı) yapı yüzdeleri” ve aynı yıla ilişkin “yapı kullanma (iskan ruhsatı) izni olmayan yapı yüzdeleri” de yasadışılığın ölçülebilir birer ifadesi olarak çözümlemede esas alınan ve sayısal olarak ifade edilebilen diğer bağımsız göstergelerdir.

1993 yılından başlayarak yatırımların aynı tarihli ÇED yönetmeliği gereğince ÇED süzgecinden geçiyor olması nedeniyle 1990-1995 dönemi çoğu gösterge için başlangıç dönemi kabul edilmiştir. Bu kabulün tek istisnası yasadışılık göstergeleridir. İllerin ruhsatsız yapı yüzdeleri ve yapı kullanma izni olmayan yapı yüzdeleri ile ilişkili olarak erişilebilen tek bütüncül veri kümesi 2000 yılını başlangıç olarak esas alan T.C. Başbakanlık Konut Müsteşarlığı’nın “2000-2010 Türkiye’nin Konut İhtiyacı Araştırması”^[15] adlı çalışmasıdır. Yasadışı yapılaşma ile tarım alanı kayıplarının ilişkisini de değerlendirmeye katabilmek açısından çalışmada 2000 yılına ait bu yüzdelerin değişmediği varsayılmıştır.

Tarım alanı kayıplarını belirlenen göstergelerle ilişkilendirirken, SPSS programı yardımıyla, birlikte değişimleri yorumlamak için korelasyon katsayıları, t-testi ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkende (tarım alanı kaybı) yaşanan değişimi ne ölçüde açıkladığını saptamak için ise çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca çapraz sorgu tabloları da açıklayıcı birer araç olarak ele alınmıştır. Elbette burada sunulan sonuçlar genelleme niteliği taşımakta olup bazı illerde yaşanan değişimler, açıklayıcı tekil ve en az bu yazıda ele alınan göstergeler kadar önem taşıyan değerlendirme dışı faktörlere dayanabilir. Ancak bu çalışmanın amacı tarım alanı kayıplarına ve bu alanları koruma sürecinde ÇED kararlarının işlevselliğine ışık tutmaya yönelik genel çıkarımlara ulaşmaktır.

Bulgular

ÇED Kararları ile Diğer Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiler

1993-2009 yılları arasında ülke genelinde ÇED raporu gereksiz görülen (sadece ön ÇED değerlendirmesine tabi olan) yatırım başvurusu adedi 20,713, ÇED süreci olumlu sonuçlanan başvuru sayısı ise 1633’dür. 16 yıllık bu süreçte sadece 25 başvuru olumsuz olarak sonuçlanmıştır.

Aynı dönemde olumlu ÇED kararı ile sonuçlanan talepler incelendiğinde sanayi sektöründe toplam 626 adet karar üretildiği (bunların 291 adedi kimya sanayi, depolama ve arıtma amaçlı, 103 adedi ise tarıma dayalı sanayi tesisi inşa etmek amaçlıdır), hammadde çıkarımına yönelik 397 adet ve turizm ve konut amaçlı 185 adet karar alındığı görülmektedir.^[16]

Bilindiği gibi ÇED sürecinin gereksiz bulunduğu ve ÇED süreci olumlu sonuçlanan yatırım başvurularına yönelik ÇED kararları bir yandan koruma ve kullanma talepleri arasında bir denge arayışı olarak yorumlanabilirken diğer yandan yatırımların yöneldiği illerin birer göstergesi olarak da ele alınabilir. Nitekim, yapılan incelemelerde, ÇED kararları ile ÇED değerlendirmesi için yönetmelikte tanımlanan sektörlerdeki işgücü artışı ($r=,629$) ve bağlantılı bir sektör olan inşaat sektöründeki işgücü artışı ($r=,662$) arasında pozitif yönde kuvvetli bir ilişki de saptanmıştır.

Diğer yandan, 1993-2009 yılları arasında ÇED süreci gereksiz bulunan (ön ÇED) ve ÇED süreci olumlu bulunan kararların ülke mekânında hangi özellikteki illerde kümelenildiğini saptamak çalışmanın amacı açısından aydınlatıcı olacaktır. Tablo 2’den izlenebileceği gibi 1993 yılından başlayarak ÇED kararlarının sayısal artışı ile illerin bu sürecin başındaki (1996 yılında) gelişmişlik düzeyleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Daha somut ifade etmek gerekirse 3. derece ve daha az geliş-

Tablo 3. ÇED ve ön ÇED kararları ile diğer bağımsız değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayısı hesapları

		Olumlu sonuçlanan ÇED karar sayısı	Ön ÇED karar sayısı	ÇED ve ön ÇED karar sayıları toplamı	1995 yılı illerin tarım alanları	1996 yılı illerin gelişmişlik dereceleri	Yıllık eklenen yeni konut adedi	Yıllık eklenen yeni sanayi adedi	Yıllık eklenen yeni otel adedi	İllerin ruhsatsız yapı sayıları	İllerin yapı kullanma izni olmayan yapı sayıları
Olumlu sonuçlanan ÇED karar sayısı	Korelasyon katsayısı	1	,847**	,872**	,248*	-,723**	,799**	,767**	,494**	,478**	,558**
	Anlamlılık		,000	,000	,025	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	81	81	81	81	76	81	81	81	81	81
Ön ÇED karar sayısı	Korelasyon katsayısı	,847**	1	,999**	,433**	-,734**	,729**	,697**	,554**	,352**	,426**
	Anlamlılık	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,001	,000
	N	81	81	81	81	76	81	81	81	81	81
İllerin 1995-2007 yılları arasındaki tarım alanı kayıpları	Korelasyon katsayısı	,245*	,390**	,381**	,785**	-,290*	,236*	,361**	,034	,081	,108
	Anlamlılık	,028	,000	,000	,000	,011	,034	,001	,765	,475	,337
	N	81	81	81	81	76	81	81	81	81	81

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (iki yönlü); * Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır (iki yönlü).

miş illerde gerek ÇED kararları gerekse ön ÇED kararları açısından ülke ortalamasının (19 ÇED kararı, 256 ön ÇED kararı ve 276 ÇED ve ön ÇED kararı) altında yığılma yaşandığı görülmektedir. Buna karşılık 1. ve 2. derece gelişmiş 16 ilin 13'ünde ülke ortalamasının üzerinde ÇED kararının, 15'inde ise ülke ortalamasının üzerinde Ön ÇED kararının kümelendiği açıktır. Aynı bulgular yorumlandığında ÇED kararlarının %50'sinden biraz fazlasının birinci ve ikinci derecede gelişmiş illerde kümelendiği görülmektedir. Bu illerin doygunluğa erişmesi nedeniyle 3. derecede gelişmiş illerdeki gelişme dikkat çekicidir.

Tablo 3'de verilen korelasyon katsayılarının yardımıyla da ÇED kararları ile çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişkenler arasındaki önemli bazı ilişkileri yorumlamak olasıdır. Analizin yapısı gereği doğrudan bir nedensellik ilişkisi tanımlamak mümkün olmamakla birlikte, olumlu sonuçlanan ÇED kararları, ön ÇED sonucu ÇED incelemesi gereksiz görülen talepler ve bu iki karar kümesinin toplamından oluşan karar sayıları ile Tablo 3'de ele alınan çoğu değişken arasında $p < 0,01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki izlenmektedir. Bu sonuçlara göre ÇED sürecinden ge-

çen tüm bu yatırım talepleri ile 1996 yılında illerin gelişmişlik dereceleri arasında çok güçlü bir negatif ilişki, yine aynı karar sayıları ile yıllık eklenen yasal yeni konut ve sanayi tesisi adetleri arasında ise çok güçlü pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir deyişle ÇED kararlarının kümelendiği iller çoğunlukla gelişmiş illerdir ($r = -,723, -,734, -,743$) ve bu iller hem yasal hem de yasadışı yollardan yapılaşma baskısı altındadır. Aynı korelasyon hesaplarından tarım alanı kayıpları ile özellikle illerin tarım alanı varlığı, ön ÇED karar sayıları, ÇED ve ön ÇED toplam karar sayıları ve yıllık eklenen yeni sanayi tesisi adedi arasında $p < 0,01$ düzeyinde (%99 anlamlılık seviyesinde) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Ayrıca illerin tarım alanı kayıpları ile ÇED ve ön ÇED toplam karar sayıları arasındaki t-testi sonuçları incelendiğinde (Tablo 4) iki veri kümesinin %95 düzeyinde anlamlı (çift yönlü anlamlılık değeri=0,006<0,05) bir ilişki taşıdığı yorumuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç çoğunlukla ÇED ve Ön ÇED kararlarının yığıldığı illerde tarım alanı kayıplarının da yaşandığını ifade etmektedir.

Tablo 4. İllerin tarım alanı kayıpları ile ÇED ve ön ÇED toplam karar sayıları arasındaki t testi sonuçları

Olumlu ÇED ve ön ÇED karar sayıları (1993-2009)		N	Ort.	Standart sapma	Standart hata ort.
İllerin 1995-2007 yılları	0-275 karar	52	,98	,939	,130
arasındaki tarım alanı kayıpları	276 (ülke ortalaması) karardan çok	29	1,76	1,272	,236

		Levene testi		T testi							
		F	Anlamlılık	t	df	Anlamlılık (iki yönlü)	Ort. farkı	Std. hata farkı	%95’lik güvenilirlik düzeyinde		
										Alt	Üst
İllerin 1995-2007 yılları arasındaki tarım alanı kayıpları	Varyansların eşit olduğu kabulü	6,358	,014	-3,139	79,000	,002	-,778	,248	-1,271	-,285	
	Olmadığı kabulü			-2,884	45,310	,006	-,778	,270	-1,321	-,235	

Tarım Alanı Kayıplarının Anlamlandırılması

1995 yılında Türkiye’nin toplam tarım alanı 268.348.280 dekadır (1999 yılında Bolu ilinden ayrılarak il olan Düzce ve 1996 yılında Adana’dan ayrılarak il olan Osmaniye’ye ilişkin ayrı bilgi bulunmadığı için bu iki il geçmişte bağlı oldukları iller içinde ele alınmıştır). 2007 yılında bu değer 248.875.052 dekara düşmekte,^[17] bu süreçte yaklaşık 20 milyon dekar tarım alanı⁵ kaybedilmektedir. İncelenen 12 yıllık sürede 81 ilin 60’ı tarım alanı kaybetmiş, ülke genelinde il başına tarım alanı kaybı ortalama 267.921 dekar olarak gerçekleşmiş, başta Konya, Kayseri, Adana ve Ankara gibi metropollerin de içerisinde bulunduğu 26 ilde bu ortalama kayıp değerinin üzerinde kayıplar yaşanmıştır.

1995-2007 yılları arasında ülke ortalamasının üzerinde tarım alanı kaybı yaşanan 26 il⁶ için aşağıdaki çıkarımlar yapılabilir (Şekil 2, Şekil 3);

- Bu 26 il 1995 yılında ülke bütünündeki tarım alanlarının %54’ünü barındırmaktadır.
- Bu illerin tarımsal işletme büyüklüğü ortalama 76 dekar/işletme’dir. Karşılaştırmak açısından ülkenin tarımsal işletme büyüklüğü ortalamasının 63 dekar/işletme olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.^[17-28]
- Ortalama üzerinde tarım alanı kaybı yaşanan 26 ilin 13’ü tarımsal işletme büyüklükleri bakımından ülke ortalamasının altındadır.^[17-28]
- Ayrıca ön ÇED kararlarının ülke içindeki payının %45’i, ülke bütününde ÇED değerlendirmesi olumlu bulunan karar sayısının ise %44’ü aynı 26 ilde toplanmaktadır.^[16]
- Ülke bütünündeki yapı izin istatistiklerine dayana-

rak, illerin yapı stokuna yasal olarak yıllık yeni eklenen ortalama konut adedinin %39’unun, sanayi tesislerinin %49’unun, otel motel vb. turistik tesislerin %35’inin bu 26 ilde kümelendiği hesaplanmıştır.^[30-33]

- 2000 yılı itibariyle ruhsatsız yapıların %30’unun, yapı kullanma izni olmayan yapıların ise %34’ünün bu illerde bulunduğu anlaşılmaktadır.^[15]

• Tarım alanı kayıpları, 1996 yılında DPT tarafından gerçekleştirilen illerin gelişmişlik düzey sınıflaması ile birlikte yorumlandığında, ülke bütününde 1. derece gelişmiş olduğu saptanan 5 ilin 3’ünün sözü edilen 26 il içinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, 7 adet 2. derece gelişmiş ve 8 adet 3. derece gelişmiş ilin de bu grupta yer aldığı Tablo 3’den izlenebilmektedir. Buna karşın ülke ortalamasının üzerinde tarım alanı kaybedilen bu 26 ilin sadece 6’sının 4. derece ve 1’inin 5. derece gelişmiş iller sınıfına girdiği görülmektedir.^[29]

Bu göstergeler ışığında 1996 yılında gelişmiş olan illerin incelemeye konu olan dönemde ÇED kararlarının neredeyse yarısını çektiği, aynı dönemde yeni yapı izni alınan konut, sanayi ve turistik tesis amaçlı yapıların (yıllık ortalama) yaklaşık %40’ünün bu illerde toplandığı, yapıların %35’inin yapı kullanma izni olmadığı, dolayısıyla bu gruptaki illerde en yüksek ölçüde tarım alanı kaybı yaşandığı söylenebilir.

⁵ Bu değer 1995 yılındaki tarım alanı varlığının yaklaşık %7,5’ini oluşturmaktadır.

⁶ Sırasıyla bu iller Konya, Kayseri, Adana, Ankara, Diyarbakır, Sivas, Bolu, Kahramanmaraş, Kastamonu, Afyon, Yozgat, Malatya, Kocaeli, Karabük, Antalya, Çorum, Zonguldak, Tekirdağ, Kırşehir, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Kırıkkale, Tunceli, Çankırı ve Eskişehir’dir.

Şekil 2. Tarım alanı kayıplarının ülke mekanına dağılımı.

Şekil 3. ÇED ve ön ÇED kararlarının ülke mekanına dağılımı.

Aynı inceleme sürecinde ülke ortalamasının altında olmakla birlikte tarım alanı kaybeden, İstanbul ve İzmir gibi 1. derece gelişmiş iki ilin de içinde yer aldığı 33 il bulunmaktadır. Yukarıda değerlendirilen 26 il ile birlikte ele alındığında, tarım alanı kaybeden toplam 59 il olduğu görülmektedir.

Bu 59 ile ilişkin olarak şu özellikler saptanmıştır;

- Bu iller 1995 yılında ülke bütünündeki tarım alanlarının %81'ine sahiptirler.
- Bahsi geçen 59 ilin tarımsal işletme büyüklüğü ortalaması (50 dekar/işletme) ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Başka bir anlatımla bu illerde tarım topraklarının parçalı yapıda olduğu anlaşılmaktadır.^[17-28]
- Yine bu illerde⁷ ülke bütününde alınan ön ÇED kararlarının %83'ünün, ÇED değerlendirmesi olumlu bu-

lunan karar sayısının %86'sının, yasal yoldan yıllık yeni eklenen konut adedinin %82'sinin, sanayi tesislerinin %87'sinin, turistik tesislerin %92'sinin ve 2000 yılı itibariyle ruhsatsız yapıların %86'sının, yapı kullanma izni olmayan yapıların ise %87'sinin kümelendiği sonucuna varılmaktadır.^[15,16,30-33]

İncelemeye konu olan yıllarda tarım alanı kaybı yaşanmayan 22 ilin (bu illerin sadece 20'si 1996 yılında DPT tarafından değerlendirilmiştir) 14'ü 4. ve 5. derece gelişmiş iller içinde yer almaktadır. Bu gruptaki illerin ortak özelliği yasadışılık göstergelerinde (il içi yüzdeler-

⁷ Sadece İstanbul ve İzmir'de toplam ön ÇED kararlarının %8,3'ü, olumlu ÇED kararlarının %13,5'i, yıllık yeni inşa edilen yasal konut adedinin %18,9'u, sanayi tesislerinin %18,9'u, turistik tesislerin %10,3'ü, ruhsatsız yapıların %36,3'ü, yapı kullanma izni olmayan yapıların ise %33,5'i toplanmıştır.

Tablo 5. İllerin ÇED ve ön ÇED karar sayılarına ve tarım alanı kayıp seviyelerine göre dağılımı

	0-275 karar	276 (ülke ortalaması) 400 karar	401-600 karar	601-800 karar	≥801 karar	Toplam il sayısı
Tarım alanı kaybetmeyen iller	18	0	4	0	0	22
1-267.921 (ülke ortalaması) dekar	22	6	2	1	2	33
267.922-500.000 dekar	7	1	3	0	2	13
500.001-1.000.000 dekar	5	3	1	0	0	9
1.000.001 dekar ve üzerinde kaybın yaşandığı iller	0	0	1	2	1	4
Toplam il sayısı	52	10	11	3	5	81

de) çok yüksek değerlerde bulunmalarına karşın bu illere ilişkin olarak alınan ÇED karar sayısının düşük olması, bu ölçüde yatırım çekme sıkıntısı yaşadıkları ve tarımsal işletme büyüklüğü ortalamaları (69 dekar/işletme) açısından ülke ortalamasının üzerinde olmalarıdır.

Diğer bir yönden incelendiğinde az sayıda ÇED kararının bulunduğu illerin çoğunlukla ya tarım alanı kaybetmediği ya da ülke ortalamasının altında kayba maruz kaldıkları, buna karşılık çok sayıda ÇED kararının toplandığı illerde tarım alanı kayıplarının da ülkedeki en dramatik kayıplar şeklinde gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 5).

Çalışmada belirlenen 11 bağımsız değişken çoklu regresyon analizine tabi tutulduğunda R^2 değeri 0,729 olarak hesaplanmaktadır. Bu bulgu 1995-2007 yılları arasında illerde yaşanan tarım alanı kayıplarının yaklaşık %73’ünün çalışmada ele alınan değişkenlere bağlı olarak şekillendiği sonucunu ortaya koymaktadır (Tablo 6). ANOVA tablosunun (Tablo 7) anlamlılık sütunundaki değere bakıldığında ilişkinin $p < 0,01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu ilişki; $F(10,65)=17,504$; $p < 0,01$ denklemi ile formüle edilebilir.

Genel Değerlendirme

Bu çalışmada iki soruya yanıt aranmaktadır. Birinci soru ülkemizde yürütülmekte olan ÇED yaklaşımının doğal değerleri koruma açısından ne kadar işlevsel ya da başarılı olduğudur. Yapılan inceleme sonucunda bu soruya ilişkin olarak aşağıdaki çıkarımlara varmak olasıdır.

Daha gelişmiş düzeydeki (1996 yılında) iller ÇED ve ön ÇED süreçlerine tabi olan yatırımların çoğunu çekmeye devam etmektedir. Bu yatırım yönelişi incelemede ulaşılan 0,70 düzeyinde ve yüksek derecede anlamlı korelasyon katsayılarından da anlaşılmaktadır (Tablo 2, Tablo 3). Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse gelişmiş iller çok sayıda ÇED kararının bulunduğu ve yasal ve yasadışı yapılaşma göstergeleri açısından artışların artarak yaşandığı illerdir. Böylesi bir eğilim stratejik ÇED ile ilgili kavramsal açıklamalarla ilişkilendirildiğinde politika, plan ve projelerin bütüncül ve sistemli olarak etki değerlendirme çalışmaları ile eşgüdümlü bir şekilde oluşturulma anlayışına,^[3,5] ters düşmektedir. Zira ne bütüncül planlar stratejik ÇED’ne tabi tutulmakta ne de kaynakların dengeli dağıtılması yolunda politikalar, plan kararları, ilişkili projeler ve ÇED arasında bir köprü kurulabilmektedir.

Tablo 6. Çoklu regresyon analizi sonuçları

Model	R	R kare	Düzeltilmiş R kare	Standart hata
1	,854 ^a	0,729	0,688	418217,549

^a Bağımsız değişkenler; 1995 yılı illerin tarım alanları, illerin tarımsal işletme büyüklükleri, 1993-2009 yılları arasında olumlu sonuçlanan ÇED karar sayısı, 1993-2009 yılları arasında ön ÇED karar sayısı, 1996 yılı illerin gelişmişlik endeksleri, yıllık eklenen yeni konut adedi, yıllık eklenen yeni sanayi adedi, yıllık eklenen yeni otel adedi, illerin ruhsatsız yapı sayıları, illerin yapı kullanma izni olmayan yapı sayıları.

Tablo 7. Çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi (ANOVA tablosu)

Model	Kareler toplamı	df	Aritmetik ortalamanın karesi	F	Anlamlılık düzeyi
1 Regresyon	3,10E+13	10	3,06E+12	17,504	,000 ^a
Hata payı	1,10E+13	65	1,75E+11		
Toplam	4,20E+13	75			

Ülkemizde farklı plan kademeleri ile ÇED sürecinin ilişkilendirildiği bir uygulama anlayışı ve yasal düzenleme bulunmamakta, ÇED uygulamaları proje merkezli bir anlayışla yürütülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi böylesi bir yaklaşım ağırlıklı olarak 1980'li yıllarda geçerlidir^[4] ve günümüzde ÇED'in planlama sürecinin çok ileri bir adımında devreye girerek işlevsiz kalması yönüyle eleştirilmektedir.^[5]

Yasalar, planlama sistemi ve ÇED birbirini bütünleyen araçlardır.^[34] Öyleyse, planlamanın mekânla bağlantıyı kuran, kapsayıcı ve yönlendirici bir araç olduğu varsayıldığında, bu üç aracın ideal koşullarda çalıştığı bir ortamda sadece yasadışı gelişmelerin ağırlık kazandığı illerde tarım alanı kayıplarının yoğunlaştığı gözlenmelidir. Oysa bu çalışma göstermektedir ki tarım alanı kayıpları ÇED kararlarının da yığıldığı illerde en yüksek düzeylere varmaktadır (Tablo 5). Bu noktadan hareketle, yasaların tanıdığı olanaklar ve yasadışı yapılaşmanın yaygınlığının da etkisiyle, ülkemizde birbirinden bağımsız projelerin çevresel etkilerini değerlendirmek ve parçalı önlemler almak üzerine kurgulanmış ÇED anlayışının herhangi bir bütüncül koruma işlevi bulunmadığı sonucuna varılmaktadır. Dahası ÇED kararları ile tarım alanı kayıpları arasında, korelasyon katsayısı 0,40 ve $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde olmak üzere, aynı yönde bir birlikte değişim izlenmektedir.

Yanıt aranan ikinci soru ise tarım alanı kaybına yol açan temel faktörlerin neler olduğudur. Bu sorunun yanıtını en iyi açıklayan bulgu çoklu regresyon analizinin sonucudur. İçerisinde ÇED kararlarının da bulunduğu 11 bağımsız değişken tarım alanı kayıplarını %73 düzeyinde açıklamaktadır. Başka bir anlatımla çoklu regresyon analizinin sonucu, 1995-2007 yılları arasında illerde yaşanan tarım alanı kayıplarının yaklaşık %73'ünün çalışmada ele alınan değişkenlere bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir (Tablo 6).

İlk kez Amerika'da 1970 yılında Ulusal Çevre Politikası Yasası (The National Environmental Policy Act=NEPA) adı altında resmi olarak düzenlemeye tabi tutulan ve başta ekonomik gelişmenin çevresel sonuçlarıyla ilgili büyüyen toplumsal kaygılara yanıt vermeye yönelik politik bir düzenleme olarak gündeme gelen,^[35] giderek daha önce aktarılan kavramsal derinliğe kavuşan ÇED, ülkemizde 1993 yılındaki yönetmelikle AB uyum düzenlemeleri çerçevesinde uygulamaya girmiştir. Her şeyden önce bu süreç, ülkemizde ÇED'nin, yabancı örneklerin aksine tabandan gelen bir talebe dayalı olarak şekillenmediğinin ifadesidir. Günümüzde ise Türkiye'de ÇED uygulamaları çeşitli planlama kademelerinde üretilen politika, plan, program ve arazi kullanım kararları ile eşgüdümünden uzak, tekil projelerin çevresel etkile-

rini ölçmeye ve alınacak önlemleri tanımlamaya dönük bir anlayışla yürütülmektedir. Nitekim Innanen (2004) Türkiye'deki ÇED sürecini incelediği çalışmasında aynı problemi ülkede Stratejik ÇED anlayışının işlerlik kazanmadığı, ÇED sisteminin ise arazi kullanım ve sektörel planlama sistemi ile bütünleşemediği yönündeki saptamalarıyla ortaya koymaktadır.^[36]

Sonuç olarak, ülkemizde çalışmada ele alınan yönetmeliklerle birlikte ÇED süreci sanıldığı gibi bir koruma aracı değildir. Aksine tıpkı incelenen yönetmelikler gibi, politika ve planların üretilme sürecinden başlayarak bütüncül tedbirlerin alınması yönünde kullanılabilir olan bu önemli araç da, ülkemizde ancak yasal yollardan yapılaşmak suretiyle kaybedilen tarım alanı tahribatının meşrulaştırılmasının bir aracı haline dönüşmektedir.

Kaynaklar

1. World Commission on Environment and Development, (1987), Our common future: the Brundtland report. Oxford (UK): Oxford University Press.
2. Pope, J., Annandale, D., Morrison-Saunders, A., (2004), Conceptualising sustainability assessment. Environmental Impact Assessment Review 24/6, p. 595-616.
3. Lichfield, D., (1998), Integrated planning and environmental impact assessment. In: Lichfield, N., Barbanente, A., Borri, D., Khakee, A., Prat, A. (eds), Evaluation in planning: facing the challenge of complexity. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers; p. 151-77.
4. Yücel, M., (1996), Çevresel etki değerlendirmesi, Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Genel Yayın No: 124, Adana: Yardımcı Ders Kitapları; Yayın No: 11.
5. Jones, J. et al. (2005), Strategic environmental assessment and land use planning. An International Evaluation, Earthscan, London.
6. Fischer, T., (2003), Strategic environmental assessment in post-modern times. Environmental Impact Assessment Review Vol., 23, Issue 2, March 2003, p. 155-70.
7. Devuyt, D., (2001), Introduction to sustainability assessment at the local level. In: Devuyt, D., (ed), How green is the city? Sustainability Assessment and the Management of Urban Environments. New York: Columbia University Press; p. 1-41.
8. Berzok, L.A., (1986), The role of impact assessment in environmental decision making in New England: a ten-year retrospective. Environmental Impact Assessment Review 6, p. 103-33.
9. Anonim, (2001), Tarım arazilerinin korunması ve kullanılmasına dair yönetmelik. <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
10. Anonim, (2003-a), Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik, <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
11. Anonim, (2005), Tarım arazilerinin korunması ve

- kullanılmasına dair yönetmelik. <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
12. Anonim, (1993), Çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği. <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
13. Anonim, (2002), Çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği, <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
14. Anonim, (2003-b), Çevresel etki değerlendirmesi yönetmeliği, <http://www.anayasa.gen.tr/yonetmelik-liste-tam.htm>, Erişim tarihi: 15.08.2009.
15. Çanga ve ark. (2002), T.C. Başbakanlık Konut Müsteşarlığı, 2000-2010 Türkiye Konut İhtiyacı Araştırması, (hazırlayanlar; Çanga, A., Çor, E., Karademir, G.K., Özkan, A., Devecigil, P.T., Yılmaz, T.), http://www.konut.gov.tr/html/a_konutihtiyaci.html, Erişim tarihi: 05.08.2009.
16. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, (2009), <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/cedsonuckarar/cedsonuc.htm>, Erişim tarihi: 11.03.2009.
17. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, (2009), Tarım İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim tarihi: 15.06.2009.
18. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-a), TR 6 Akdeniz Bölgesi Tarım Master Planı.
19. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-b), İstanbul İli Tarım Master Planı.
20. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-c), TR 2 Batı Marmara Bölgesi Tarım Master Planı.
21. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-d), TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı.
22. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-e), TRB Ortadoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı.
23. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-f), TR3 Ege Bölgesi Tarım Master Planı.
24. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-g), TR9 Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı.
25. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-h), TR4 Doğu Marmara Bölgesi Tarım Master Planı.
26. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-ı), TR8 Batı Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı.
27. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-i), TR5 Batı Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı.
28. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, (2007-j), TR7 Orta Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı.
29. DPT, (2009), İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması - 1996, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/seg/seg.html>, Erişim tarihi: 15.06.2009.
30. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2000), Bina Sayımı, 2000.
31. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, (2004), Yapı İzin İstatistikleri, 2002-2004.
32. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, (2006), Yapı İzin İstatistikleri, 2006.
33. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, (2007-k), Yapı İzin İstatistikleri, 2007.
34. Kendle, T., Forbes, S., (1997), Urban Nature Conservation, Landscape Management in the Urban Countryside, E & FN SPON, London.
35. Cashmore, M., (2004), The role of science in environmental impact assessment: process and procedure versus purpose in the development of theory, Environmental Impact Assessment Review 24/6, p. 403-26.
36. Innanen, S.,E.,R., (2004), Environmental impact assessment in Turkey: capacity building for European Union Accession, Impact Assessment and Project Appraisal 22/2, p. 141-51.

Information for the Authors

Megaron is an official publication of Yıldız Technical University, Faculty of Architecture. It is an anonymously peer-reviewed e-journal that considers for publication original articles, research briefs, book reviews and viewpoints on planning, architecture, design and construction. Priority of publications is given to original studies; therefore, selection criteria are more refined for reviews. Three issues are published annually. As from 2008 Megaron has been indexed in EBSCO Host Art & Architecture Complete. On 07.04.2008 it was recognised as national refereed journal in the Social Science Data Base of ULAKBİM by TUBİTAK.

Manuscripts may be submitted in English or in Turkish. The preferred length for manuscripts submitted is 7000 words including Notes and References for articles, or 2500-3000 words (including Notes and References) for viewpoints and research briefs. All submissions are initially reviewed by the editors, and then are sent to reviewers. All manuscripts are subject to editing and, if necessary, will be returned to the authors for responses to outstanding questions or for addition of any missing information. For accuracy and clarity, a detailed manuscript editing is undertaken for all manuscripts accepted for publication. Final galley proofs are sent to the authors for approval.

Submission of a manuscript implies: that the work has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication in Megaron is approved by all co-authors. The author(s) transfer(s) the copyright to Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, effective if and when the manuscript is accepted for publication. The author(s) guarantee(s) that the manuscript will not be published elsewhere in any other language without the consent of the Faculty. If the manuscript has been presented at a meeting, this should be stated together with the name of the meeting, date, and the place.

Manuscript preparation: Manuscripts should have double-line spacing, leaving sufficient margin on both sides. The font size (12 points) and style (Times New Roman) of the main text should be uniformly taken into account. All pages of the main text should be numbered consecutively. Cover letter, manuscript title, author names and institutions and correspondence address, abstract in Turkish (for Turkish authors only), and abstract in English should be provided before the main text.

The cover letter must contain a brief statement that the manuscript has been read and approved by all authors, that it has not been submitted to, or is not under consideration for publication in, another journal. It should contain the names and signatures of all authors. Abstracts should not exceed 250 words.

Figures, illustrations and tables: All figures and tables should be numbered in the order of appearance in the text. The desired position of figures and tables should be indicated in the text. Legends should be included in the relevant part of the main text. Authors are themselves responsible for obtaining permission to reproduce copyright material from other sources.

References:

All references should be numbered in the order of mention in the text and should be given in abbreviated form (author, year of publication and page numbers) in footnotes. The style and punctuation of these abbreviated references should follow the formats below:

1 Kuban, 1987, s. 43.

2 Ünsal, 1972, s. 135.

3 Alkim, 1958, s. 201.

4 Having provided an overview of the literature, this section focuses on....

5 Kuban, 2002, s. 97.

The references should be listed in full at the end of the paper in the following standard form. If several papers by the same author and from the same year are cited, a, b, c, etc. should be put after the year of publication.

Journal article;

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi, Sayı 27, s.57-84.

Chapter in book;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F.Bayramoğlu Yıldırım (editör) Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s.15-27.

Book;

Demircanlı, Y. (1989) İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Proceedings;

Kılınçaslan, T. ve Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Unpublished thesis;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

Internet sources should be listed at the end of the reference list in the following standard form:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Accessed 14 April 2008]

Manuscript submission: Please send three copies of your manuscript (including figures and tables) and an electronic copy of them in a CD to: Megaron Journal, Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Merkez Yerlesim, Barbaros Bulvarı, Besiktas, 34349, İstanbul - Turkey. Tel: +90 (0)212 2366537 Fax: +90 (0)212 2610549.

E-mail: megaron@yildiz.edu.tr

